

มหาวิชชาลัยชีวิต

ฉลอง เหมือนพลอย

คำนำ

พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงแสดงธรรมเป็นวิภัชวาที ซึ่งหลากหลาย พระวินัยปิฎกลึกซึ้งโดยกิจ พระสุตตันตปิฎกลึกซึ้งโดยอรรถ พระอภิธรรมปิฎกลึกซึ้งโดยสภาวะของจิต เจตสิก รูป นิพพาน (คือปรมัตถ์) พระวินัยการปกครองสงฆ์ พระสูตรกล่าวธรรมะ เหตุการณ์ สถานที่ บุคคล และพระอภิธรรมทรงแสดงธรรมเป็นปรมัตถ์ธรรมล้วนๆ พระองค์ทรงแสดงในปิฎกแรกและปิฎกที่สอง โดยเป็นบุคคล (อัตตา) เพื่อการจะต้องปฏิบัติธรรม อย่างชาวโลกต้องประพฤติตนในธรรมเป็นบุคลาธิษฐานมีตน และธรรมทั้งหลายเป็นธรรมาธิษฐานทั้งสองปิฎกกล่าวถึงตนและธรรมะ และปิฎกที่สามทรงแสดงเป็นธรรมาธิษฐานไม่ใช่ตน (อนัตตา) เป็นธรรมะล้วนๆ เพื่อให้ทำปริญญาหนทางไปสู่พระนิพพาน คือเป็นอนัตตาไม่มีสัตว์ ไม่มีชีวิต เป็นแต่สภาวะแห่งปรมัตถ์ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เพราะการปฏิบัติวิปัสสนาต้องมีภูมิปัญญาเข้าถึงภูมิธรรม ทำปริญญาที่ละกิเลสได้ บุคคลที่ไม่ประสงค์จะทำปริญญารู้แต่เพียง ทำกุศลผลบุญ รักษาศีลทำจิตให้ผ่องใส มีพระรัตนะตรัยเป็นที่พึ่ง ให้มีองค์ความรู้ในการประพฤติตนเป็นคนดีเพียงพอที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด บุคคลประสงค์ทำปริญญาเพื่อปฏิบัติวิปัสสนาต้องเข้าใจพระธรรมคือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะซึ่งมีลักษณะต่างกัน จิตเป็นธรรมที่รู้อารมณ์ เจตสิกเป็นธรรมที่ประกอบกับจิต รูปเป็นธรรมที่ไม่รู้อารมณ์คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส อาหาร ๘ รูป เป็นปรมาณู รูปคือธรรมะ หรือธาตุอันเดียวกันมี ๘ ธาตุ ซึ่งแยกออกจากกันไม่ได้เลยที่ปรมาณูหนึ่งโต เท่ากับ หนึ่งในแปดสิบสามล้านส่วนเม็ดข้าวเปลือก เป็นกลุ่มเล็กที่สุด ๘ รูป ที่แยกออกจากกันไม่ได้ ซึ่งรูปที่เกิดจากกรรม จักขุปสาทรูปกลาปหนึ่งจึงมี ๘ รูป + ชีวิตรูป และปสาทรูป เป็น ๑๐ รูป จักขุทสกะกลาปมีอยู่ที่จุดสีขาวกลางตาดำมีล้านๆ ปสาทหู ๑๐ รูป ปสาทจมูก ๑๐ รูป ปสาทลิ้น ๑๐ รูป ปสาทกาย ๑๐ รูป เพศ ๑๐ รูป หทยรูป ๑๐ รูป รูปที่เกิดจากกรรมพวกนี้จะเกิดขึ้น สืบต่อ คร่ำคร่า สลาย ตลอดเวลา คือ องคาพยบของร่างกายสัตว์

จิต เป็นนามธรรมที่รู้อารมณ์ "คือรู้รูปทางตา รู้เสียงทางหู รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้สัมผัสทางกาย รู้ธรรมารมณ์ทางใจ" รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ คืออารมณ์ของจิต โดยจิตเห็นเกิดที่ปสาทตา จิตได้ยินเกิดที่ปสาทหู จิตได้กลิ่นเกิดที่ปสาทจมูก จิตรู้รสเกิดที่ปสาทลิ้น จิตรู้สัมผัสเกิดที่ปสาทกาย จิตรู้ธรรมารมณ์เกิดที่หทยรูป (อยู่กลางหัวใจ) จิตที่รู้อารมณ์ชื่อว่า จักขุวิญญาณ (จิตเห็นรูป) โสตวิญญาณ (จิตได้ยินเสียง) ฆานวิญญาณ (จิตรู้กลิ่น) ชิวหาวิญญาณ (จิตรู้รส) กายวิญญาณ (จิตรู้สัมผัส) มโนวิญญาณ (จิตรู้ธรรมารมณ์) พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเป็นธาตุมา ๒๕๖๐ กว่าปี คือธาตุตาเป็นจักขุธาตุ รูปที่ให้เห็นเป็นรูปธาตุ จิตเห็นรูปเป็นจักขุวิญญาณธาตุ, หูเป็นโสตธาตุ เสียงเป็นสัททธาตุ จิตได้ยินเป็นโสตวิญญาณธาตุ, จมูกเป็นฆานธาตุ กลิ่นเป็นคันธธาตุ จิตได้กลิ่นเป็นฆานวิญญาณธาตุ, ลิ้นเป็นชิวหาธาตุ รสเป็นรสธาตุ จิตรู้รสเป็นชิวหาวิญญาณธาตุ, กายเป็นกายธาตุ สัมผัสเป็นโผฏฐัพพธาตุ จิตรู้สัมผัสเป็นกายวิญญาณธาตุ, โดยอ้อมปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง สัมปฏิจฉันจิต ๒ ดวง เป็นมโนธาตุ, ซึ่งเจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน เป็นธัมมธาตุ, มีจิตเหลืออีก ๗๖ ดวง เป็นวิญญาณธาตุ, ทรงแสดงเป็นธาตุ ๑๘ ธาตุ เพราะว่า จิต เจตสิก รูป มีสองสถานะเป็นธรรมชาติ คือสภาพที่ทรงไว้ซึ่ง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปเสมอ และเป็นธรรมธาตุด้วยสภาพที่ทรงไว้ซึ่งได้ดำรงอยู่ไม่ขาดหาย พระนิพพานมีอยู่สถานะเดียว เป็นธรรมธาตุสภาพที่ทรงไว้ซึ่งได้ดำรงอยู่อย่างไม่เกิด ไม่ดับ เป็นธรรมชาติไม่ได้ เพราะชาติแปลว่า (เกิด) ธาตุทางศาสนา ใช้พิจารณาให้รู้ว่าไม่ใช่ตัวตนมีแต่ธาตุมีแต่ธรรม และที่มีในมหาสติปัฏฐาน พระองค์ทรงแสดงให้พิจารณาเพียงธาตุ ดินแข็งอ่อนไม่มีจะมีแต่แข็งน้อย ธาตุน้ำเอิบอาบแทรกซึมธาตุอื่นๆ ธาตุไฟร้อนเย็นไม่มี จะมีแต่ร้อนน้อย และลมมีเคร่งตึงไหว ๔ ธาตุ นับอากาศ, วิญญาณ, จะเป็นธาตุ ๖ ซึ่งต้องรู้เป็นภูมิปัญญา เพื่อบริกรรมในการเจริญมหาสติปัฏฐาน ที่ขณะวิปัสสนาญาณเกิด ส่วนธาตุทางวิทยาศาสตร์มีจุดประสงค์อย่างอื่น ไม่ได้พิจารณาเพื่อละกิเลส

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องอัตตาซึ่งมีตัวตนเพื่อเป็นประโยชน์ในเบื้องต้นและอนัตตา ไม่มีตัวตนเพื่อเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาสู่พระนิพพาน เพราะสัตว์ (เป็นผู้ข้องโลก) สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ติรัจฉาน มนุษย์ เทวดา พรหม

เป็นสัตว์ซึ่งมี จิต เจตสิก รูป แม้สัตว์ตัวเล็กๆ ก็มีจิต มีเจตสิก มีร่างกาย ต่างๆ กันที่กายทิพย์ กายละเอียด จิตใจ ร่างกายรู้จักกันดี ส่วนมากไม่รู้จักเจตสิกแต่กล่าวถึงปัญญา สมาธิ ศีล ศรัทธา เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาฯ จะรู้จัก ทั้งที่ธรรมเหล่านี้ คือเจตสิกเกิดประกอบกับจิต ที่เป็นนามธรรมเหมือนจิต เกิดที่เดียวกับจิต เกิดพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต ดับพร้อมกับจิต คือมีความ สุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ ไม่ดีใจไม่เสียใจคือเวทนาเจตสิก ความจำคือสัญญาเจตสิก การปฏิบัติธรรมเบื้องต้นไม่ต้องรู้จักก็ได้เพราะทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรม เพื่อได้ประโยชน์สุขในปัจจุบันชาติ ทั้งอนาคตชาติต่อๆไป หากจะปฏิบัติธรรมชั้นสูง จะต้องรู้จักสมาธิด้วยการบริกรรม (ปริกัมมคือการทำขึ้น) และภาวนาทำให้เกิดพัฒนาปัญญาเป็นวิปัสสนาความเห็นวิเศษ เห็นนามธรรม (จิตกับเจตสิก) รูปธรรม (ภายในร่างกาย) ซึ่งเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก ต้องใช้ทฤษฎีการปฏิบัติวิปัสสนา ด้วยการเจริญมหาสติปัฏฐาน บริกรรมก่อนให้สมาธิแก่กล้า เพียรให้กิเลสเล่าร้อนคือสมถะ จนถึงลักขณูปนิชฌานพิจารณาเป็นวิปัสสนาญาณปัญญา คือเป็นทั้งสมถะกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน ปฏิบัติควบคู่กันไปอย่างช้า ๗ ปี บางท่าน ๗ วัน บรรลุเป็นพระอริยะได้แล้ว เพราะพระพุทธองค์ทรงบัญญัติ มหาสติปัฏฐานไว้ เพื่อเพียรบริกรรมข้อใดข้อหนึ่งใน ๔๔ ข้อ ให้พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม พระสารีบุตรท่านจำแนก กาย เวทนา จิต ธรรม ให้ไว้ซึ่งได้ ๒๐๑ ข้อ เพื่อภาวนาให้เกิดญาณปัญญา และบริกรรมเอาใจใส่อยู่เสมอ บริกรรมการกระทำครั้งแรกและครั้งหลังๆ ให้ติดต่อกันเป็นนิจจนเห็นนามรูปญาณที่ ๔ ขึ้นไปมีแต่นามรูปล้วนๆ สติปัฏฐานก็จางหายไปเหลือแต่นามรูปที่เกิดจากสติปัฏฐานเป็นปัจจัยให้ถึงนามปริเฉทญาณ พระองค์ทรงสรรเสริญปริยัติศาสนาและปฏิบัติศาสนาเพื่อละกิเลส ทรงแสดงในพระสุตตันตปิฎก

ความไม่รู้ คือ อวิชชา (โมหะเจตสิก) ปกปิดไม่ให้รู้ความจริงของสภาวะปรมัตถ์เกิดพร้อมกับเจตนาเจตสิกเป็นตัวกรรม ซึ่งผลของกรรมที่กระทำแล้ว ซึ่งเป็นผลไม่เกี่ยวกับผู้อื่น เกิดในที่ดีมีรูปร่างสวยงาม มีทั้งทรัพย์ มีสติ ปัญญา ผู้ไม่ได้ฟังพระสัทธรรม ไม่มีธรรมเป็นที่พึ่งไม่รู้จักบุญ ไม่รู้จักบาป การคิดว่าบุญบาปไม่มีเป็นหน้าที่ของอวิชชา คือบาปที่เกิดทางใจ แม้การพูด หรือการกระทำที่เป็นบาป การทำบาปจึงต้องเกิดในทุคติภูมิ แม้พ้นแล้วอาศัยบุญเก่าได้เกิดเป็นมนุษย์อีก ก็

คืออาจยากจน ทำอะไรก็ไม่เจริญ ขี้โรคเจ็บๆ ไข้ๆ ไม่ฉลาด ส่วนบุญที่เป็นนิสสันทผล ต้องมีส่วนเกี่ยวเนื่องกับผู้อื่น บ้านใดสถานที่ใด คือผู้มีบุญเกิดผู้อื่นจะได้รับความสุขไปด้วย ทำให้บ้านนั้น สถานที่นั้นก็เจริญรุ่งเรืองทั้งอาชีพและทางธรรม ผู้มีบุญอยู่ที่ใด ไปกับใคร ทำอะไรก็จะมีแต่ความดีงามความผาสุก คนไมดีแม้สร้างบุญไว้เกิดที่ไหน ทำอะไรต้องให้พวกพ้องตน คนอื่น พ่อแม่ พี่น้องทั้งบ้านเมืองหมู่บ้าน จะเกิดแต่อุปสรรคนานาประการ ต้องทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนไปด้วย ปฏิบัติธรรมเบื้องต้นถูกต้องฟังพระสัทธรรมเกิดเข้าใจ ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถศีล ระวังที่ปากไม่กล่าวเท็จ ไม่ส่อเสียด ไม่หยาบคาย ไม่เพ้อเจ้อ ระวังที่กายไม่ฆ่าสัตว์ ไม่รักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ระวังใจไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่นไม่คิดพยาบาท ต้องประครองความเห็นถูกด้วย ดำรงตนอยู่แบบบุคลาธิษฐานคือมีอัตตา (เพื่อตั้งตนไว้ชอบ) หากปฏิบัติธรรมชั้นสูงต้องมีเห็นถูกในธรรมาธิษฐานคืออนัตตา (ทำวิปัสสนา) เพื่อเบื่อหน่ายในทุกข์ จิต เจตสิก รูป เป็นทุกข์สัจจะตัณหาเป็นสมุทัยสัจจะ ซึ่งต้นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง เป็นฝั่งนี้ คือเป็นโลกีย์ และพระนิพพานเป็นโลกุตระ (พ้นจากโลกีย์) พระนิพพาน คือฝั่งโน้นชื่อนิโรธสัจจะทางจะไปนิพพานชื่อมรรคสัจจะ คืออบรมเจตสิก ๘ ดวง และสร้างบารมี ๑๐ ทัศบารมีจะต้องเต็ม จึงจะถึงนิพพาน

การทำบุญ รักษาศีล ศึกษาปริยัติ ถ้าไม่ปรารถนาพระนิพพาน ไม่เป็นบารมี ทำบุญเพื่อปรารถนาพระนิพพาน จึงจะเป็นบารมี บุญที่ทำนั้นต้องไพบูรณ์มีขึ้นเต็มเปี่ยม เพราะไม่มีตัณหาเข้ามาพัวพัน ตัณหาความอยากรวย อยากได้อำนาจ อยากได้รับความสุข อยากให้มีคนยกย่อง ความอยาก องค์ธรรม ได้แก่โลภเจตสิก หากให้ผลนำเกิดก็เกิดเป็นเปรต ให้ทานเป็นชาติกุศลให้ผลเป็นคนมีกินความอยากเป็นชาติอกุศลให้ผลยากจน การให้เป็นชาติกุศล จิตชาติอกุศลสลับกันทั้งบุญ ทั้งบาป บุญจึงเกิดได้น้อย ถ้าทำบุญเพื่อปรารถนาพระนิพพานเป็นบารมีคือบุญมีมากเพราะกิเลสไม่เกิดพัวพัน จึงได้ทั้งบารมี ได้ทั้งบุญมหาศาล การที่เราไม่รู้จักปรมัตถ์ ทำบุญเพื่อได้บุญเพียงอย่างเดียวบุญหมดต้องสร้างใหม่ มีบุญก็ต้องเกิดเมื่อเกิดก็ต้องตาย ผู้ปรารถนาพระนิพพานสั่งสมบารมีไม่หมด มีแต่เพิ่มขึ้นทุกชาติๆ เต็มแล้วก็บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ไม่ต้องตายเป็นอมตะธรรมที่สูงสุดใน

หลักศาสนา คือพระนิพพานพ้นจากตัณหา พ้นจากเวียนว่ายตายเกิด ตัณหามีชื่อว่าสมุทัยตัณหาเป็นผู้สร้างขันธ์ ๕ สร้างสัตว์นรก เปรต อสุรกาย ติรัจฉาน มนุษย์ เทวดา ๖ ชั้นมี ๕ ขันธ์ พระพรหมมี ๒๐ ชั้น ซึ่งมีแต่ร่างกาย ไม่มีจิต ๑ ชั้น และอีก ๔ ชั้นมีจิต ไม่มีร่างกาย, พรหมที่มีทั้งกายทั้งจิตคือมี ๕ ขันธ์มีตามีหูไว้เพื่อฟังธรรม ปสาทอื่นๆ ไม่มี มีแต่รูปจมูกเป็นต้น ฌานไม่เสื่อมจึงเกิดในพรหมไม่ต้องการเรื่องกามารมณ์ศัพท์ว่า "ธรรมะ" คือธรรมเป็นธาตุใหญ่ บริบทใดที่มีธรรมะ เช่น ธรรมชาติ (เกิด) คือสภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเกิด ธรรมจักษุสภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเห็น ธรรมโสตะสภาพที่ทรงไว้ซึ่งการได้ยิน คำว่าธรรมะ "สภาพที่ทรงไว้ซึ่ง" เป็นธรรมตาการทำตามนิยามความเหมาะสม ความสมควรหลักทั่วไปกฎเกณฑ์ชั้นสูงกฎของจักวาล มีในข้อปฏิบัติทั่วๆ ไป ฉะนั้น ธรรมศาสตร์ คือภาพที่ทรงไว้ซึ่งเป็นระบบการศึกษา และรัฐธรรมนูญ คือสภาพที่ทรงไว้ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุด การปกครองของรัฐ ธรรมแทนศัพท์ต่างๆ ทั่วไป พระองค์ทรงแสดงธรรมตามควรอย่างลึกซึ้งเพื่อทรงให้รู้จักเรื่อง จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นอรรถะเนื้อธรรมแห่งสภาวะ

พระอริยะสงฆ์เข้าถึงนิพพานแล้ว สงฆ์บุคคลยังเข้าไม่ถึง แต่ทำสงฆ์กรรม ๔ รูป ขึ้นไปเรียกว่าสมมุติสงฆ์ ส่วนโคตระภูสงฆ์ (ท่านเป็นคฤหัสถ์บ้างเป็นสงฆ์บ้าง) ห่มเหลืองเป็นธงชัยของพระอรหันต์ หมดศาสนาแม้มีผู้ผูกข้อมือด้วยผ้าเหลือง ใครทำบุญกับท่านมีใจเคารพ ระลึกถึงพระรัตนะตรัยคือเข้าถึงพระรัตนะตรัยสมบูรณ์แล้ว ดังนั้น พระสงฆ์บุคคลท่านจึงได้มีพระคุณมากไม่ควรกล่าวโดยไม่เคารพจะเกิดโทษ การทำบุญใส่บาตรรู้จัก บุญ บาป ผลของบุญสำเร็จแล้วกับสงฆ์บุคคล การศึกษาปริยัติสาสนามีประโยชน์มาก แม้ศึกษาทางโลกก็เป็นสิ่งสำคัญให้วิสัยทัศน์อันดีแม้ว่าเหตุการณ์จะไม่ดี จะรู้จักแก้ไขสถานการณ์มุ่งมั่นชีวิตจากคนจนเป็นคนมั่งมี การศึกษามหาวิทยาลัยประสบความสำเร็จวิชาต่างๆ bachelor's degree ดีกรี ไม่ใช่ปริญญา เรียนต่อได้ master's degree ไปถึง doctor's degree เป็นดีกรีไม่ใช่มีปริญญา อนุดีกรี diploma หรือรางวัล award ไม่ใช่ปริญญา มีกิติศักดิ์ honorary degree ก็ชื่อว่าดีกรีใบรับรองเพื่อประกอบอาชีพนับว่าสำเร็จประโยชน์ นกไม่มีขน คนไม่มีความรู้ทั้งสองอย่างนี้ขึ้นสู่ที่สูงไม่ได้ การศึกษามหาวิชชาลัยชีวิตเพื่อได้ปริญญา มีหลักสูตรชีวิตน่ารื่นรมซึ่งพระธรรมคำสอน

โดดเด่น ทุกวลี ทุกวรรค ทุกประโยค มีฉันทะลักษณ์อยู่ที่ในคัมภีร์ พระไตรปิฎก ๓ คัมภีร์ เนื้อความน่ารู้ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นปรมัตถ์ธรรม เพื่อนำมาทำปริญญาให้เป็นบัณฑิต พัฒนาปัญญาให้เห็นไตรลักษณ์ นามรูป ให้ได้ญาตปริญญา (ปริญญาตรี) ญาณที่ ๓ ถึงญาณ ๔ อบรมปัญญา ภาวนาแก่กล้า อารมณ์ของมหาสติปัฏฐานเริ่มจางหายไป เหลือแต่นามธรรม รูปธรรมล้วนๆ ได้พิจารณาความเกิด ความดับแห่งเบญจขันธ์ เป็นญาณตามเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ได้ตีรณปริญญา (ปริญญาโท) การกำหนดรู้ ด้วยการไตร่ตรองใคร่ควร ถึงญาณที่ ๕ ขึ้นไป ซึ่งได้ปหานปริญญา (ปริญญาเอก) มรรคเป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน ไม่ใช่เหตุประกอบ ซึ่งเป็นเหตุให้เข้าถึง การอบรมมรรคสร้างบารมีอยู่เป็นเหตุประกอบ

คำศัพท์พุทธศาสนา เพื่อละบาปทั้งหลายในสัตว์โลก เหมือนบุรุษผู้ที่มีจักษุ เมื่อหนทางอื่นจะก้าวไปมีอยู่ย่อมหลีกอันตะรายที่ไม่ราบเรียบเสีย บัณฑิตผู้ที่รู้สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ย่อมหน่ายในทุกข์ เพื่อได้ปริญญาคือเป็นบัณฑิต แม้กาลเวลาเป็นแสนๆ กัป บัณฑิตทั้งหลายจะมุ่งมั่นสู่พระนิพพาน เพราะหน่ายทุกข์ เกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ เกิดแล้วต้องตายเป็นกัปป์ กัลป์ มหากัป มหากัลป์ ชื่อที่กล่าวมีความหมายเดียวกัน หมายถึงระยะเวลาอันยาวนาน ในศาสนาแสดงไว้ ๓ อย่าง คือ หนึ่งมหากัปหนึ่ง มีอายุเท่ากับ ๒๕๖ อันตรกัปป์ สองที่อสังขัยกัปป์หนึ่ง เท่ากับ ๑ ใน ๔ ของมหากัปป์ฯ ท่านแบ่งมหากัปป์ออกเป็นสี่ภาค ก. สังวัฏฏะ อสังขัยกัปป์ คือ โลกที่กำลังถูกทำลาย ข. สังวัฏฏฐายี อสังขัยกัปป์ คือโลกถูกทำลายเสร็จแล้ว ค. วิวัฏฏะ อสังขัยกัปป์ คือโลกกำลังก่อสร้าง ง. วิวัฏฏฐายี อสังขัยกัปป์ คือโลกที่สร้างเสร็จแล้วฯ และสามนับอันตรกัป คือระยะเวลาซึ่งท่านประมาณไว้ดังนี้ เมื่อมนุษย์มีอายุอยู่ ๑ อสังขัยปีแล้วก็ลดลงมา คือร้อยปีลดปีหนึ่ง จนถึงอายุ ๑๐ ปี และกลับทำความดีบุญทับทวีเพิ่มขึ้นไปทุก ชั่วระยะชีวิต จนถึง ๑ อสังขัยกัปป์อีก จึงนับเป็นอนันตรกัปป์หนึ่ง ๖๔ อนัตรกัปป์ จึงเป็น อสังขัยกัปป์หนึ่งฯ (อนึ่งขัยอายุของมนุษย์ลดลง และเพิ่มขึ้นทุกระยะนั้นเรียกว่า อายุกัปป์) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ท่านสร้างพระบารมี ๔ อสังขัยกัปป์ กับอีกแสนกัปป์ และสถานที่เกิดของสัตว์ ศัพท์สาสนาพุทธเรียกว่าโอกาสโลก จิตใจร่างกายสัตว์ เรียกว่าสังขารโลก สัตว์ผู้ที่ข้องโลกเรียกว่า

สัตว์โลก ส่วนโลกที่เราอยู่ในนี้เรียกว่าชมพูทวีป หลักสากลเรียกว่า blue planet อาศัยได้เหมือนกันแต่ไม่ถาวร "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ที่เราและเธอทั้งหลาย จึงท่องเที่ยวไปในภพนั้นๆ ตลอดกาลนาน อริยสัจ ๔ เหล่านี้ เราและเธอเห็นแล้ว ตัณหาที่จะนำไปสู่ภพถอนขึ้นได้แล้ว มูลแห่งทุกข์ตัดขาดแล้ว ภพใหม่ไม่มีแล้ว" จาก พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวาวรรค ปฐมวัชชีสูตร เพื่อออกจากทุกข์ทั้งปวง

พระพุทธองค์ทรงตรัสความดับแห่งนันทิ รูปที่เห็นด้วยตาก็ดี เสียงที่ฟังด้วยหูก็ดี กลิ่นที่ดมด้วยจมูกก็ดีรสที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี โผฏฐัพพะที่สัมผัสด้วยกายก็ดี ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี อันเป็นสิ่งที่ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ เป็นสิ่งที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ย้อมใจ มีอยู่ ภิกษุย่อมไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่มัวเมา ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น เมื่อภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่มัวเมา ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นอยู่ นันทิ (ความเพลิดเพลิน) ย่อมดับไป คำว่ามัวเมาพระองค์ทรงใช้เมาหมก หากข้าพเจ้าใช้มัวเมาผิดพลาด ท่านผู้มีภูมิธรรมกรุณาแก้ให้ด้วย

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นธรรมะไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิตเป็นแต่สภาวะแห่งปรมัตถ์ธรรม คือเนื้อธรรม และบัญญัติเป็นแต่สภาวะแห่งพยัญชนะ คือเนื้อธรรมที่สื่อสาร รู้กันได้จากการกระทำและคำพูด ที่สมมุติกันขึ้น ภาษานก ภาษาคน ภาษาเทวดา ไม่เหมือนกัน ยิ่งมนุษย์สมมุติพยัญชนะหลากหลายจึงต้องเล่าเรียนกัน เมื่อก่อนยังไม่รู้จักธรรมะ เราคลั่งศาสนา พอรู้จักธรรมะเราเริ่มนับถือศาสนา ปฏิบัติศาสนา เพื่อทำลายกิเลสอย่างหยาบๆก่อน ด้วยการบริกรรมมหาสติปัฏฐาน ข้อใดก็ได้เพื่อเหมาะสมกับตน

การเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เพื่อทำปริญญาทางไปสู่พระนิพพาน คือพิจารณาจิต ๑๖ ข้อ ละความเลี้ยงชีพผิดเสีย แล้วสมาทานศีลย่อมสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพชอบ หลีกออกเร้นอยู่ผู้เดียว (วิเวก) ย่อมเป็นผู้รู้ทั่วพร้อมขณะเดิน ยืน นั่ง นอน และบริกรรม คือการกระทำครั้งแรกและครั้งหลังๆ ให้ติดต่อกันเป็นนิตย์ ตามที่พระพุทธองค์บอกกัมมัฏฐานไว้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑ อนึ่งจิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ ๒ หรือจิตไม่มีราคะ ก็รู้ชัดว่าจิตไม่มีราคะ ๓ หรือจิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่าจิตมีโทสะ ๔ หรือจิตไม่มีโทสะ ก็รู้ชัดว่าจิตไม่มีโทสะ ๕ หรือจิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่าจิตมีโมหะ ๖ หรือจิตไม่มีโมหะ ก็รู้ชัดว่าจิตไม่มีโมหะ ๗ หรือจิตหดหู่ ก็รู้ชัดว่าจิตหดหู่ ๘ หรือจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ชัดว่าจิตฟุ้งซ่าน ๙ หรือจิตเป็นมหรคต อ่าน มะหะระคะตะ (คือถึงความเป็นใหญ่ หมายเอาจิตที่เป็นฌาน หรือเป็นอัปปมัญญาพรหมวิหาร) ก็รู้ชัดว่าจิตเป็นมหรคต อ่านเป็นไทยๆอ่าน จิตเป็นมะหอระคตจะจำได้ง่าย ๑๐ หรือจิตไม่เป็นมหรคต ก็รู้ชัดว่าจิตไม่เป็นมหรคต ๑๑ หรือจิตเป็นสอุตตระ (คือกามาวจรจิต มีจิตอื่นยิ่งกว่า ไม่ถึงอุปจารสมาธิ) ก็รู้ชัดว่าจิตเป็นสอุตตระ ๑๒ หรือจิตเป็นอนุตตระ (คือกามาวจรจิต ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า หมายเอาอุปจารสมาธิ) ก็รู้ชัดว่าจิตเป็นอนุตตระ ๑๓ หรือจิตตั้งมั่นก็รู้ชัดว่าจิตตั้งมั่น ๑๔ หรือจิตไม่ตั้งมั่น ก็รู้ชัดว่าจิตไม่ตั้งมั่น ๑๕ หรือจิตวิมุตติ (คือหลุดพ้นด้วยตทังควิมุตติ และวิขัมภวิมุตติ) ก็รู้ชัดว่าจิตวิมุตติ ๑๖ หรือจิตยังไม่วิมุตติ ก็รู้ชัดว่าจิตยังไม่วิมุตติ

การอ่านมหาสติปัฏฐาน จะต้องอ่านด้วยตนเอง เพราะผู้เขียนอาจจำผิด การอ่านเองถือเป็นผู้มีบุญเหมือนได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ฟังจากพระโอษฐ์ของพระองค์ จะต้องอ่านบ่อยๆทบทวนให้เกิดปัญญา นำมาปฏิบัตินับว่าเป็นผู้มีวาสนา การศึกษาก็ต้องศึกษาเสมอ

สารบัญ

มหาวิชชาลัยชีวิต

พุทธประณาม

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมอภิวาท สมเด็จพระผู้มีพระภาค พระองค์ ทรงแสดงธรรมอย่างวิจิตรพิสดาร ทรงบรรลุถึงฝั่งพระนิพพาน ทรงปราบอริราช คือ กิเลสมาร ด้วยสมุจเฉทประหาน ทรงหยั่งรู้ปรมัตถ์ธรรม จิต เจตสิก รูป นิพพาน พระพุทธองค์ ทรงบัญญัติเป็นพระธรรมคำสั่งสอน มีชื่อว่า พระธรรมคำสอน

ธรรมประณาม

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมนมัสการ พระธรรมคำสั่งสอนอันรุ่งโรจน์ดุจดังดวงจันทร์ ซึ่งหมดราคีในคัมภีร์ด้วยอรรถ (เนื้อความอันลึกซึ้ง) ทั้งบทน้อย บทใหญ่ ตรงกันตระการณ์ตาดังดาวซึ่งพร่างพราวด้วยรัศมี ปราศจากมลทินบริสุทธิ์ด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ปฏิบัติเพื่อ มรรค ผล นิพพาน เป็นธรรมะสูงสุดในศาสนา

สงฆ์ประณาม

ข้าพเจ้าขอประคองอัญชลีนอบน้อมถวายนมัสการพระอริยะสงฆ์ สมมุติสงฆ์ ซึ่งประกอบพิธีสงฆ์ ๔ รูปขึ้นไปโดยสมมุติสงฆ์ ทั้งสงฆ์บุคคล ผู้ดำรงมั่นอยู่ในอัครสาระธรรมมีความสำรอก ดับตัณหาทำลายอวิชชา ด้วยวิปัสสนาดุจสีหะไกรสรพิฆาตสัตรู ขันธ์มาร, กิเลสมาร, อภิสังขารมาร ความสละ ความส่งคืนตัณหา

ชีวิตเสมือนสายน้ำไหลจากที่สูงไปหาต่ำ สายน้ำที่ไหลจะไม่มีวันหวนคืนกลับมาที่เดิม ทุกสิ่งทุกอย่าง คือเหตุการณ์ ปัจจุบันนั้นเกิดขึ้นชั่ววินาทีเดียว ผ่านไปจะเป็นอดีตทันที ร่างกายเป็นรูปธรรม โดยสืบต่อเนื่องกันมาหลายสิบล้านปี ต้องผ่านเซลล์สืบพันธ์บิดา มารดา (ซึ่งเซลล์อสุจิของบิดา และเซลล์ไข่ของมารดาต่างก็มียีนและโคโมโซมอยู่ครึ่งหนึ่งของ ๒๓ คู่) ที่ผสมกันเป็นเซลล์ผสม (ไซโกท) คือยีนและโคโมโซม ๒๓ คู่ ซึ่งเจริญเติบโต เป็นทารกในครรภ์ คลอดออกมาเป็นเด็กอ่อน หนุ่มสาว กลางคน แก่ชรา เจ็บๆ ไข้ๆ ในเมื่อหัวใจ สมอง และไตไม่ทำงาน ซึ่งถึงแก่ความตาย ความจริงเป็นการ เปลี่ยนภพใหม่ ซึ่งชาวโลกทั่วไปเห็นว่าตาย พระผู้มีพระภาคทรงสอนตามหลักพุทธศาสนา คือ หมดกรรม หมดอายุ หรือหมดพร้อมกัน และอุบัติเหตุ ก็ต้องเปลี่ยนภพภูมิใหม่ทั้งหมด เพราะชีวิตเป็นวัฏฏะจักร หมุนเวียนเปลี่ยน เกิด แก่ ตาย คือสภาวะของจิตต้องดำรงอยู่ เกิดขึ้น

ตั้งอยู่ ดับไป ไม่เคยว่างเว้น เมื่อหมดอายุขัยของมนุษย์ เรียกว่าอายุกัปป์ การกระทำความดี ความไม่ดีแล้ว เปลี่ยนภพภูมิเสียใหม่ เมื่อจุติจิตดับลงตาย ปฏิสนธิจิตต้องเกิดต่อ ซึ่งได้ชีวิตภพใหม่ ไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นระหว่างตายกับเกิด สัตว์มีกายเป็นทิพย์นั้นเราไม่เห็นซึ่งว่ายังไม่เกิด ความจริงเกิดแล้วแต่มีร่างกายเป็นทิพย์มีรูปกายครบแต่เรามองไม่เห็น มนุษย์ปฏิสนธิจิต มีร่างกายละเอียด ๓ กลาป (กลุ่ม) กลาปหนึ่ง ๑๐ รูป คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส อาหาร ชีวิตรูป หทยรูป (จิตอาศัยเกิดที่หทย) กลาปที่สอง ๑๐ รูป ต่างกันแต่ที่มีปสาทกาย กลาปที่สามมีเพศชาย หรือหญิง ๑๐ รูป ส่วนรูปทั้ง ๙ มีเช่นเดียวกัน จิตดวงแรกในภพนี้ที่เกิดพร้อมกับรูป ๓ กลาป จิตตั้งอยู่เกิด ๓ กลาป จิตดับไปเกิด ๓ กลาป จิตเกิดดวงต่อไป รูปเกิดอีก จึงโตขึ้นๆ แต่รูปที่ดับยังไม่มี เพราะจิตเกิดดับไป ๑๗ ดวง รูปที่เกิดพร้อมจิตดวงแรกจึงดับ (นับ ๕๑ ขณะเล็ก) กลาปแรกที่เกิดพร้อมจิตจะสลาย พร้อมกับจิตดวงที่ ๑๗ ดับ รูปที่เกิดจากกรรม จะมีรูปที่เกิดจากจิตเกิดพร้อมกับจิตเริ่มเกิด ๑ กลาป ต่อไปๆ และรูปที่เกิดจากอุตุมีเกิดพร้อมกับจิตดวงแรกขณะตั้งอยู่ ๓ กลาป แต่รูปเกิดจากอาหารจะเกิดกับจิตดวงที่สอง ขณะที่จิตตั้งอยู่ ๑ กลาป องคาพยพของร่างกายโตจากเด็กอ่อนเป็นหนุ่มเป็นสาวก็เพราะมีจิตเป็นปัจจัยให้ร่างกายและมีกรรม มีอุตุมีอาหารเป็นปัจจัยให้ร่างกาย

การเกิด เกิดพร้อม (คือมีอายตนะบริบูรณ์) ความหยั่งลง (คือ เป็นชลาพุชะเกิดที่ในครรภ์ หรืออัณฑชปฏิสนธิเกิดในไข่) และเกิด (คือ เป็นสังเสทชปฏิสนธิเกิดที่ดอกบัว เกิดที่กอไผ่ เกิดที่ต้นมะขาม เกิดที่เม็ดเลือด เกิดที่สกปรก) และเกิดจำเพาะ (คือ เป็นอุปปาติกปฏิสนธิความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะครบ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ ฉะนั้น จักขุทสกกลาป (ปสาทตา) โสตทสกกลาป (ปสาทหู) ฆานทสกกลาป (ปสาทจมูก) ของมนุษย์มีเกิดขึ้นภายหลังไม่ได้เกิดพร้อมจิตดวงแรกที่ทำหน้าที่เกิด ต่างกับสังเสทช คือเกิดในดอกบัว ในกอไผ่ ต้นมะขาม เม็ดเลือดฯ และอุปปาติกะผุดเกิดขึ้นที่ในวิมาน เกิดขึ้นในพรหมโลก เกิดในนรก เปรต อสุรกาย สัตว์พวกนี้ผุดเกิดมีอายตนะบริบูรณ์ ไม่ต้องอาศัยยมบาล แต่สัตว์ต้องอาศัยยมบาลเนื่องจากดีไม่พอ ตกนรกก็ไม่ได้ คือชั่วก็ไม่พอ ยมบาลจะช่วยถามถึงความดีของตนเคยกระทำไว้ นึกขึ้นมาได้ไม่ต้องเกิดในนรก เป็นต้น อดีตกาล

ผ่านมาเราไม่เคยเกิดตามที่กล่าวนี้ไม่มี เพราะวัฏฏะจักรชีวิตหมุนถึงชาติปัจจุบันระลึกในอดีตชาติไม่ได้ จึงไม่เกรงกลัวซึ่งความเกิดเป็นทุกข์ มีพระนิพพานเป็นความพ้นจากทุกข์ทั้งปวง คือต้องมีวิสัยทัศน์มองกาลไกลด้วยการทำบุญทุกประเภทปรารถนาพระนิพพานเพื่อพ้นจากทุกข์ทั้งปวง การทำความดีอยากได้ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ซึ่งเท่ากับอยากเกิด (คืออยากมีทุกข์) เพราะสิ่งเหล่านี้หมดก็ต้องทำบุญกันใหม่ การทำความดีปรารถนานิพพานเป็นบารมี ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ไม่ต้องปรารถนา ซึ่งตามมาเองอย่างไพบูลย์มหาศาล เพราะไม่มีตัณหาเข้าเจือปนจึงมีกำลังมาก แต่จะต้องอาศัยกาลเวลา ไม่เหมือนขอหวยไม่ต้องใช้เวลามากคนจึงนิยม แต่ไม่เคยทำทานไว้ขอเท่าไรก็ไม่ถูก พวกที่ไม่เคยให้ที่พักอาศัย ทำให้ไม่มีแผ่นดินอยู่ ซื้อที่ดินวัดตะรางวาละร้อยสองร้อยบ้างไม่ใช่อยู่แต่เรืออย่างเดียว ธรรมชาติ ให้ความยุติธรรม แต่ต้องอาศัยกาลเวลา (กาลิโก) ไม่ใช่ทำบุญตอนเช้าได้บุญตอนเย็น ผู้รู้ทันก็จะไม่มีใครทำบาป การทำวิปัสสนามรรคจิตเป็นเหตุเกิดดับไป ผลจิตเป็นผลเกิดรับผลต่อไม่ต้องอาศัยกาล (อกาลิโก) คือ เหตุกับผลเกิดไม่ต้องอาศัยกาลเวลา

มนุษย์เกิดสัปดาห์แรก แห่งการปฏิสนธิ เกิดเป็นกาลลรูป เป็นหยาดน้ำใสเหมือนน้ำมันงา ในสัปดาห์ที่สอง หลังจากกาลลรูป เกิดเป็นอัพพุทรูป ลักษณะเป็นฟอง มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ ในสัปดาห์ที่สาม หลังจากอัพพุทรูป เกิดเป็นเปสิรูป ลักษณะเหมือนชิ้นเนื้อเหลวสีแดง ในสัปดาห์ที่สี่ หลังจากเปสิรูป เกิดเป็นฆนรูป ลักษณะเป็นก้อน สัณฐานเหมือนไข่ไก่ สัปดาห์ที่ห้า หลังจากฆนรูป เกิดเป็นปัญจสาขา มีรูปแตกเป็น ๕ ปุ่ม ต่อจากนั้น สัปดาห์ที่ ๑๒ ถึงสัปดาห์ ๔๒ ผม ขน เล็บ รูปเหล่านี้เริ่มปรากฏขึ้น ฉะนั้น รูปธรรมเกิดขึ้นเป็นกลาปๆ ละ ๑๐ รูป มีดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส อาหาร ชีวิตรูป ๙ รูปทุกกลาป รูปปสาทตา ๑๐ และหู จมูก ลิ้น กาย (หทยรูป คือรูปที่ให้จิตอาศัย) ทั้งเพศชาย / หญิง แต่ละกลาปๆ ๑๐ รูปเท่ากัน และก็มีชีวิตนวกลาปควบคุมกลาปต่างๆ ให้อยู่ในตำแหน่งทำหน้าที่ของตน มีเพียง ๙ รูป คือ ๘ รูป และมีชีวิตรูป ๑ รูปเป็น ๙ รูป ชีวิตนวกกลาป ควบคุมกลาปต่างๆ ให้อยู่ในสภาพของตน ตา หู จมูก ลิ้น กาย หทยรูปและเพศ เพราะรูปกลาปแต่ละประเภท เกิดเป็นล้านๆ กลาป และชีวิตนวกกลาปจะควบคุมรูปกลาปที่เกิดจากกรรมเป็นผลกรรมโดยตรง เป็นสูตรสำเร็จผลกรรมดีต้องมี

รูปร่างงามเป็นอันดี ผลกรรมไม่ดีต้องมีรูปไม่งาม คนที่สวยงามเพราะอดีตชาติเคยมีจิตอ่อนน้อม กราบไหว้พระสงฆ์องค์เจ้าเคารพผู้มีคุณวุฒิคุณธรรม และพ่อแม่ท่านมีเมตตากรุณา เท่ากับเป็นพรหมของบุตร การเชื่อฟังอยู่ในโอวาทอ่อนน้อมเคารพท่านได้บุญมหาศาล ท่านแก่เฒ่าแล้วไม่นานวันท่านต้องจากจะต้องดูแลเอาใจใส่ อย่าทำให้ท่านเสียใจ ซึ่งไม่ประพฤติตนเป็นคนดีต่อบิดามารดาผู้ให้กำเนิด กล่าววาจาล่วงเกินท่านเกิดโทษมหาศาล ผู้ไม่เลี้ยงดูบิดามารดาย่อมเดือดร้อนภายหลังว่า เราสามารถพอที่จะเลี้ยงดูบิดามารดาผู้แก่เฒ่าชราได้แล้ว แต่ไม่ได้เลี้ยงดู ผู้ไม่ทำตามโอวาทบิดา ย่อมเดือดร้อนภายหลังว่า ที่ได้เกิดดูหมิ่นบิดา ผู้เป็นอาจารย์ สั่งสอนผู้นำรสทุกอย่างมาเลี้ยงดูไม่ให้อดยาก ผู้ที่ไม่ประพฤติสุจริตธรรมต่อท่าน ไม่เข้าไปนั่งใกล้สัตบุรุษ ย่อมเดือดร้อนภายหลังว่า สุจริตธรรมที่ประพฤติดีแล้ว และสัตบุรุษอันเราไปมาหาสู่ ย่อมเป็นความดี แต่เมื่อครั้งก่อนนี้ เราไม่ได้ประพฤติสุจริตธรรมกับท่าน “จาก พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ชนสันธชาดก”

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงเป็นที่พึ่งของโลก ซึ่งทรงยังแผ่นดินให้เต็มไปด้วยเสียงกึกก้องแห่งชัยชนะของอหิงสา การไม่เบียดเบียน ด้วยกายทุจริต วาจาทุจริต ที่สงบลงทรงกระทำวาจาให้น่ารัก ให้กล่าวสัมมาวาจา สัจจะวาจา ปิยวาจาอ่อนน้อมตั้งอยู่ในสุจริต ทำให้เกิดคุณธรรมความดี สำเร็จลงด้วยเจตนามีการกระทำกรรม เจตนาคือตัวกรรม กรรม ซึ่งเจตสิกที่จงใจกระทำ คือทำบุญ ทำบาปจะต้องให้ผล เป็นวิบากจิต ผลของบุญชื่อว่า กุศลวิบากจิต คือ จิตเห็นสิ่งดี จิตได้ยินสิ่งดี จิตรู้กลิ่นที่ดี จิตรู้รสดี จิตรู้สัมผัสดี จิตรู้สิ่งดีทางมโน (ใจ) และผลของบาป ชื่อว่า อกุศลวิบากจิต จิตเห็นสิ่งไม่ดี จิตได้ยินสิ่งไม่ดี จิตรู้กลิ่นสิ่งไม่ดีจิตรู้รสสิ่งไม่ดี จิตรู้สัมผัสที่ไม่ดี จิตรู้ธรรมารมณ์ทางใจที่ไม่ดี เป็นต้น คือผลของกรรมโดยวิบากจิต แต่รูปกลาปเป็นผลของกรรมโดยตรง ส่วนรูป เสียง กลิ่น รสสัมผัส ธรรมารมณ์ เป็นผลของกรรม โดยอ้อม สิ่งแวดล้อมตัวเราเป็นผลกรรมโดยสามัญ ตั้งแต่เกิดจนตาย จิตเกิดที่ ปสาทตา ปสาทหู ปสาทจมูก ปสาทลิ้น ปสาทกาย หทยรูป จิตเกิดที่ไหนดับที่นั่น ปรกติจิตก็เกิดที่หทยวัตถุ รูปกับวัตถุอันเดียวกันวัตถุหมายถึงปัจจุบันมีจิตเกิดที่รูป ปรกติจิตเกิดทำกิจอยู่ที่รูปหทยวัตถุ การตายจิตเกิดตามยถากรรม เกิดขึ้นในครรภ์ ในไข่ ในวิมาน ในนรก พรหมโลก เป็นต้น จิต

ดวงสุดท้ายดับภายหลังความตาย จิตต้องเกิดในภพใหม่ ไม่ต้องไปเกิด หรือมาเกิด เพราะเป็นนามธรรม คือวิบากจิตต้องเกิดรับผลกรรมเกิดต่อ ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ จิตเกิดได้ทั่วทั้งจักวาล ที่ไม่มีผู้ใดเคยรู้ได้นอกจากพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ ทุกๆ พระองค์ ทรงนำมาเปิดเผยสั่งสอน คือโลภเจตสิก ๑ ดวง ที่เกิดกับโลภมูลจิตเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง (คือตัณหา) ทรงแสดงเป็นสมุทัยสัจจะ จิต ๘๑ ดวง เจตสิก ๕๑ ดวง รูป ๒๘ เป็นทุกข์สัจจะ ๑๖๐ เป็นผล ในตัวเรามีอยู่ ๒ สัจจะ ทุกข์ และสมุทัย เป็นฝ่ายโลกีย์ฝั่งนี้ การอบรมเจตสิก ปัญญา วิตก สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ สมาธิ ๘ ดวง เกิดยังไม่พร้อมกัน เกิดพร้อมเป็นอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเหตุเช่นกัน แต่เป็นเหตุให้เข้าถึงนิพพานๆ เป็นผล ชื่อว่านิโรธสัจจะ ฝ่ายโลกุตระฝั่งโน้น และเจตสิกที่ชื่อว่า อริยะมรรคมีองค์ ๘ เป็นมรรคสัจจะ พระพุทธองค์ทรงแสดงผลก่อน ว่าผลที่เกิดจะมาจากเหตุอะไร? ทุกข์เกิดจากสมุทัย ถึงนิพพานเพราะมรรค

มนุษย์สื่อสารกันผ่านภาษา ปัจจุบันพบว่าภาษาที่ตาย และภาษาที่เกิดใหม่ ล้วนแต่ก็จะบัญญัติกันขึ้น ฉะนั้น พระพุทธองค์ทรงบัญญัติแสดงธรรม ด้วยพยัญชนะคือลักษณะของการสื่อความรู้ในเนื้อความ คืออัตถะบัญญัติเข้าใจกันได้ทางกาย และมีทางวาจาคือสัททบัญญัติ เปล่งเสียงออกสูงๆ ต่ำๆ พระอริยะเจ้าทั้งหลายไม่ได้ยึดติดกับบัญญัติคำติชม เพราะเสียงดับเป็นอดีต จิตที่ได้ยินก็ดับเป็นอดีต ส่วนปุถุชนคนมีกิเลส จะยึดติดเป็นคำติชมเอามา โกรธบ้าง ชอบบ้าง ตัณหายึดติด และการตายที่จุติจิตดับลง มีปฏิสนธิจิตเกิดดับลงเป็นอดีต เกิดภวังคจิต ๑๖ ครั้ง มโนทวาราวัชชนะจิตเกิดรู้ว่าตนได้ชีวิตใหม่ดับลง ภวนิกันติกโลภะชวนะจิตยินดีพอใจมีชีวิตใหม่เกิดเสพอารมณ์ ๗ ครั้งดับไป ภวังคจิตเกิดหลับรักษาชีวิตต่อ ข้อนี้จะเห็นได้ว่า มีความโลภเกิดในโลภะมูลจิต โล โล โล โล โล โล โล จิตโลภก็เป็นอดีต ภวังคจิตก็เกิดดับหลับอยู่ ความโกรธเกิดขึ้นด้วยโทสมูลจิต โท โท โท โท โท โท โท จิตโกรธเป็นอดีต แล้วภวังคจิต แต่อวิชชา ไม่รู้ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ธรรมเป็นที่ดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมซึ่งดับทุกข์ โมหะมูลจิต โม โม โม โม โม โม โม จิตไม่รู้ดับลงเป็นอดีต แล้วภวังคจิตก็เกิดดับๆ การได้ทำบุญ ฟังธรรม เกิดขึ้นด้วยมหากุศลจิต มหา มหา มหา มหา มหา มหา มหา ดับลงเป็นอดีต

แล้วภวังคจิตต้องหลับเหมือนกัน ทั้งวันเกิดแล้วเป็นอดีต ไม่มีอะไรไม่ควรยึดถือทั้งนั้น ซึ่งเป็นความจริง จิต เจตสิก รูป มีอยู่ เป็นความจริงโดยปรมัตถ์สัจจะ แม้สัจจะวาจาก็ชื่อว่าจริงวาจา มีสัจจะสมมุติขึ้นเรียกกล่าวขานใช้สอยกันเรียกว่าจริงสมมุติ มีสัจจะสภาวะของธรรมชาติเป็นความจริงตามสภาพ และสัจจะอริยะ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค คือของจริงแห่งพระอริยะเจ้าทั้งหลาย และสัจจะที่นิพพานมีอยู่ คือความจริงพระนิพพาน ภาษาที่ใช้สื่อสารต่างๆ สมมุติขึ้นเป็นจริง ซึ่งดีกรีใบรับรองไปประกอบอาชีพก็เป็นจริงโดยสมมุติ พระพุทธเจ้าทรงสอนบริกรรมทำให้ติดต่อกันเป็นนิตย์เพื่อทำปริญญามีสองพันกว่าปีมาแล้ว ซึ่งภาวนาอบรมจิตให้ สิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ เรียกว่าการทำปริญญาไม่ใช่การศึกษาอาชีพ

เนื่องจากสังคมไทย เป็นสังคมที่มีภาษาต่างๆ เข้ามามาก ซึ่งบาลี สันสกฤต เขมร ลาว ฝรั่ง อังกฤษ เป็นต้น วัฒนธรรมของไทย คืออะไรดีจะนำมาไว้ไม่ดีเลิกไป การเรียนการสอนดีเอาแบบอย่างฝรั่งจบแล้วมีดีกรีตามลำดับชั้น ตามหลักภาษาบาลีปริญญา (อิต.) อิตถีลิงค์ ความรู้ที่ถูกต้อง ถ่องแท้ เข้าใจ รอบรู้ คืออีกนัยปริญญา (อัพ.) อัพยยศัพท์ [ตูนาทิ ปัจจัย] รู้รอบหรือเข้าใจถี่ถ้วน การเกิดเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนา ได้ฟังพระสัทธรรมเกิดความรู้ได้ด้วยอนุโพธญาณ (เรียน ฟัง) เพราะปรกติสัตว์โลก รู้เห็นด้วยจักขุวิญญาณทางตา รู้ได้ยินด้วยโสตวิญญาณทางหู รู้กลิ่นด้วยฆานวิญญาณ รู้รสด้วยชิวหาวิญญาณ รู้สัมผัสด้วยกายวิญญาณ รู้ธรรมารมณ์ด้วยมโนวิญญาณ คือแสดงให้เห็นว่า การรู้ไม่ใช่จะรู้ได้เพียงทางเดียว ซึ่งสามารถรู้ได้ทั้ง ๖ ทางเมื่อรู้ได้แล้วนำมากลั่นกรอง ด้วยสัญญาเจตสิกความจำ เป็นเหตุใกล้ให้ปัญญาเจตสิก พิจารณาอารมณ์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมรู้ในเรื่องของภาษาซึ่งบัญญัติต่างๆ ยืมกันใช้เป็นวัฒนธรรมคนไทย อะไรดีเอาทั้งนั้นนานไปยึดเป็นภาษาของตน ฉะนั้น ดีกรี ชั้น ระดับชั้น ยศ ฐานะทางสังคม ความก้าวหน้า เป็นต้น เรียกว่าปริญญาก็ได้ แต่ไม่รู้จักตนเองเป็นใครมาจากไหน จะไปที่ไหน จึงไม่ใช่ปริญญาตามหลักพุทธศาสนา ปริญญาต้องมีภูมิปัญญารู้ ที่ภูมิธรรม ขันธ์ ๕ ธาตุ ๑๘ อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ อริยสัจ ๔ ที่มาปฏิบัติให้ได้ปริญญาเพื่อละกิเลสตามลำดับ ส่วนเรื่องการเกิดความตาย ไม่ได้เรียนจากพระพุทธศาสนาปล่อยความสงสัยไว้กับที่นักพิสูจน์นักคิด

จนกว่าได้คำตอบไม่ต้องคอย ไปเรียนจากพระไตรปิฎกคำตอบมีอยู่แล้ว เพราะเหตุที่ความตาย ย่อมมีแก่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หามีแก่สัตว์ผู้ไม่เกิดไม่ มิใช่ความตายอย่างเดียวเท่านั้น ที่จริงโรคทั้งหลาย มีโรคชราเป็นต้น มีประมาณเท่าใด โรคเหล่านั้นแม้ทั้งปวงคือหาประโยชน์มิได้ มีชาติเป็นเหตุ ย่อมมีแก่ผู้เกิดมาแล้ว ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส และอุปายาส ประสบสิ่งที่ไม่รักพลัดพลากสิ่งที่รักฯ

ความตายจิตทำจุติกิจ ความเกิดจิตทำปฏิสนธิกิจ เกิดติดต่อกันจะไม่มีจิตอื่นเกิดคั่น คือปฏิสนธิจิตทำกิจเกิด ต่อจากมรณาสันนวิถีที่ทำกิจตาย จิตดวงแรกทำกิจเกิดขึ้นปัจจุบันชาติ จิตเกิดที่หทยทสกกกลาป ดับที่หทยทสกกลาปต่อจากนั้นภวังค์จิตเกิดทำหน้าที่รักษาชีวิตไม่ให้ตาย และกลายเป็นสัตว์อื่น ให้หลับเพื่อดำรงอยู่ในภพที่ได้เกิดแล้ว ภวังค์จิตเกิดดับๆ ไป ๑๖ ขณะ ต่อจากนั้น มโนทวารวัชชนะจิตเกิดรู้ว่าตนนั้นได้ชีวิตแล้วดับไป จิตภวนิกันติกโลภชวนะ ๗ ครั้ง จิตซึ่งยินดีพอใจตนได้ชีวิตใหม่เกิดโลภะ โลภะ โลภะ โลภะ โลภะ โลภะ โลภะ ดวงเดียวเกิด ๗ ครั้ง เสพอารมณ์ดับตามๆ กันไป ๗ ครั้ง แล้วเป็นภวังค์จิตเพื่อไม่ให้กลายไปเป็นสัตว์อื่น ขณะได้ปฏิสนธิจิต เกิดขึ้นที่ภพใหม่ จิตเกิดพร้อมกับกัมมัชชกกลาป คือรูปที่เกิดจากกรรมมี ๓ กลาป มีหทยทสกกลาป ๑ กายทสกกลาป ๑ ปุริสภวทสกกลาป (มีเพศ) ๑ เป็นรูปที่เกิดจากผลของกรรมพร้อมมี ๓ กลาป จิตตั้งอยู่ ๓ กลาป จิตดับลง ๓ กลาป เป็น ๙ กลาป จะเกิดเพิ่มไปเรื่อยมีพร้อมจิต ๓ ขณะ แต่รูปที่ดับยังไม่มี ซึ่งจิตเกิดดับไปๆ ๑๗ ดวง รูปกลาปที่เกิดพร้อมจิตดวงแรกดับลง จิตที่เกิดในครรภ์มีครรภ์มารดาเป็นอารมณ์ ภวังคจิตมีครรภ์มารดาเป็นอารมณ์ ขณะตายจิตมีครรภ์มารดาเป็นอารมณ์ (คือจิตดวงเดียวกัน อารมณ์เดียวกันเกิดอีกทำกิจเกิด ทำกิจภวังค์ ทำหน้าที่ตาย) วิบากจิตหลับอยู่เป็นภวังค์ ท่านเปรียบสระกว้างโยชน์ ยาวโยชน์มีจอกแหนเต็มนานๆ จะมีปลาผุดขึ้นสักครั้ง ภวังค์จิตเช่นกันนานๆ จึงขึ้นวิถีทำงานทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเกิดภวังค์จิตมากกว่าจิตขึ้นวิถี ภิกษุทั้งหลาย ในโลกนี้ ปุถุชนคนผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นพระอริยะเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยะเจ้า ไม่ได้เห็นท่านสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของ

สัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษไม่รู้ ภวังค์จิตซึ่งมากกว่าจะขึ้นวิถีทำงานทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ วิถีดับไปเป็นภวังค์จิตแล้วจึงจะขึ้นวิถีใหม่ได้ พระพุทธองค์มีภวังค์จิต ๒ ขณะขึ้นวิถี และพระสารีบุตรภวังค์จิต ๑๖ ขณะขึ้นวิถี การที่ฝึกอบรมมาเป็นแสนๆ กัปป์ ปัญญามาก จิตจะขึ้นวิถีเร็ว ปัญญาน้อยภวังค์จิตมากจิตขึ้นวิถีช้า การอบรมปัญญาไว้ ไม่ต้องคิดมากเท่าไร จิตขึ้นถี่ได้เร็วขึ้น คนที่ไม่ฝึกคิดจึงคิดได้ช้ากว่า การฝึกสมาธิ ปัญญาสำคัญมาก

ภวังคจิตมากเรียนอะไรจะไม่ทันเขา ไม่ใช่โง่เป็นเพราะหลับยาว จิตเกิดดับๆ เป็นธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความติดต่อไม่มีระหว่างคั่น คืออนันตระปัจจัย จิตดับต้องเกิดเหมือนกับคนตายคนนั้นเกิด ใครเกิดแทนไม่ได้ คนนั้นเกิดหรือ ? ไม่ใช่จิตใจร่างกายเก่าไม่มีเลย สมนันตระปัจจัยธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างคั่น ทีเดียว จิตต้องเกิดอีกแน่นอนซึ่งทรงย้ำไว้ด้วยความกรุณาเพราะอัธยาศัยของสัตว์ไม่เท่ากัน คือจิตดับไปเป็นปัจจัยจิตเกิดตลอดเวลา ทั้งที่หลับจิตเกิดดับๆ มีครรภ์มารดาเป็นคตินิมิตอารมณ์ เช่นเดียวกับขณะปฏิสนธิจิต ขณะหลับอยู่ที่หทยวัตถุ เมื่อมีรูปารมณ์ (รูป) ปรากฏทางตา จิตเห็นทางตา ก็เกิดขึ้นที่จักขุวัตถุเห็นแล้วดับที่จักขุวัตถุ (ตา) จิตได้ยินเสียงเกิดที่โสตวัตถุได้ยินแล้วดับที่โสตวัตถุ (หู) จิตรู้กลิ่นที่ฆานวัตถุแล้วดับที่ฆานะวัตถุ (จมูก) จิตรู้รสที่ชิวหาวัตถุแล้วดับที่ชิวหาวัตถุ (ลิ้น) จิตรู้สัมผัสเย็นร้อนอ่อนแข็ง เคร่งตึงไหวที่กายวัตถุแล้วดับที่กายวัตถุ (กาย) จิตรู้ธรรมารมณ์ที่หทยวัตถุแล้วดับที่หทยวัตถุ (ที่อยู่กลางหัวใจ) จะเห็นได้ว่าจิตเกิดที่ใดดับที่นั้น จิตเกิดใหม่โดยไม่ต้องไป ถ้าจิตยังไม่เปลี่ยนภพเกิดได้เพียง ๖ แห่งตามที่กล่าว ฉะนั้น สวรรค์ นรก ไม่อยู่ไกล เพราะจิตไม่ต้องไป ตั้งแต่มีเกิดจนตายจิตเกิดที่ไหนไม่ได้เกิดดับๆ อยู่ที่ ๖ แห่ง โดยไม่ไปไม่มา เกิดที่ไหนดับที่นั้น ถ้าเปลี่ยนภพจิตเกิดที่อื่น จิตเป็นนามธรรมเมื่อมีเหตุปัจจัยให้จิตเกิดจิตก็เกิด ในวิมาน ในพรหมโลก นรก ครรภ์ ในไข่ ในเม็ดเลือด เกิดเช่นคนไหนตายคนนั้นเกิด จิตคนนั้นดับจิตคนนั้นเกิด จะเกิดแทนกันไม่ได้ ใครตายแล้วเกิดหรือเปล่า ? เปล่าเลย จิต เจตสิก และกัมมชรูปเกิด ซึ่งปรมัตถ์ธรรมเกิดสืบต่อกันตามเหตุปัจจัย เพียงเสี้ยววินาที เดียวจิตและร่างกายก็เป็นอดีตไปตั้งนานแล้ว เรื่องมฤตยูความตายความต้องเกิดทุกครั้ง ไม่นานสักเท่าไรเราก็ต้องเกิด เรื่องของ

จิตและเจตสิกเป็นนามธรรม มีอยู่ เป็นของจริง พระองค์ทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้ ทรงนำมาเปิดเผย พุทธบริษัทรู้ด้วยทรงบัญญัติภาษาธรรมะ ดังนั้น ธรรมเป็นธาตุใหญ่ พระนิพพานก็เป็นธรรมะ พระองค์ทรงแสดงธรรมหลากหลายเป็นวิภัชวาที สิ่งใดที่ไม่ใช่ธรรมะไม่มี เพราะสภาพที่ทรงไว้ซึ่ง สภาวะกับสิ่งทั้งหลาย เป็นธรรมะส่วนใหญ่คือ อายุของสัตว์ย่อมสิ้นไปเหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยทุกๆ วินาที

ปฏิบัติธรรมสามัญสอนของชาวบ้านทั่วไป ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล ทำจิตให้ผ่องใสซึ่งฟังธรรม เพื่อตั้งตนไว้ชอบ พ้นจากอบาย ๔ นรก เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน การที่รักษาศีล ๕ เกิดเป็นมนุษย์ ละอายต่อบาปเกรงกลัวต่อบาปเกิดเป็นเทวดา การทำสมาธิเพื่อจิตไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วิตกกังวล เพื่ออยู่เย็นเป็นสุขระดับหนึ่ง การทำสมาธิให้ได้ถึงฌานแล้วไม่เสื่อม เกิดในพรหมโลก ส่วนปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อ มรรค ผล นิพพาน ต้องเรียนมหาสติปัฏฐาน ซึ่งการปฏิบัติธรรมชั้นสูงใช้อารมณ์มหาสติปัฏฐาน ๔๔ ข้อ เป็นหลักปฏิบัติไม่ใช่คิดขึ้นมาเองต้องเจริญมหาสติปัฏฐานตามนัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดง การเรียนไม่ใช่การปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติต้องใช้สติปัฏฐานไม่เอาการศึกษามาปฏิบัติ ต้องภาวนา บริกรรมตามที่ทรงบัญญัติ ธรรมชาติของจิตต้องคิดห้ามไม่ได้ แต่จะทำให้สงบด้วยบริกรรมก่อน จิตคิดของเขาเอง ไม่ต้องไปคิดให้เขา จิตสงบจากกามารมณ์ สงบจากธรรมที่เป็นอกุศล จิตต้องตรึกคิดไปตามที่เคยรู้เรียนมา การบริกรรมในมหาสติปัฏฐานเป็นสมถะ ธรรมปรากฏขึ้นให้พิจารณาเป็นวิปัสสนา ซึ่งบริกรรมเป็นสมถะกัมมัฏฐาน พิจารณาเป็นวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือมหาสติปัฏฐานเป็นทั้งสมถะกัมมัฏฐาน (สมาธิ) ซึ่งเป็นลักขณูปนิชฌานทำลาย อวิชชา วิปลาส และเป็นวิปัสสนากัมมัฏฐานให้เรืองปัญญาควบคู่กันไป หรืออีกนัยเป็นสมถะกัมมัฏฐานทำฌาน เป็นอารัมณูปนิชฌานทำลายนิวรณ์ ๕ ที่อุปัชฌาย์ให้อารมณ์กัมมัฏฐาน ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง บริกรรมทำฌานได้ก่อน เพราะองค์ฌาน วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา มีไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งอารมณ์ให้วิปัสสนา จากพระไตรปิฎกมหาสติปัฏฐานปฏิบัติบรรลุพระนิพพาน มีถึงสามในห้า และนัยผู้ทำฌานได้ก่อนไปทำวิปัสสนาต่อบรรลุได้เพียงสองในห้า เพราะการบรรลุ มรรค ผล นิพพาน เป็นการปฏิบัติธรรมชั้นสูงต้องบริกรรม ในมหาสติปัฏฐานเป็นสมาธิ และพิจารณาเป็นปัญญา

ควบคู่กัน ปฏิบัติวิปัสสนาการเห็นวิเศษ บรรลุนิพพานเป็นปัญญาวิมุติ ทำฌานได้แล้วทำวิปัสสนาบรรลุนิพพานเป็นเจโตวิมุติ การไม่บริกรรมจะไม่มี ลักขณูปนิชฌาน ด้วยอาตาปีมีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ ซึ่งบริกรรมไปตามมหาสติปัฏฐาน พระพุทธองค์ทรงแสดง ส่วนอารัมณูปนิชฌานข่มนิวรณ์ ๕

สถานที่เกิดของสัตว์คือ นรก เปรต อสุรกาย ติรัจฉาน มนุษย์ เทวดา พรหม มีชื่อว่าโอกาสโลก ซึ่งจิตใจร่างกับกายชื่อว่าสังขารโลก สัตว์ต่างๆ มีชื่อว่าสัตว์โลกเป็นโลกีย์ธรรมฝั่งนี้ มีพระนิพพานเป็นโลกุตระธรรมฝั่งโน้น โลกที่เราเกิดซึ่งอาศัยอยู่นี้ ชื่อว่าชมพูทวีป หรือโลกพิภพ ใบนี้สากลเรียก blue planet เป็นที่พึ่งได้เหมือนกัน แต่ไม่ถาวร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นพระนิพพานเป็นที่พึ่งได้อย่างถาวร คือโลกุตระพ้นจากโลก แต่ธรรมที่เป็น จิต เจตสิก รูป ไม่ถาวร ซึ่งในการปฏิบัติวิปัสสนา ไม่มีตัวตนคนสัตว์เป็นธรรมาธิษฐาน มีแต่ปรมัตถ์ล้วนๆ นอกจากปรมัตถ์ธรรมแล้ว ทรงสมมุติบัญญัติขึ้น อธิบายเรื่องสัตว์ ผู้ข้องโลกบัญญัติเป็นสมมุติคือมีสื่อสารภาษาธรรม และชาวโลกก็บัญญัติเอา จิต เจตสิก รูปขึ้นเป็นบุคคลเหมือนกัน โดยอุปาทานเอาสมบัติโลกเป็นของเรา สมบัติผลัดกันชมไว้แล้วต้องจากไป หลงรัก จิต เจตสิก รูป ซึ่งจิตกับเจตสิกเป็นนามธรรม ร่างกายเป็นรูปธรรม ตัณหาเข้ายึดว่าเป็นตัวของเราซึ่งมีความงาม ความสุข ที่จริงเป็นสิ่งปฏิกูลไม่ได้งาม ไม่มีสุขมีแต่ทุกข์เพราะเป็นสิ่งที่ทรุดโทรม ร่างกายของเน่าเปื่อยเป็นของจริงแห่งพระอริยะเจ้าทั้งหลาย ท่านละหมดแล้ว ข้ามพ้นจากฝั่งนี้ เพราะไม่ยึดติดอะไรๆ ในโลก ไปสู่พระนิพพานคือฝั่งโน้น นิพานเป็นโลกุตระธรรมพ้นจากโลก (ธรรมที่ดับทุกข์) ขณะนี้เราพึ่งไตรสรณะคม พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ส่วนพระนิพพานคือโลกุตระสรณะคมการเห็นสัจธรรมทั้งสิ้นซึ่งเป็นของงว่างเปล่า มีแต่ปรมัตถ์ ไม่มีผู้เสวย ไม่มีผู้ทำ ไม่มีผู้ดับ ไม่มีผู้เดิน ความจริงทุกข์ มีอยู่บุคคลใดๆ ผู้เป็นทุกข์นั้น หามีไม่ การกระทำมีอยู่ แต่ผู้ที่ทำหามีไม่ ความดับมีอยู่ แต่ผู้ดับหามีไม่ หนทางมี แต่ผู้เดินหามีไม่ เพราะทุกข์สัจจะและสมุทัยสัจจะว่างจากความงาม ความเที่ยง ความมีตัวตน นิโรธสัจจะมีเป็นอมตะพระนิพพานว่างจากความเป็นตน คือสังขารสุญญตา มรรคสัจจะว่างจากความยั่งยืน ความเป็นความสุข ความมีตนเป็นสัตตสุญญตา วัยอันชรา พญามัจจุราชใกล้มาแล้ว จึงต้อง

พยายามธรรมปริญญาให้เป็นบัณฑิต จักไม่ต้องเข้าถึงชาติชรามรณะ ความอยากได้ขันธ์ ๕ คืออยากเกิดอยากตายถ้ายังปรารถนาอยู่ไม่ต้องรู้บุพภาควิปัสสนาของปริยัติศาสนาไม่ต้องรู้มหาสติปัฏฐาน ทำบุญอย่างเดียวเกิดตายต่อไป เรื่อยๆก็ได้

พระผู้มีพระภาคเจ้าทุกๆ พระองค์ทรงเป็นที่พึ่งของโลก ซึ่งทรงยังแผ่นดิน ให้เต็มไปด้วยเสียงกึกก้องแห่งชัยชนะ ของอหิงสา การไม่เบียดเบียนด้วยกายทุจริต วจีทุจริต ซึ่งสงบลงทรงกระทำวาจาให้น่ารัก ให้กล่าวสัมมาวาจา สัจจะวาจา ปิยวาจา อ่อนน้อมตั้งอยู่ในที่สุจริตธรรมความคิดปรารถนาบรมสุขจากนิพพานแม้ช้านานเท่าไรจะไม่เปลี่ยนแปลงความมั่นใจ สำหรับคนรู้จักทุกข์ พระปริยัติศาสนาทั้งหลายชื่อว่ามนต์ พุทธมนต์ของพระผู้มีพระภาคไม่ศึกษาท่องจำซึ่งไม่ทำการสาธยายเป็นประจำย่อมเป็นมลทิน การศึกษาศาสนา คือมูลฐาน การปฏิบัติวิปัสสนาเมื่อพระปริยัติเศร้าหมองท่องจำไม่ได้ เมื่อปฏิบัติไตรสิกขา ซึ่งจะไม่มีเครื่องเทียบเคียงอันจะต้องเศร้าหมองไปด้วยเมื่อไม่สามารถศึกษาได้ อบรมอธิศีล อธิจิต อธิปัญญาสิกขา อธิคม โดยเป็นผลของการปฏิบัติซึ่งปฏิเวธย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ การศึกษาพระสัทธรรมจากพระไตรปิฎกเรียนรู้ธรรมจะเทียบเคียงปริยัติศาสนาเบื้องต้น “บรรดาความอิ่มทั้งหลาย ความอิ่มด้วยปัญญาประเสริฐคือ ผู้อิ่มด้วยปัญญา ย่อมไม่เดือดร้อนด้วยกามทั้งหลาย ผู้อิ่มด้วยปัญญา ตัณหาย่อมกระทำให้อยู่อำนาจไม่ได้ ผู้มีปัญญาไม่พึงสั่งสมกามเพราะความปรารถนาน้อยไม่มีความละโมบ บุรุษผู้มากด้วยปัญญา เปรียบด้วยมหาสมุทร ย่อมไม่เดือดร้อนด้วยกามทั้งหลาย” ความโศกย่อมเกิดกับผู้โลภทุจริต ความโศกย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ละโมบ ความเป็นผู้รู้ทั่วพร้อม ความพอเพียงคือความสุขมีสัจจะ ๕ เป็นวาจาสัจจะกล่าวความจริง ๑ คือวิรติสัจจะเว้น วาจา การกระทำ อาชีพ อันเป็นบาป ๒ ทิฏฐิสัจจะจริงด้วยความรู้เห็นปรมัตถ์สัจจะ ๓ จริงอย่างยอดเยี่ยมพระสัทธรรมมีอยู่ ๔ อริยะสัจจะจริงอย่างประเสริฐทำให้พ้นทุกข์ ๕ ความจริงวาจา คนกล่าวคำพูดไม่จริงย่อมเข้าถึงนรก แม้ผู้ใดกระทำแล้วกลับกล่าวว่าข้าพเจ้าไม่ได้ทำ ชนทั้งสองพวกนี้มีกรรมเลวทรามไปสู่ โลกอื่นย่อมเลวเสมอกัน เว้นการทำบาปซึ่งเห็นถูกในปรมัตถ์ ความรู้พระสัทธรรมจริงอย่างยอดเยี่ยม ความรู้อริยสัจ ๔ เป็นความจริงอย่างประเสริฐเป็นผู้ที่สงบจากกามสงบจากอกุศลกรรมด้วยวิเวก “จิตซึ่งตั้งไว้ผิด

แล้วพึงทำเขา (บุคคล) นั้น ให้เลวทราม ยิ่งกว่าความพินาศ ซึ่งโจรเห็นโจร หรือคนจองเวรกระทำกัน (ให้แก่กัน) นั้นเสียอีก "จากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท" ฉะนั้น ควรสร้างสมบุญไว้ตั้งแต่เมื่อยังมีชีวิต

จิตเป็นธรรมะที่รู้อารมณ์

ซึ่งจิตทำความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายโดยวิจิตร ๖ ประการ ๑ วิจิตรโดยการกระทำวัตถุสิ่งของทั้งหลาย คือปรากฏอยู่ในโลกนี้ เพราะการกระทำ ความประพฤติเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีทั้งความงดงาม แลเลวทราม แปลกประหลาดทั้งพิศวงสยดสยอง ประการที่ ๒ วิจิตรด้วยตนเอง ความเป็นไปอย่างน่าพิศวงนานาประการ เพราะจิตเกิดเป็น ชาติกุศลทำบุญ ชาติวิบากที่รับผลของบุญ เกิดเป็นชาติอกุศลทำบาป ชาติวิบากรับผลของบาป และชาติกริยาไม่เป็นบุญเป็นบาปสักแต่ทำกิจของตน ประการที่ ๓ วิจิตรโดยการสั่งสมกรรมและกิเลส การกระทำทั้งหลายซึ่งเป็นกรรม คือกิเลสเป็นเครื่องทำกรรมในอดีต ครั้นมาได้รับอารมณ์ใหม่ในปัจจุบัน ก็จะสนับสนุนกรรมกิเลสให้ปรากฏขึ้นมาใหม่ ที่จะเก็บสั่งสมไว้ต่อไปอีก ประการที่ ๔ วิจิตรคือการรักษาวิบาก ซึ่งการกระทำความดีและไม่ดีคือกรรม และกิเลสเคยสั่งสมเอาไว้ด้วยผลของกุศล ผลของอกุศลไม่สูญหายไปไหน แม้กรรมจะเล็กน้อย หรือที่ได้กระทำมาแล้วช้านาน ผลของกรรมที่เป็นวิบากที่จะติดตามไปให้ผล เมื่อได้ปัจจัยผลของกรรม ต้องให้ผลทันทีแล้วอโหสิกรรม ประการที่ ๕ วิจิตรในการสั่งสมสันดานตนเอง กระทำอยู่เสมอๆ เป็นนิตย์ย่อมต้องติดเป็นนิสัยทำให้เกิดความชำนาน ในการกระทำอย่างนั้นๆ ขณะที่จิตดับลงไป จิตย่อมส่งมอบกิจการงานให้จิตดวงใหม่โดยไมขาดสาย ซึ่งลักษณะเป็น อนันตรปัจจัยและอาเสวนปัจจัย เป็นต้น ประการที่ ๖ วิจิตรด้วยอารมณ์ต่างๆ โดยจิตเห็นรูปารมณ์ (รูป) จิตรู้สัททารมณ์ (เสียง) จิตรู้คันธารมณ์ (กลิ่น) จิตรู้รสารมณ์ (รส) จิตรู้โผฏฐัพพารมณ์ ทางกาย (สัมผัส) จิตรู้ธรรมารมณ์ทางมโน (ทางใจ) สัตว์ซึ่งไม่มีจิตนั้นมีอยู่ภพหนึ่ง มีแต่ร่างกายอยู่ในอิริยาบถใดก็อยู่แบบนั้น คืออสัญญสัตตาพรหม ทำรูปฌานได้ถึงฌานที่ห้าเห็นว่าจิตใจไม่ดีจึงไม่เอา ก็เหลือไว้แต่ร่างกายอัน

งามมีเพียงรูปขันธ์ ๑ ไม่เอานามขันธ์ ๔ การได้ฌานที่ห้าเห็นว่าร่างกายไม่ดีจึงไม่ต้องการ เหลือไว้แต่จิตใจซึ่งไม่ต้องการอารมณ์ทางกามมีเพียงนามขันธ์ ๔ ไม่เอารูปขันธ์ ดังนั้น สัตว์ที่ข้องโลกพระพรหมจึงมีขันธ์หนึ่ง ขันธ์สี่ ขันธ์ห้าที่อำนาจของฌานห้าทำให้ต่างกัน เราถึงเลือกเกิดได้จะเกิดเป็นพรหมต้องทำเอง พระองค์ทรงเป็นผู้บอกทางให้ เป็นเทวดาต้องละอายบาปเกรงกลัวบาป เป็นมนุษย์ต้องรักษาศีล ทั้งหมดทำเอาเอง ทำแทนกันไม่ได้ เกิดแทนกันไม่ได้เลือกเอา

เจตสิกเป็นธรรมะที่เกิดกับจิต

จิตทุกดวงต้องมีผัสสะเจตสิกยกจิตสู่อารมณ์ มีเวทนาเจตสิกเสวย (กิน) อารมณ์ สัญญาเจตสิกจำอารมณ์ เจตนาเจตสิกความจงใจในอารมณ์ (เป็นตัวกรรมเพาะพืชผลไว้อีก) เอกัคคตาเจตสิกทำให้จิตและเจตสิกมีสมาธิอยู่ในอารมณ์เดียว ชีวิตินทรีย์เจตสิกรักษาสหชาติธรรม คือจิตและเจตสิกไม่ให้ใครดับไปก่อนกัน มนสิการะเจตสิกน้อมนำจิตเจตสิกสู่อารมณ์เดียว วิตกเจตสิก ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ วิจารเจตสิกประครองจิตไว้ในอารมณ์ อธิโมกข์เจตสิกทำลายจิตเรรวน มีสองฝักสองฝ่ายให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งน้อมใจเชื่ออย่างเดียว วิริยะเจตสิกอดทนต่อสู้ซึ่งอุสาหะ ปีติเจตสิกปราบปลื้มอิ่มเอิบใจ ฉันทะเจตสิกความพอใจอารมณ์ เจตสิกเหล่านี้ ซึ่งเกิดกับจิตทุกชาติ กุสล อกุศล วิบาก กริยา โลภเจตสิกคือตัณหา ทิฏฐิเจตสิกความเห็นผิด มานะเจตสิกทะนงตัว โทสะเจตสิกความโกรธ อิสสาเจตสิกที่ไม่อยากเห็นใครดี มัจฉริยะเจตสิกมีความตระหนี่หวงแหน กุกกุจจะเจตสิกรำคาญใจ โมหะเจตสิกปกปิดไม่ให้รู้ความจริงของธรรมชาติ อหิริกะเจตสิกผู้ไม่ระอายต่อบาป อโนตตัปปะเจตสิกไม่เกรงกลัวต่อบาป อุทธัจจะเจตสิกฟุ้งซ่านไม่มั่นคง ถีนะ เจตสิกความท้อถอยและง่วงเหงา มิทธะเจตสิกทำให้เจตสิกจิตเซื่องซึมท้อถอย เจตสิกพวกนี้เกิดทำบาปอย่างเดียวเกิดกับจิตชาติอกุศล และเจตสิกชาติกุศล ที่เกิดทำบุญ สัทธา สติ หิริละอายต่อบาป โอตตัปปะเกรงกลัวต่อบาป อโลภะให้ทาน อโทสะมีเมตตา ตัตตรมัชฌัตตตา ซึ่งทำให้เจตสิกกับจิตไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ทำให้สงบ เบา อ่อน ควร คล่องแคล่ว ซื่อตรง และศีลที่ไม่ทำบาปทางกาย วาจา อาชีพ กรุณา มุทุตา ปัญญา ล้วนแต่เป็นเจตสิกดีงามปรุงแต่งจิตให้ดีงาม เจตสิกมี ๕๒ ดวง

(๑๓ ดวงเกิดกับจิตทุกดวง) (เกิดกับอกุศลจิตทำบาป ๑๔ ดวง) (เกิดกับกุศลจิตทำบุญ ๒๕ ดวง) กล่าวโดยอริสัจจะ ๕๑ ดวง คือทุกข์สัจจะ และ ๑ ดวง สมุทัยสัจจะ ต้นเหตุให้เกิดทุกข์ คือเหตุเจตสิก ๕๑ ดวง เป็นผล

จิตกับเจตสิกนั้นเกิดที่หทยวัตถุเดียวกัน (แอ่งน้ำกลางหัวใจ) เมื่อทำกิจเห็นเกิดที่ตา หรือทำกิจได้ยินเกิดที่หู ทำกิจรู้กลิ่นเกิดที่จมูก ทำกิจรู้รสเกิดที่ลิ้น ทำกิจสัมผัสเกิดที่กาย ทำกิจอยู่ที่หัวใจรู้ธรรมารมณ์ จิตเกิดก็ต้องมีเจตสิกประกอบทุกดวง เกิดที่เดียวกัน รับอารมณ์เดียวกัน ดับพร้อมกัน จิตทุกดวงมี ๓ กาล เป็นทั้ง อดีต ปัจจุบัน อนาคต คือ จิตดวงที่ ๑ เป็นอดีตให้จิตดวงที่ ๒ ซึ่งดวงที่ ๒ เป็นอนาคตให้จิตดวงที่ ๑ เมื่อจิตดวงที่ ๒ ยังไม่ดับไปเป็นปัจจุบันให้จิตดวงที่ ๓ เป็นอนาคตของดวงที่ ๒ ดังนั้น จิตทุกดวง มีอดีต มีปัจจุบัน มีอนาคต โดยอนันตระปัจจัยไม่ขาดสายเป็นศูนย์รวมของบุญของบาป จิตมีแล้วเป็นอดีต จิตมีอยู่เป็นปัจจุบัน จะมีเป็นอนาคต เกิดดับติดต่อเรื่อยไป ขณะที่ดับไม่มีอะไรเหลือ เพราะเป็นนามธรรม คือดับไปเป็นปัจจัยให้จิตเกิดตลอดกาล เมื่อยังมีเหตุมีปัจจัยให้จิตเกิดจิตต้องขึ้น ความเห็นว่าตายแล้วไม่เกิดซึ่งเป็นความเห็นผิด อวิชชา (โมหะเจตสิก) เป็นเหตุ สังขารเป็นผล และสังขารก็เป็นเหตุ ให้วิญญาณเป็นผล วิญญาณก็เป็นเหตุ ให้นามรูปเป็นผล นามรูปก็จะเป็นเหตุ มีสฬายตนะเป็นผล สฬายตนะก็เป็นเหตุ มีผัสสะเป็นผล ผัสสะก็เป็นเหตุ มีเวทนาเป็นผล เวทนาก็เป็นเหตุ มีตัณหาเป็นผล ตัณหาก็เป็นเหตุ มีอุปาทานเป็นผล อุปาทานเป็นเหตุ อุปัตติภพที่เป็นวิปากวัฏฏ์เป็นผล สิ่งเป็นผลต้องเป็นเหตุให้ต่อไป คือปุพพันตภวจักร หมุนไปในกัมมภพเป็นกัมมวัฏฏ์เป็นเหตุ อุปปัตติภาวะเป็นผล เมื่อภาวจักรหมุนไปถึงเวทนา หมุนกลับเข้าหาอวิชชาตั้งต้นใหม่ คืออปรันตภาวจักร ก็มีอุปาทานอุปัตติภาวะเป็นผล ตัณหาก็เป็นเหตุ ชรา มรณะเป็นผล ชรามรณะเป็นเหตุ อวิชชาเป็นผล อวิชชาเป็นเหตุ เพราะอวิชชาปกปิดไม่รู้หนทางไปนิพพาน อวิชชาจึงเป็นเหตุปัจจัยให้สังขาร ได้ทำบุญ ทำบาป ทำฌาน ทำอรูปฌาน ด้วยเพราะมีชรา มรณะเกิดขึ้น ก็มีแต่ความอยากเป็นหนุ่มสาว อยากมีอายุยืนต่อไป อันนี้แหละเป็นตัวกามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ ด้วยมีอวิชชาเป็นเหตุ ตัณหาก็เป็นเหตุเกิดซึ่งโลภมูลจิตเดียวกัน (เป็นเหตุประกอบ) ได้เกิดวิบากจิต ๓๒ ดวง เกิดขึ้นรับผลกรรม

ของกุศลจิต อกุศลจิต ได้เคยกระทำกรรมเอาไว้ วิบากทำกิจปฏิสนธิ ๑๙ ดวง เกิดในภพต่าง ๆ ฉะนั้น การที่มีความเห็นว่า เมื่อตายแล้วไม่เกิดอีก จึงเป็นบาปที่มีความเห็นผิด

ฉะนั้น สัตว์ที่มี ๕ ขันธ์ พวกสัตว์ในนรก เปรต อสุรกาย ติรัจฉาน มนุษย์ เทวดา พระพรหมจมูกสวย แต่ไม่มีปสาท ทั้งลิ้น ทั้งกาย ไม่มีปสาท สัตว์ที่มี ๔ ขันธ์ อรูปพรหม เพียงแต่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ไม่มีรูป สัตว์ที่มี ๑ ขันธ์ มีแต่รูป ไม่มีนาม สัตว์ส่วนมากมีกามาสวะกิเลส ซึ่งจมอยู่ในความติดใจ แสวงหากามคุณ (บ่อเกิดแห่งกาม) ที่มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสถูกต้อง องค์ธรรม ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ ดวง ภวาสวะ คือจมอยู่กับความชอบใจที่ยินดีในอัตภาพตน ตลอดจนชอบใจอยากเกิดในรูปภพ อรูปภพ องค์ธรรม คือโลภเจตสิก คือทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ ดวง (รูปภพ คือสัตว์ที่มี ๕ ขันธ์ และที่มี ๑ ขันธ์) และอรูปภพ อสัญญสัตตาพรหมเป็นสัตว์ที่มี ๔ ขันธ์) สัตว์ที่มี ทิฏฐาสวะ คือจมอยู่กับความเห็นผิดจากความเป็นจริงแห่งสภาวธรรม หรือผิดทำนองครองธรรม จึงได้มีความติดใจซึ่งในความเห็นผิด องค์ธรรม ได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ ดวง ภวาสวะเท่านั้นซึ่งเป็น อปรันตภวจักร คือตัณหาเป็นเหตุ อุปาทานเป็นผล ฯ (อวิชชา และตัณหาเกิดในจิตเดียวกัน) ตัณหาคือภวาสวะซึ่งอวิชชาเป็นมูลเหตุ โมหะหรือวิชชาเป็นเหตุ สังขารเป็นผล ซึ่งเมื่อเวลาใดตัณหาเกิดขึ้น โดยอาศัยเวทนาเป็นเหตุแล้ว ในขณะนั้นอวิชชา ก็เกิดพร้อมกันกับตัณหาด้วย ฉะนั้น เมื่อภวจักรหมุนไปถึงเวทนาแล้ว จึงหมุนกลับเข้าหาอวิชชาตั้งต้นใหม่เป็น ปุพพันตภวจักร อวิชชาเป็นเหตุ สังขารเป็นผล จักรคือหมุนวนเป็นวัฏฏะจักรที่วัฏฏะทุกข์ ชาติความเกิด ชราความแก่ มรณะความตาย โสกะความโศก ปริเทวะ ความร่ำไรรำพัน ทุกข์ความไม่สบายกาย โทมนัสความเสียใจซึ่งอุปายาสความคับแค้นใจ ความประสพสัตว์และสังขารซึ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ สัตว์ปรารถนาสิ่งใดย่อมไม่ได้แม้ข้อที่ไม่สมประสงค์นั้นก็เป็นทุกข์ที่ยึดขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักความรู้ ในตัวเรามีเหตุกับผล ๒ อย่าง คือทุกข์เป็นผล และสมุทัยเหตุประกอบ ฝ่ายโลกีย์ นิพพานเป็นผล มรรคเป็นเหตุให้เข้าถึง ฝ่ายโลกุตระพ้นโลก

"การบวชก็ยาก การยินดีก็ยาก เรือนที่ปกครองไม่ดี ให้เกิดทุกข์ การอยู่ร่วมกับบุคคลไม่เสมอกัน เป็นทุกข์ ผู้เดินทางไกลก็ถูกทุกข์ติดตาม เพราะฉะนั้นไม่เป็นผู้เดินทางไกล และไม่พึงเป็นผู้อันทุกข์ติดตาม" จะต้องพึ่งพระรัตนตรัย

ตัวของเราเป็นธรรมะล้วนๆ มีรูปขันธ์ ๑ กอง เป็นรูปที่ไม่รู้อารมณ์ ดินแข็ง น้ำแทรกซึมรูปให้ประสานกัน ไฟคืออุณหภูมิ ลมเคร่งตึงไหว สี กลิ่น รส อาหาร ทั้ง ๘ รูป แยกออกจากกันไม่ได้ จุดเล็กที่สุดแยกจากกันไม่ได้ ในหลักพุทธศาสนาเรียกว่าเป็น ปรมาณู เล็กกว่าอะตอม ในกายเราซึ่งรูปที่เกิดจากกรรมเป็นกลาปที่ ปสาทตามี ๘ รูป + ชีวิตรูป + ปสาทตา เป็น ๑๐ รูปที่ปสาทหู ๘ รูป + ชีวิตรูป + ปสาทหู เป็น ๑๐ รูป ปสาทจมูก ๘ + ชีวิตรูป + ปสาทจมูก ๑๐ รูป ปสาทลิ้น ๘ + ชีวิตรูป + ปสาทลิ้น เป็น ๑๐ รูป ปสาทกาย ๘ + ชีวิตรูป + ปสาทกาย เป็น ๑๐ รูป มีรูปชาย และรูปหญิง ๘ + ชีวิตรูป + รูปเพศ รวม ๑๐ รูป ชีวิตนวกกลาปมี ๘ + ชีวิตรูป เพียง ๙ รูป จะเห็นได้ว่า แต่ละกลาปต้องมี ๘ รูปแยกกันไม่ได้ แต่เพิ่ม ๒ รูป ซึ่งแต่ละกลาป เช่นประสาทตามีเป็นล้านๆ กลาปอยู่กลางตาดำไม่ติดกันมีปริเฉทรูปคั่นช่วงว่าง เพราะแต่ละรูปนั้นมีชีวิตอยู่ในกลาปรักษารูปไว้ให้ดับพร้อมกัน และมีชีวิตนวกกลาปควบคุมทุกๆ กลาป ให้อยู่ในระบบร่างกาย นิ้วมือเป็นแต่ละนิ้วไม่ติดกัน หูกลาปเป็นล้านจะต้องมีช่องรับเสียง จมูกเหมือนต่างกันอยู่ที่รับกลิ่น ชีวิตนวกกลาปควบคุมชีวิตรูปอีกที รูปชีวิตสัตว์จึงมีระเบียบ ซึ่งจะเห็นกลาปด้วยทิพย์จักษุและกิริยาอภิญญา จักขุวิญญาณเรามองไม่เห็น เทวดามีรูปเป็นทิพย์ เขาก็เห็นกัน ภายในกายเราหยาบ เป็นกลาปๆ เกิดจากเจตนา เจตนาเป็นตัวกรรมทำให้เกิดกัมมชกลาป ซึ่งเป็นรูปเกิดจากกรรม จิตอาศัยเกิดที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย หทยวัตถุ เกิดจนตายจิตไม่เกิดที่อื่น เกิดได้เพียง ๖ แห่ง แต่จิตดวงสุดท้ายในภพนี้ดับไป จิตเกิดพร้อมกับกัมมชรูป ในจักรวาลอื่นๆ ตามยถากรรม (ตามกรรม) จิตเกิดที่อื่นโดยไม่ต้องไปเกิด จิตดับไม่มีเหลือ การเห็นผิดว่าไปเกิดจึงไม่ใช่ เพราะว่าจิตเกิดที่ไหนดับที่นั่น คือโดยปรากฏการธรรมชาติ จิตเกิดที่ตาดับที่ตา เกิดที่หูดับที่หู เกิดที่จมูกดับที่จมูก เกิดที่ลิ้นดับที่ลิ้น เกิดที่กายดับที่กาย เกิดที่กลางหัวใจดับที่กลางใจ โดยไม่ต้องไปเพราะจิตเป็นนามธรรม หากจิตเป็นรูปธรรมอีกไม่ช้านักวิทยาศาสตร์จะต้องค้นคว้าจนพบ

แต่เปล่าเลยจิตเกิดตามยถากรรม ชีวิตภายหลังความตาย การเปลี่ยนภพภูมิที่เกิดใหม่มีแต่ยมทูตเท่านั้นคอยช่วยเตือนว่า ทำบุญไว้ที่ใดบ้างกันไม่ให้ตกนรก ให้เกิดในจักรวาลมีความสุข ธรรมที่ประพฤติดีแล้วมีอานิสงส์ไม่ต้องพึ่งยมทูต

อุปาทานขันธ์ ๕

อุปาทานขันธ์ ๕ และขันธ์ ๕ ต่างกัน เพราะตัณหาเข้ายึดขันธ์ ตัณหาจึงชื่อว่าอุปาทานหมายถึง ตัณหาเข้ายึดขันธ์ ๕ แต่ตัณหาเข้ายึดโลกุตระจิต ๘ ดวงไม่ได้เพราะโลกุตระมรรคจิต ๔ ดวง ผลจิต ๔ ดวง ซึ่งห่างไกลจากกิเลส (อุปาทิ คือสังโยชน์) ตัณหาจึงเข้ายึดไม่ได้ ดังนั้น อุปาทานขันธ์ ๕ ได้แก่ รูปขันธ์มีรูป ๒๘ รูป เวทนาขันธ์มีเวทนาเจตสิก ๑ ดวง สัญญาขันธ์มีสัญญาเจตสิก ๑ ดวง สังขารขันธ์เจตสิก ๕๐ ดวง และวิญญาณขันธ์มีจิต ๘๑ ดวง แต่กล่าวเป็นขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร เท่ากัน แต่เพิ่มจิตอีก ๘ ดวง จึงนับจิตเป็น ๘๙ ดวง คือขันธ์ ๕ มีจิต ๘๙ ดวง คือจะต้องเข้าใจเพราะเป็นบุพภาคของวิปัสสนาเป็นอารมณ์ที่ให้เกิดภูมิปัญญา เป็นภูมิธรรมการเจริญมหาสติปัฏฐานในธัมมานุปัสสนา ใช้บริกรรมแล้วพิจารณาเกิดเรืองปัญญาเป็นบัณฑิต ผู้รู้ความปรวนแปรของสังขารเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สัญญาที่เป็นความจำยังไม่ใช่ปัญญา การฟังได้จำมาเป็นสัญญา ต้องภาวนา บริกรรมเป็นสมถะซึ่งเพียรให้มีสมาธิแก่กล้ามีลักขณูปนิชฌาน เธอมีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาปัญญายังน้อยอยู่ ก็ต้องภาวนามากเป็นวิปัสสนาปัญญาเพื่อเห็นแจ้ง ขณะที่บริกรรมเป็นสมถะกัมมัฏฐาน ขณะพิจารณาเป็นวิปัสสนากัมมัฏฐาน ควบคู่กันไปซึ่งเห็นวิเศษรู้แจ้งตามความเป็นจริง จิต เจตสิก และรูป เป็นสังขารธรรม (ธรรมที่ถูกปรุงแต่ง) เพียงสักแต่ว่ารู้เพียงสักแต่เป็นที่อาศัยระลึก เพราะปัญญาและสติก็เป็นสังขารธรรม เธอย่อมไม่ติดอยู่ด้วย ไม่ยึดถืออะไรในขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ เพราะที่ทรงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เพราะใครบังคับให้เป็นตามความต้องการไม่ได้ คือไม่มีตัวตนคนสัตว์ เป็นอนัตตา พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การศึกษาทำให้รู้สัตว์ที่มีขันธ์ ๕ อยู่ใน นรก เปรต อสุรกาย ดิรัจฉาน มนุษย์ เทวดา เท่ากับว่า มีจิต เจตสิก รูป เกิดในที่นั้น พระพรหมเป็นสัตว์ (ผู้ข้องโลก

เหมือนสัตว์ทั่วไป) คือมีขันธ์ ๕ มีขันธ์ ๑ มีขันธ์ ๔ ท่านทำฌาน ได้ถึงฌานที่ ๕ ที่ปรารถนาต่างกันเพราะอำนาจของฌานเลยเกิดต่างกัน การปฏิบัติวิปัสสนา สัญญาต้องมั่นคง สัตว์ไม่มีเป็น (อนัตตา) มีจิต เจตสิก รูป เป็นทุกข์สัจจะ และตัณหาเป็นสมุทัยสัจจะ การเข้าใจว่ามีตนเป็น (อัตตา) เข้าไม่ถึงนามรูป ทำญาตปริญญาไม่ได้

ขันธ์ ๕

รูปขันธ์เป็นส่วนซึ่งไม่รู้อารมณ์ รวมกันขึ้นมาเป็นรูปร่างกาย มีอวัยวะต่างๆ ประกอบอยู่ ๒๘ รูป มีรูปที่ปรากฏชัด ๔ รูป ได้แก่ ดินลักษณะที่แข็งอ่อนเป็นที่ตั้งของธาตุอื่นๆ กินเนื้อที่มีน้ำหนัก ธาตุน้ำลักษณะเอิบอาบเกาะกุมยึดธาตุกับธาตุอื่น ๆ เอาไว้ด้วยกัน ธาตุไฟมีลักษณะเย็นร้อน ทำให้เกิดความอบอุ่น และย่อยอาหาร ธาตุลมมีลักษณะไหวเคร่งตึงไหว ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวไปมา และซึ่งอุปาทายรูปที่อิงอาศัย ปสาทตา ปสาทหู ปสาทจมูก ปสาทลิ้น ปสาทกาย หญิง / ชาย เป็นต้น รูปขันธ์ซึ่งทั้งส่วนที่เกิดจาก กรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นสิ่งไร้แก่นสาร เหมือนฟองน้ำรวมตัวเป็นรูปเป็นร่างลอยไปตามกระแสน้ำแล้วจะแตกสลาย เป็นรูปขันธ์ ๑ กอง

เวทนาขันธ์ คือความสุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ ไม่ดีใจไม่เสียใจ เวทนาเกิดจากผัสสะเป็นครั้ง ๆ กระทบสิ่งที่ดีสุขเวทนาก็เกิด กระทบสิ่งที่ไม่ดีทุกขเวทนาก็เกิด กระทบกับสิ่งที่เคยชินไม่ดีใจไม่เสียใจก็เกิดขึ้น สุขเวทนาจะเกิด มีเกิดขึ้นเป็นครั้งๆ ดุจดังต่อมน้ำในหนองน้ำเกิดขึ้นตอนฝนตกเกิดแล้วก็แตกไปไร้แก่นสาร เหมือนเป็นลมๆ แล้งๆ เท่านั้น มีความสุข ความทุกข์ ความดีใจ ความเสียใจ ไม่ดีใจไม่เสียใจ ดับไปแล้วเป็นอดีตไม่รู้เท่าทันก็แบกเอาไว้ เป็นเวทนาขันธ์ ๑ กอง

สัญญาขันธ์ คือความจำได้ มีความกำหนดหมาย สีเขียว สีแดง สีเหลือง คน สัตว์ หญิง ชาย หมายรู้สำหรับมีสื่อสารกันเก็บไว้เป็นข้อมูล มีข้อมูลโดยมากเก็บเอาไว้ผิดพลาด เช่นอนิจจะสัญญา จำหมายว่าเที่ยง มีสุขสัญญาจำหมายว่าสุข อัตตาสัญญาจำหมายว่าเป็นตัวตน เป็นต้น สัญญานั้นเป็นสิ่งไร้แก่นสาร เป็นสิ่งหลอกลวงว่ามีจริงจังดุจพยับแดดที่บนถนน เมื่อมองดูเหมือนมีน้ำอยู่ข้างหน้า คือ

ความเป็นจริงหามีไม่ เมื่อเข้าใกล้มันก็ต้องจางหาย เป็นสัญญาขันธ์ ๑ กอง

สังขารขันธ์ เจตสิกปรุงแต่งจิตให้แตกต่างกัน ดังเช่นเป็นกุศล ศรัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ ปัญญาฯ และเป็นอกุศล เช่นโลภะ โทสะ โมหะ มัจฉริยะ (ตระหนี่หวงแหน) วิจิกิจฉา (สงสัยพระพุทธเจ้ามีจริงหรือเปล่า ?) เป็นต้น แต่เป็นฝ่ายเข้ากับฝ่ายกุศลจิตจะเป็นกุศล เข้ากับฝ่ายที่เป็นอกุศลจิตก็เป็นอกุศล เช่น เจตนา วิริยะ ปีติ ฯ เข้ากับใครก็เป็นอย่างนั้น เจตนาเป็นกุศลเป็นจิตที่ดี เจตนาเป็นอกุศลก็เป็นจิตที่ไม่ดี สังขารซึ่งเป็นหลายอย่างเป็นสิ่งที่ไร้แก่นดุจต้นกล้วยมีแต่กาบกล้วยมากมาย ไม่มีใครที่จะสามารถเอาไปใช้สร้างเรือนปลูกบ้านได้ เป็นสังขารขันธ์ ๑ กอง

วิญญาณขันธ์ เป็นประธาน การรู้อารมณ์ ทางทวารทั้ง ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณ ความรู้ทางตา (เห็นสี) โสตวิญญาณความรู้ทางหู (ยินเสียง) ฆานวิญญาณความรู้ทางจมูก (ซึ่งรู้กลิ่น) ชิวหาวิญญาณความรู้ทางลิ้น (รู้รส) กายวิญญาณ (รู้สัมผัส) มโนวิญญาณความรู้ทางใจ ได้แก่ ธรรมารมณ์ เป็นจิตซึ่งเกิดเมื่อมีการกระทบ ซึ่งปสาทตากระทบกับรูปารมณ์ (สี) ปสาทหูกระทบกับสัททารมณ์ (เสียง) ปสาทจมูกกระทบกับคันธารมณ์ (กลิ่น) ปสาทลิ้นกระทบ รสารมณ์ (รส) ประสาทกายกระทบ (ดินแข็งอ่อนคือแข็งน้อย ไฟร้อนเย็นคือร้อนน้อย ลมที่เคร่งตึงไหวไปมา ซึ่งรูปทั้ง ๓ คือโผฏฐัพพะสัมผัส) และมโน หรือใจ กระทบกับธรรมารมณ์อารมณ์ที่มีทางใจ จิตทุกดวงชื่อวิญญาณ คือกระบวนการรู้อารมณ์ ไม่ได้เป็นเรื่องเป็นตัวตนอะไร แต่ผู้รู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วคิดนึกเกี่ยวกับเรื่องที่ เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส นั้นทันที วิญญาณ คือจิตทุกดวงที่ถูกเจตสิกปรุงแต่ง ซึ่งเกิดขึ้นดับไปอย่างรวดเร็วดุจกับนักมายากลมีความเร็วหลอกให้คนดูเข้าใจว่าสิ่งนี้เป็นจริง วิญญาณซึ่งผู้รู้อารมณ์ที่มากระทบชื่อ จิต มโน หทัย มานัส ปัณฑระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ ซึ่งเป็นวิญญาณขันธ์ ๑ กอง

ขันธ. แปลว่า ก้อนใหญ่มากคนข้ามไม่พ้น ขันธ์มาจากศัพท์คำว่า ขาทนียะ ของควรเคี้ยว ใครเคี้ยว ชรา มรณะ กำลังเคี้ยวขันธ์ทั้ง ๕ แต่แปลโดย

อัตถะเป็นกอง เป็นหมวด ผู้ซึ่งรู้ขันธ์ ๕ เป็นกัลยา ณ ปุถุชน ไม่รู้จักขันธ์ ๕ เป็นอันธพาลปุถุชน (อันธะบอดมองไม่เห็น พาลอ่อนปัญญาน้อย ปุถุชนคนกิเลสหนา) ไม่รู้ขันธ์ ๕ เป็นภูมิธรรมทรงตรัสไว้ที่มหาสติปัฏฐาน ให้พิจารณาเกิดปัญญาขึ้น เป็นบุพภาคของวิปัสสนาก็ไม่รู้ คือภาวนาทำให้เกิดขึ้น บริกรรมคือเป็นสมถะชั่วขณะการพิจารณาเป็นวิปัสสนาใช้ควบคู่กัน อย่างช้า ๗ ปี เป็นพระอรหันต์ หรือเมื่ออุปาทิซึ่งสังโยชน์ยังเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี มหาสติปัฏฐานทั้ง ๔ พระองค์ทรงรับรองผู้ใด ผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนั้น ผู้นั้นพึงหวังผลทั้งสอง คือผลอันใดอันหนึ่ง เป็นอรหัตตผลที่ในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิคือสังโยชน์ ยังเหลืออยู่เป็นพระอนาคามี ๑ คือในปัจจุบันชาติ

กาลของจิตมีสาม

ในปฏิสนธิกาลจิตทำกิจเกิดหนึ่งกาล ในปวัตติกาลจิตทำ ๑๒ กิจหนึ่งกาล ในจุติกาลคือ จิตทำกิจตายหนึ่งกาล รวมแล้วจิตทำกิจได้ ๑๔ กิจ คือทำปฏิสนธิกิจ ๑ ทำภวังค์กิจรักษาชีวิตไม่ให้ตายหรือกลายเป็นสัตว์อื่น (หลับ) ทำกิจอาวัชรู้อารมณ์ที่มีมา ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย คือเชื้อเชิญให้วิบากจิตเกิดรับผลของกรรม จิตเห็น จิตได้ยิน จิตรู้กลิ่น จิตรู้รส จิตรู้สัมผัส คือเป็นวิบากจิตดวงใดดวงหนึ่งที่ให้เกิดรับผลของกรรม วิบากจิตที่เกิดรับผลของกรรมตามที่เคยกระทำความดีไว้เชื้อเชิญจิตเห็นในสิ่งที่ดี เคยทำไม่ดีไว้ต้องเห็นสิ่งที่ไม่ดี วิบากจิตรับผลกรรมดี หรือไม่ดีรับแล้วดับไป สัมปฏิจฉนะจิตทำกิจรับอารมณ์มาส่งต่อดับไป สัณตีรณะจิตรับมาพิจารณาอารมณ์ต่อดับไป โวฏฐัพพนะกิจตัดใจชอบ หรืออาจไม่ชอบดับไป ชวนะจิตเกิดแล่นเสพอารมณ์ดวงเดียวซึ่งเกิดดับๆ ๗ ครั้ง ตทาลัมพนะจิตหน่วงอารมณ์ทำใน ๑๒ กิจหนึ่งกาล และทำจุติกิจตายอีก ๑ กาลเป็นจิตดวงสุดท้ายในชีวิตนี้ดับลง ปฏิสนธิจิตทำกิจเกิดได้ชีวิตใหม่ทันที ที่ไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นในระหว่างจุติกับปฏิสนธิจิต จิตเกิดต่อทันที ดังนั้น เกิด ๑ กิจ ปวัตติกาลซึ่ง ๑๒ กิจตาย ๑ กิจ รวมเป็น ๑๔ กิจ มีอยู่ในสามกาล หากดำรงชีวิตมีอยู่ปราศจากจิตไม่ได้ จิตแต่ละดวงอายุสั้นคือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป (ตายทุกขณะ) โดยไม่

สิ้นสุดเวียนเกิดตาย ซึ่งอยู่ใน ๓๑ ภูมิ พระพุทธองค์ทรงค้นพบ (ตรัสรู้) ขณะที่จิตปฏิสนธิเกิดพร้อมกัมมชรูป ร่างกายกับจิตไม่ใช่ว่าตายแล้วก็แล้วกัน ธรรมชาติของจิตต้องเกิดติดต่อกันไม่มีระหว่างคั่นไม่เคยว่าง พร้อมกับร่างกายเกิดขึ้นต้องมีจิตดำรงชีวิตทุกกาล ปราศจากจิตไม่ได้ ร่างกาย และจิตเป็นทุกข์อริยสัจของจริงแห่งพระอริยะเจ้าทั้งหลาย เพื่อกำหนดรู้ให้พ้นทุกข์ ซึ่งตัณหา (สมุทัย) เป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง สมุทัยเป็นเหตุ (เหตุประกอบ) มีทุกข์เป็นผลคือธรรมฝั่งนี้ฝั่งโน้นพระนิพพานเป็นผลพระธรรมซึ่งดับทุกข์ ซึ่งมรรคมีองค์ ๘ เป็นเหตุ (เหตุให้เข้าถึง) พระนิพพานเป็นผล มีมรรคเป็นเหตุให้เข้าถึงนิพพานเป็นผล ฉะนั้น ความเห็นชอบคือเห็น ทุกข์ สมุทัย นิโรธ (นิพพาน) มรรค มีสัมมาทิฏฐิจึงจะเข้าถึงนิพพานได้ การเห็นผิดมิจฉาทิฏฐิขันธ์ ๕ เป็นตน ตัณหาเข้ายึดอุปาทานเป็นตนเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สัมมาทิฏฐิเป็นปัญญา ซึ่งจะต้องมีความสำรอก และความดับไม่เหลือ ความสละ ความส่งคืน ความปล่อยวาง ความไม่อาลัยในตัณหาคือพระนิพพาน สัมมาทิฏฐิปัญญาคือมรรค มีองค์ ๘ ยังไม่เกิดพร้อมกัน

พระธรรมคำสอนแยกออกเป็น ๓ ระดับ *ระดับแรก* ซึ่งประโยชน์สุขปัจจุบันชาติ เพื่อได้มีความอยู่ดีกินดีมีความสุข พ้นจากทุกข์โทษ โรคภัยไข้เจ็บที่ต้องไม่ขัดแย้งกับในทางโลก ทางธรรมต้องขยันมั่นเพียร ศึกษาหาความรู้ ประกอบอาชีพที่สุจริต รักษาสุขภาพอนามัยรักษาวิชาความรู้ทั้งทรัพย์สินที่ได้มาเก็บไว้ คบเพื่อนที่ดี เคารพครูบาอาจารย์ รู้จักประมาณการใช้จ่ายไม่ฟุ่มเฟือยเกินฐานะ และสกุลของตนเป็นเหตุให้เกิดประโยชน์สุขในปัจจุบันชาติ เราเคยได้ทำบุญกันมาจากอดีตชาติจึงได้พบกันด้วยกุศลจิตเกิดในประเทศไทยได้ฟังธรรม ปฏิบัติธรรมะ คือชีวิตของสัตว์นั้น ที่มีข้องอยู่กับโลกทิพย์ ไม่ว่าเกิดเป็นอะไรทั้งในโลกนี้ หรือโลกทิพย์ล้วนแต่เคยสัมพันธ์กันเรื่องเวรกรรม ที่ในการที่เปลี่ยนภพเปลี่ยนชาติ ตายโดยสมมุติแท้ที่จริง จิต เจตสิก รูป มันตายทุกขณะ การเวียนเกิดความไม่เคยเป็นญาติเป็นเพื่อนกันไม่มี เจ้ากรรมนายเวรมีต่อกันนั้นต้องมีสิ่งสัมพันธ์กันไม่มากก็น้อยตามเวรกรรมความเจ็บป่วยได้ดีตกยากเกิดจากผลของกรรมโดยตรง ได้มีอารมณ์ที่ดีหรือไม่ดีปรากฏ เป็นผลของกรรมโดยอ้อม วิบากคือจิตเกิดขึ้นรับผลของกรรมเป็นกรรมคือทำมาเป็นผลของกรรมโดยเป็นวิบาก และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ คือ

ญาติสายโลหิตล้วนมิตรสหายของเรา ไม่มีการบังเอิญได้มาเกิดร่วมกัน จะต้องมาจากผลกรรม ที่มีเคยทำร่วมกันโดยสามัญเคยอุปการะเอื้อเฟื้อกัน เคยเบียดเบียนกัน เกิดร่วมกัน ความไม่เคยเป็นญาติกันไม่มีเพราะภพชาติที่เวียนว่ายตายเกิดนั้นซึ่งยาวนาน จนหาความเริ่มต้นหาความสิ้นสุดชีวิตไม่ได้ พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นจะมีมากเท่าไรก็ยังขนสัตว์ข้ามพ้นโลกไม่หมด ปฏิบัติธรรมซึ่งการปฏิบัติ เพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานจึงจะมีอานิสงส์มากเพราะเป็นบารมีจะทำลายกิเลส ปฏิบัติธรรมที่ปรารถนา ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ก็เท่ากับปฏิบัติเพื่ออยากได้ขันธ์ ๕ เมื่อเกิดแล้วก็ต้องตายยังบวกกับการได้เพิ่มกิเลสจึงได้บุญน้อย

ระดับสอง เพื่อได้ประโยชน์ อนาคตชาติ เป็นความยุติธรรมของธรรมชาติ คือเกิดในนรกเพราะฆ่าสัตว์ เกิดเป็นเปรตเพราะความโลภมาก เกิดเป็นอสุรกายเพราะโกงความดี ผู้อื่นมาเป็นของตน หรือโกงให้ผู้อื่น เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานเพราะเสพมึนเมา เกิดเป็นมนุษย์เพราะรักษาศีล ๕ เกิดเป็นเทวดาเพราะละอายต่อบาปเกรงกลัวต่อบาป เกิดเป็นพระพรหมเพราะทำฌานได้ไม่เสื่อม การเกิดเราจึงเลือกได้ด้วยความประพฤติตามที่พระองค์สอน เพราะเรียนพระอภิธรรมเกิดปัญญา จึงเลือกปฏิบัติกันเอง มีศรัทธาความเชื่อ ผลที่เกิดจากเหตุความเลื่อมใสมือนันต์คุณ ๕ ประการ คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ บิดามารดา ครูอาจารย์ ผู้มีคุณธรรมความรู้เลือกที่ปฏิบัติตนมีการให้ทาน รักษาศีล ไม่พยาบาท ไม่เบียดเบียน เพื่อประโยชน์สุขในชาติต่อไป ไม่ต้องเกิดที่ในอบายภูมิ ปฏิบัติเพียงเท่านี้ไม่ต้องมีปัญญารู้ปรมัตถ์อะไรเพียงแต่มีฟังธรรม สัทธาทำบุญทำทาน รักษาศีลก็สำเร็จประโยชน์ ส่วนคนพาลทำกรรมชั่วต้องสำคัญคิดสิ่งนี้เท่านั้นประเสริฐ คนพาลไม่รู้อนันต์คุณ ๕ ประการ ไม่เห็นโลกหน้าเป็นเรื่องปรกติคนพาลคิดกระทำแต่อามิสเจือด้วยกามคุณ จะต้องได้รับผลกรรมความทุกข์ในโลกหน้า คนเขลาได้ยศจะประเสริฐอะไรเล่า มีอนันต์กรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ผู้ประพฤติดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้เป็นอานิสงส์ ด้วยมีสติ ปัญญา ศรัทธาความเชื่อ ความเลื่อมใสพระรัตนะตรัย ไม่เชื่อมงคลตื่นข่าวคือประพฤติธรรมย่อมได้รับประโยชน์สุขปัจจุบันชาติ และประโยชน์สุขในอนาคตชาติ เป็นขุมทรัพย์มีบุญเป็นสมบัติย่อมติดตามไปโจรปล้นไม่ได้ ไม่สาธารณะแก่ชนผู้ที่ไม่ปฏิบัติธรรม พึงละอามิสเครื่องล่อในโลกเสียไปสู่พระนิพพาน

ระดับสาม เพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งพระนิพพาน การรู้ธรรมอย่างแตกฉาน เป็นบุพภาคเบื้องต้นของวิปัสสนา การศึกษาพระอภิธรรมเป็นแก่นของศาสนา เป็นยอดแห่งสติปัญญาศึกษาเรียนรู้พระธรรมในอดีตชาติ จึงน้อมนำซึ่งให้ฉลาด ได้เกิดเป็นมนุษย์อยู่ในพุทธกาลรู้จักพระธรรมในสัมโพธิญาณของพระองค์ ความเป็นมนุษย์เป็นเทวดา มีสติปัญญาทุกท่าน การไม่ฟังอภิธรรมคิดว่าเป็นของยากเป็นธรรมของเทวดา เป็นของที่สูงมากเลยไม่เรียนรู้ การที่เกิดมาเป็นมนุษย์พบพุทธศาสนาเพราะที่ได้กระทำกรรมดีมา อัปปะมาทธรรมความไม่ประมาทผู้เจริญมหาสติปัฏฐานแล้วเข้าสู่วิปัสสนาญาณ ต้องเคยรู้ปรมัตถ์ เคยเข้าใจอริยสัจ ๔ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคแล้วซึ่งเป็นเวไนยสัตว์ ไม่เช่นนั้นคงไม่พบกัน การพบกันด้วยมหากุศลจิตเป็นสิ่งประเสริฐ ซึ่งพบกันด้วยโลภมูลจิต โทสะมูลจิต โมหะมูลจิตเป็นสิ่งที่เลวร้าย ความงมงายความสัทธานั้นอยู่ใกล้กัน ถ้าไม่มีความรู้งมงาย สัทธาคือความเชื่อการตรัสรู้ ด้วยสัพพัญญูของพระองค์ สวรรค์มีนรกมี รู้โลกนี้โลกหน้าคือพระองค์ทรงสอนให้ละ โลภ โกรธ หลง ทรงสอนใช้สติระลึกถึง การรักษาศีล ทำสมาธิ อบรมปัญญา ศึกษาปริยัติศาสนา เป็นภูมิธรรมเพื่อให้เกิดภูมิปัญญาเป็นของตนไว้ปฏิบัติวิปัสสนา อริยสัจจะเปรียบได้ ทุกข์สัจจะเป็นของหนัก สมุทัยสัจจะคือห่อของหนักไว้ นิโรธสัจจะวางของหนัก มรรคสัจจะคิดวางของหนัก หรืออีกนัยหนึ่งทุกข์สัจจะเป็นโรค สมุทัยสัจจะเป็นเหตุให้เกิดโรค นิโรธสัจจะหายจากโรค มรรคสัจจะยารักษาโรค เรียนปริยัติศาสนาที่เป็นยอดภูมิแห่งปัญญาทำวิปัสสนาเข้าไปรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ในการตรัสรู้ ตัวเราเป็นสภาพว่างเปล่า คือเป็นอนัตตา

ตัวเรานั้นคือปรมัตถ์เหมือนต้นไม้ พระธรรมคำสั่งสอนคือบัญญัติขึ้นเหมือนเงาของต้นไม้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมคำสอนเป็นบัญญัติธรรมอาศัยปรมัตถ์เป็นองค์ธรรม เป็นรากแก้ว สัททบัญญัติคือเสียง สูงๆ ต่ำๆ คำหลายๆ คำรวมกันเป็นเนื้อความ คืออัตถบัญญัติซึ่งเป็นวลีอยู่ในประโยค พระองค์ทรงกล่าวเรื่อง จิต เจตสิก รูป การเรียนรู้ปรมัตถ์จะรู้ได้ว่าพยางค์ใดกล่าวถึง จิต เจตสิก รูป และพระนิพพาน ซึ่งมีอยู่ที่ตัวเราเป็นสัตว์ผู้ติดข้องอยู่กับโลก นั้นคือบัญญัติซึ่งจากปรมัตถ์ เพื่อรู้ปริยัติต้องรู้ว่า มรรค ๘ คือเจตสิก รูปคือร่างกาย ความรู้ทางตา รู้ทางหู รู้ทางจมูก รู้ทางลิ้น รู้ทางกาย คือจิตผู้รู้ รูป เสียง กลิ่น

รส สัมผัส คืออารมณ์ที่ถูกจิตรู้ ธรรมารมณ์ ต้องรู้ทางมโน (ใจ) ล้วนแต่เป็นทุกข์อริสัจจะ ตัณหา (โลภเจตสิก) เป็นสมุทัยสัจจะเป็นเหตุที่เกิดทุกข์ พระนิพพานเป็นนิโรธสัจจะ เป็นธรรมดับทุกข์ เจตสิก ๘ ดวง เป็นมรรคสัจจะ ซึ่งข้อที่ปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์ การที่เรารู้ได้ ด้วยอนุโพธญาณรู้แบบโดยการเรียน การฟังทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค รอบแรก เป็นสัจจะญาณ รู้ทุกข์ รู้สมุทัย รู้นิโรธ รู้มรรค รอบสองเป็นกิจจะญาณ ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควรทำให้แจ้ง มรรคควรเจริญ รอบที่สามเป็นกะตะญาณ ทุกข์กำหนดรู้แล้ว สมุทัยละแล้ว นิโรธทำให้แจ้งแล้ว มรรคเจริญแล้ว สภาวะซึ่งเมื่อเข้าไปสอบดูด้วยปัญญาจักขุ ย่อมไม่วิปริตซึ่งเหมือนมายากล ไม่ลวงตาเหมือนพยับแดด ไม่เป็นสภาวะที่ใครๆ หาไม่ได้ เหมือนอัตตาของพวกเดียรถีย์ คือเป็นโคจรแห่งอริยะญาณเป็นสภาวะอันจริงแท้ไม่วิปริต และเป็นจริงสภาวะนั้นชื่อว่าสัจจะ การปฏิบัติธรรมการได้ธรรมรสผู้ปฏิบัติจะละกิเลสลดน้อยถอยลง ทุจริตก็ย่อมลดน้อยลง จิตใจผ่องใสไม่ขุ่นมัว แม้ความยากดีมีจนจะอยู่ฐานะสูงหรือต่ำ ถูกยกย่องไม่เห่อเหิมสำคัญว่าตนคนดี ถูกนินทากล่าวร้ายซึ่งรู้ว่าคือวิบากกรรมเคยกระทำไว้ ไม่หม่นหมองคับแค้น ไม่ยึดติด เรื่องบัญญัติ สิ่งที่สมมุติ หากได้อรรถรสเมื่อจากโลกนี้ไปเกิดอยู่ในสุคติ ซึ่งวิสัยทัศน์มองการไกลเป็นแสนๆ กัป เพียงเหมือนพระนิพพานอยู่ใกล้แม้หนทางไกล มีวิสัยทัศน์ใส่ใจปฏิบัติธรรม เพื่อจะละกิเลสไปสู่ถึงพระนิพพานด้วยมี ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งสุตมยปัญญา จินตามยปัญญา ภาวนามยปัญญา เป็นมหาวิชชาลัยชีวิตดุจดั่งอาวุธ ประหาณกิเลสได้จริงจะไม่เข้าถึงชาติชราอีก

วิสัยทัศน์ในภาษาไทยกับคำว่า vision ในภาษาอังกฤษรู้กันโดยถ้วนหน้าซึ่งก็แล้วแต่ว่าใครนิยมพูดไทย ใครนิยมพูดไทยคำฝรั่งคำ ที่ความเข้าใจของคนฟังดูเหมือนจะมีผลเกือบเท่าๆ กันความรู้ และเข้าใจว่าเป็นเรื่องของการมองการณ์ไกลเห็นเหตุการณ์ข้างหน้า การเข้าใจในลักษณะนี้ไม่นับว่าผิด แต่อาจจะทำให้เกิดความอยากลำบาก ที่การแยกแยะรากศัพท์ของ คำว่า vision เป็นเรื่องของ seeing เป็นการเห็นการดูอย่าง คนไทยเราใช้ศัพท์คำว่า ทัศน์ นั่นเอง แต่ความหมายของ vision ตามศัพท์เดิมๆ การใช้ภาษา คือ power of seeing or imagining ไทยเราเติมคำว่า วิสัย ไว้ข้างหน้า วิสัยที่จากคำบาลีว่า วิสยะ คือ ที่สุด (แห่งสายตา

หรือความคิด) จะเห็นว่าวิสัยทัศน์ เป็นคำศัพท์ใช้สื่อความหมายของคำว่า vision ในภาษาอังกฤษที่ค่อนข้างสมบูรณ์ หรือว่า vision คือความหมายเพียงแค่นี้ แต่คงไม่เป็นคำซึ่งอยู่ในหมู่คนไม่ปรารถนานิพพานเป็นแน่ตรงนี้เองจึงมีนำคำศัพท์ว่า forecast ไปเปรียบเทียบกับคำว่าการพยากรณ์ล่วงหน้า คือเราได้ยินบ่อยๆ ส่วนคำว่า vision คือเป็นความสามารถที่ต้องมีการกระทำเพื่อตอบสนองด้วย เช่น มีวิสัยทัศน์ซึ่งมองการไกลเป็นแสนๆ กัป ปฏิบัติธรรมต้องได้ธรรมรส และอรรถรส ธรรมรส คือกิเลสรสน้อยถอยลง ทุจริตกรรมย่อมลดลงด้วย คือจิตผ่องใส แม้อยู่ในฐานะที่สูงหรือต่ำมีแต่ความสุข อรรถรสละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเกิดในสุคติภูมิ หรืออีกนัยหนึ่ง ปฏิบัติสมถะกัมมัฏฐานทำฌานได้ข่มนิวรณ์ ๕ เป็นธรรมรส เข้าสมาบัติได้ หรือทำอภิญญาได้ ละจากโลกนี้เกิดในพรหมโลกตามภูมิชั้นของฌานเป็นอรรถรส ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานถึง นามปริเฉทาญาณจนถึงสังขารญาณเป็นธรรมรส ถึงนิพพานมรรคญาณประหาณกิเลสเป็นสมุจเฉทเป็นอรรถรส วิสัยทัศน์มองการณ์ไกลด้วยอย่างมีเหตุผล ไม่ใช่เรื่องกล่าวลอยๆ ยังความปราโมทย์ได้

หลักพุทธศาสนานอกจากเหตุกับผลไม่ได้ ทุกข์เป็นผล ตัณหาเป็นเหตุ รู้พระธรรมคำสอนพอสมควร ศึกษาพระอภิธรรมบ้าง พระอภิธรรมเรื่องภายในตัวเรา แต่ทางโลกในตัวเรานี้คือซึ่งมีการสืบต่อมาจากชีวิตโดยเซลล์สืบพันธุ์ ได้แก่ เซลล์อสุจิในชาย และเซลล์ไข่หญิง ผสมกันเกิดเป็นเซลล์ไซโกทที่ปีกมดลูกผู้เป็นมารดาเดินทางมาฝังตัวอยู่ที่ในมดลูก เกิดเป็นทารกในครรภ์มารดา ชีวิตซึ่งได้เกิดใหม่นี้เกิดจากเซลล์ผสมไซโกทเซลล์เดียวเท่านั้น ที่แบ่งตัวเจริญเติบโตเป็นทารกในครรภ์ ทารกแรกเกิด จะเจริญเติบโตเป็นเด็ก วัยรุ่น หนุ่มสาว กลางคน สูงอายุ ชรา ตายลง ที่ก่อนตายส่วนใหญ่เจ็บๆ ไข้ๆ ทางการแพทย์จะรู้แต่ว่า ยีนและโครโมโซมในนิวเคลียสของเซลล์สืบพันธุ์เก่า (เซลล์อสุจิของชายมี ๒๓/๒ คู่ + เซลล์ไข่ของหญิงมี ๒๓/๒ คู่) โครโมโซมเพศชาย เท่ากับ ๒๒ บวก x y โครโมโซมเพศหญิงเท่ากับ ๒๒ บวก xx ต่อมาเซลล์ไซโกทซึ่งแบ่งตัวเจริญเติบโตต่อไป ทำให้เกิดเป็นเซลล์ใหม่ ซึ่งมีเป็นอวัยวะทั้งหมดของร่างกาย ในปัจจุบันชาตินี้ ฉะนั้น ร่างกายของเราเวลานี้ทุก ๆ เซลล์มียีนและโครโมโซมของพ่อครึ่งหนึ่งและของแม่ครึ่งหนึ่ง ฉะนั้น เราจึงมีอดีตชาติเป็นจากพ่อครึ่งหนึ่งและแม่ครึ่งหนึ่ง และอนาคตชาติของ

เรา ซึ่งเป็นสามีภรรยากันไปอยู่ที่ลูกของเรา มีเราครึ่งหนึ่งและภรรยาเราครึ่งหนึ่ง วิสัยทัศน์ที่มองกาลไกล ความเกิดบ่อยๆ มีขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ความอยากได้ขันธ์ ๕ เป็นสมุทัย ความปรารถนาพระนิพพานเป็นการสำรอก และดับโดยไม่มีเหลือ ความสละ ความส่งคืน ความปล่อยว่าง ความไม่อาลัยมีตัณหา เป็นนิโรธ ความหาทางออกจากขันธ์ ๕ เป็นมรรค จะทำบุญใดก็ตามได้บุญมหาศาลทำความดีเพื่อละกิเลส ได้ทั้งบุญทั้งนิพพาน ไม่คิดถึงกาม ไม่พยาบาท ไม่เบียดเบียน สลับกับบุญทำให้บุญน้อยลง ทำบุญอธิษฐานให้ถึงพระนิพพานคือบุญบริสุทธิ์มองการไกลแสนนานเป็นกัปป์ ความสำรวมทางกาย ทางวาจา ทางใจ ย่อมเป็นสุข

ความอยากคือตัณหาองค์ธรรม ได้แก่ โลภมูลจิตเป็นชาติอกุศล ให้ผลเป็นความยากจนขัดสน โลภมูลจิตเป็นจิตประกอบด้วยโลภเจตสิก มีลักษณะพิเศษในการถือมั่นกับอารมณ์เป็นลักษณะ มีการติดข้องในอารมณ์เป็นกิจ มีการไม่ละอารมณ์เป็นผล มีการเห็นสังโยชน์ธรรมเป็นน่ายินดีพอใจเป็นเหตุใกล้ (อารมณ์ คือ สิ่งที่ถูกจิตรู้ สังโยชน์ คือกิเลส) ดังนั้นการปฏิบัติธรรมที่เบื้องต้นให้ทานก่อนองค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตเป็นชาติกุศลให้ผลเป็นความสุข ประกอบด้วย อโลภเจตสิก คือลักษณะพิเศษความไมยึดติดในอารมณ์หรือไม่กำหนัดเป็นลักษณะ ไม่หวงแหนเป็นกิจ ไม่ยึดมั่นในอารมณ์เป็นผล มีการกระทำในใจต่ออารมณ์อันแยบคายเป็นเหตุใกล้ ฉะนั้น มหากุศลจิตเกิดทำบุญได้กว้างขวาง (บุญการกระทำใดชำระสันดานของตนให้ขาวสะอาด การที่กระทำนั้นชื่อว่าบุญ) ทำบุญให้ทานมีอโลภเจตสิก ทำให้ไม่ขัดสนต้องให้ผลเป็นคนร่ำรวยอยู่แล้ว ไม่ต้องอยากซึ่งอกุศลเจตสิกมาพัวพันทำให้ได้บุญน้อย การอธิษฐานปรารถนานิพพานเป็นบารมีพร้อมกับได้บุญซึ่งไม่มีกิเลสเจือจึงได้บุญมหาศาล ความสุข ความทุกข์ ไม่มีใครที่จะรับแทนเราได้ บุญบาป เกิดจากผลของกรรมที่ได้ทำไว้ ผู้อื่นเพียงช่วยให้ผลกรรมที่ทำไว้สำเร็จลงคือเราไม่เคยทำเอาไว้ใครทำอะไรเราไม่ได้ และปฏิบัติอีกระดับคืออบรมจิตให้สงบจากกามารมณ์และสงบจากอกุศลธรรม ถึงทำฌานทำอรูปฌานได้ต้องศึกษาสมถะกัมมัฏฐาน ๔๐ ข้อ การอบรมจิตให้เกิดปัญญาต้องศึกษาปริยัติศาสนา ปฏิบัติมหาสติปัฏฐานข้อใด ข้อหนึ่งที่ ๔๔ ข้อ เพราะมหาสติปัฏฐาน การอบรมอริยะมรรคมีองค์ ๘ เพื่อมัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางสายกลางสู่พระนิพพานได้โดยแท้

ปริยัติศาสนาคือการศึกษา ปฏิบัติศาสนาคือประพฤติตนในธรรมวินัย ปฏิเวธศาสนาคือ ผลธรรมที่เกิดจากการปฏิบัติ เวไนยสัตว์ได้ฟังธรรม ในสมัยอดีตพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ได้ฟังมาแล้วจะเกิดปัญญามากเพียงพอที่จะรับฟัง ปรมัตถ์ธรรม พระพุทธองค์จึงทรงยกปรมัตถ์ธรรมล้วนๆ ทรงเทศนา จะอย่างไรก็ตามการทรงแสดงธรรมะล้วนมี จิต เจตสิก รูป มีความจริงทั้ง ๒ (เป็นปรมัตถ์สัจจะ และบัญญัติสัจจะ) ย่อมเป็นประโยชน์ในสัจจะทั้ง ๒ ได้แก่ สมมุติสัจจะประพฤติจริงวาจา จริงกายสุจริต พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ที่ในพระสูตร และพระวินัยประการหนึ่ง หากยังมีสมมุติสัจจะชาวโลกพูดกันประการหนึ่งแต่จะเป็นความจริงก็ตามแต่มันเป็นความจริงโดยสมมุติ ว่าโดยสภาวะองค์ธรรมแล้ว มันไม่มีความเป็นจริงและเป็นความจริงที่ส่วนหนึ่งคือที่ป้องกันการกล่าวเท็จ และผิดธรรมวินัย ปรมัตถ์สัจจะเป็นธรรมะ มีอยู่ จริง ซึ่งจิต เจตสิก รูป ความจริงทั้ง ๒ คือเป็นปรมัตถ์สัจจะ นามจิต นามเจตสิก และรูปกลาป ในร่างกาย ส่วนพระนิพพานไม่ใช่นามไม่ใช่รูป แต่สงเคราะห์ว่าเป็นนามธรรม ทรงแสดงในพระอภิธรรมปิฎกซึ่งชาวโลกเข้าใจว่า นาม รูป คือคนเป็นสัตว์ที่มีชีวิต โดยเห็นว่าเป็นคนเพื่อให้ทำบุญในการเวียนว่ายตายเกิดมีประโยชน์ระดับหนึ่ง เคยสร้างบุญไว้แต่ชาติปางก่อนได้อยู่ในประเทศที่สมควร ได้คบหาสมาคมกับสับบุรุษ ได้ฟังธรรมของสับบุรุษ ตั้งตนไว้ชอบเป็นทางไปสู่สุคติภูมิ ซึ่งไม่ให้ตกอยู่พวก นรก เปรต อสุกาย เดรัจฉาน จะให้ได้รับผลกรรมลำบาก การรักษาศีล ๕ ซึ่งเกิดเป็นมนุษย์มีโอกาสศึกษาปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม การทำสมาธิเป็นเหตุใกล้ให้ปัญญาก็จริง แต่ต้องศึกษาปริยัติศาสนาก่อนทำสมาธิปัญญาจึงเกิด การไม่เรียนหนังสือนั่งสมาธิเท่าไร ก็อ่านไม่ออกซึ่งสมาธิอารัมณูปนิชฌานทำลายตัณหา นิวรณ์ และลักขณูปนิชฌานทำลายอวิชชาและวิปลาส เมื่อไม่รู้ก็ต้องขึ้นอยู่กับว่าจะเป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิต

การปฏิบัติธรรมเพื่อไปพระนิพพาน ก็ต้องศึกษาสภาวธรรมตามความเป็นจริง ไม่วิปลาสเห็นสิ่งปฏิกูลว่างาม เห็นความปรวนแปรของสังขารเป็นนิจจังเห็นสังขารที่อยู่สภาพเดิมไม่ได้ว่าเป็นสุข เห็นธรรมทั้งหลายว่าเป็นตัวเรา ปรมัตถ์เป็นสิ่ง มีอยู่ จิต เจตสิก รูป มีอยู่ ตลอดเวลานาที สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เราและไม่ใช่ใคร ซึ่งเป็นพระธรรมที่บัญญัติเป็นคนเป็นสัตว์กล่าวขานกันไปไขว้คว้าอยากเกิด

โดยไม่รู้การเกิดเป็นทุกข์ ตอนเกิดร้องไห้ ตอนแก่เสียใจ พอตายสูญหายไม่เห็นทุกข์ อวิชชาหลงมัวเมาไม่พิจารณามองไม่เห็นทุกข์ อนุโพธญาณคือวิชชารู้โดยรู้ตามการฟังธรรมคำสอนจากสัพพัญญูของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ เคยเป็นเวไนยสัตว์ สัตว์พอที่จะโปรดได้ พระองค์จะทรงโปรดให้ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ เพราะอดีตชาติเป็นบุคคลเคยฟังธรรม เพื่อปฏิบัติธรรมจากศาสนาพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ สร้างบารมีด้วยการอธิษฐานมีการทำบุญให้ทาน รักษาศีล ปรารถนาพระนิพพาน อันเป็นประโยชน์สูงสุดในทางศาสนา ด้วยซึ่งการจะบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ต้องอาศัยเคยสร้างบารมีมาจากอดีต มีทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมะบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเปกขาบารมี คือทั้ง ๑๐ ทัศ ต้องเต็มจึงบรรลุถึงพระนิพพาน เช่นเดียวการทำนา ๓ เดือนหรือ ๔ เดือน ข้าวจึงแก่เกี่ยวได้ หากเร่งรีบเกี่ยวภายใน ๑ เดือน แม้จะวิดน้ำลดเป็นพันครั้งข้าวยังไม่แก่เกี่ยวไม่ได้การสร้างบารมี ก็เช่นกันต้องอบรมเจตสิก ๘ ดวง (มรรค ๘) ปัญญาเจตสิก เป็นสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบ ความที่รู้ในทุกข์ รู้ในสมุทัย รู้จักนิโรธ รู้จักมรรค และวิตกเจตสิก เป็นสัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ดำริออกบวช ซึ่งออกจากกามารมณ์ ไม่พยาบาท ไม่เบียดเบียน สัมมาวาจาไม่กล่าวเท็จ วาจาส่อเสียด หยาบคาย เพ้อเจ้อ สัมมากัมมันตะ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่รักทรัพย์ ไม่ผิดในกาม สัมมาอาชีวะเลี้ยงชีพชอบ ไม่เลี้ยงชีพทางที่ผิด วิริยะเจตสิกความเพียรชอบ เพียรไม่ให้อกุศลเกิด เพียรให้เกิดกุศลเกิด สติเจตสิก สัมมาสติ ระลึกไปในกาย เวทนา จิต ธรรม เอกัคตาคตาเจตสิกสัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบสงัดแล้วจากกามารมณ์สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึงฌานทั้ง ๕ คือเจตสิก ๘ ดวง ต้องอบรมให้เป็นมรรค เมื่อถึงพระนิพพานเจตสิก ๘ ดวง ก็เกิดพร้อมกัน ทำหน้าที่ประหาณกิเลส เป็นการประหาณเด็ดขาดเกิดอีกไม่ได้

เจตสิกศีล ๓ ดวง งดเว้นบาปทางวาจา งดเว้นบาปทางกาย งดเว้นบาปทางอาชีพ เกิดในมหากุศลจิต ๘ ดวง จะไม่เกิดพร้อมกัน แต่เจตสิกศีล ๓ ดวง เกิดในโลกุตระจิต ๘ ดวง ก็เกิดพร้อมกันทั้ง ๓ ดวง คืออริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อประหาณกิเลสหยาบ คือเจตสิก ๘ ดวง ที่อบรมมาเป็นองค์มรรค เกิดในตระกูลพระอริยะเจ้าแล้ว เมื่อถึงนิพพานครั้งแรกที่พ้นจากการเป็นปุถุชน ในมหา

กุศลจิต มีเจตสิกเกิดได้อย่างมาก ๓๕ ดวง ซึ่งสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ และปกิณณกเจตสิก ๖ รวมโสภณสาธารณเจตสิกอีก ๑๙ เป็น ๓๒ ประกอบด้วยปัญญา ๑ เป็น ๓๔ แต่กรุณาสัตว์ เมตตาสัตว์ และเจตสิกศีลสาม แต่ละอย่างต้องเกิดได้เพียง ๑ เพราะว่าจะไม่เกิดพร้อมกันจึงเป็น ๓๕ แต่ในโลกุตระจิตเจตสิกเกิด ๓๖ ดวง มีสัพพจิต ๗ ปกิณ ๖ โสภณ ๑๙ ประกอบด้วยปัญญา ๑ เจตสิกศีล ๓ คือ ๓๖ จะเห็นได้ว่าเจตสิกศีลสาม เกิดกับมหากุศลจิต และเกิดกับโลกุตระจิต ไม่เกิดกับจิตอื่น จิตและร่างกาย ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ปฐวีสูตร ข้อ ๔๒๓ - ๔๒๔ ซึ่งข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายว่าเหมือนอย่างว่าบุรุษปั้นมหาปฐพีนี้ให้เป็นก้อนๆ ละเท่าเม็ดกระเบาแล้ววางไว้สมมุติว่านี้เป็นบิดาของเรา นี้เป็นบิดาของบิดาของเรา โดยลำดับบิดาของบิดาแห่งบุรุษนั้น ไม่พึงสิ้นสุด ส่วนมหาปฐพีนี้พึงถึงการหมดสิ้นไป ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะว่า สังสาร (เกิดตาย) นี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้ ท่านอยากจะรู้ว่าเมื่อไรจะหมดไปเสียทีนั้น ควรคิดถึงข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสให้เอาดินมาปั้นเป็นก้อน ก้อนละเท่าเม็ดกระเบา แล้วสมมุติว่า นี้เป็นบิดาของเรา นี้เป็นบิดาของบิดาของเรา จนกระทั่งหมดแผ่นดินไป แต่วัฏฏะสังสารจะยังไม่หมดไปต้องเวียนว่ายตายเกิด ทรงอยู่สภาพเดิมมี จิต เจตสิก รูป รวมเป็นขันธ์ ๕ ร่างกายแต่ละกลาป จะดับตามจิต ๑๗ ดวงผ่านไป อวิชชาปกปิดเกิดทิฏฐิวิปลาสเห็นผิดว่ามีตนอยู่ในขันธ์ มีความงดงาม เมื่อโลกสันนิวาส อันไฟลุกโพรงอยู่เป็นนิตย์ พวกเราก็ร่าเริงบันเทิงอยู่ ความมืดปกคลุมทำไมไม่เจริญมหาสติปัฏฐาน ทางไปสู่นิพพาน

การอบรมเจตสิก ๘ ดวง สร้างบารมี ๑๐ ทัศ เป็นแสนๆ กัปป์ จะต้องอธิษฐาน พระอริยะเจ้าทุกพระองค์ ได้ทำบุญแล้วอธิษฐานเพื่อให้ถึงพระนิพพานเคยศึกษาเคยปฏิบัติ เรียนรู้จากอดีตชาติแล้วเป็นกัปป์ๆ ซึ่งเป็นปัจจัยให้บรรลุมรรคผล นิพพาน ศัพท์คำว่า อกาลิโก ไม่ต้องอาศัยกาลเวลา เป็นชื่อเรียกมรรคจิตดับผลจิตต้องเกิด คือมรรคเป็นจิตชาติกุศลผลจิตชาติวิบาก ซึ่งเหตุกับผลเกิดในวิถีเดียวกัน วิถีจิตอื่นไม่มีเหตุกับผลเกิดในวิถีเดียวกัน แม้การตายกับเกิดไม่มีจิตอื่นคั่นก็ไม่เรียก อกาลิโก เพราะเกิดเป็นชาติวิบาก การตายก็เป็นชาติวิบาก ไม่มีจิตอื่นคั่นแต่เป็นผลกับผลเกิดต่อกัน เมื่อมหากุศลจิต ๘ ดวง และอกุศลจิต ๑๒ ให้ผล

เป็นวิบากจิต ต้องเกิดให้ผลต่างวิถีไม่ให้ในวิถีเดียวกัน ฉะนั้น ธรรมที่เป็น อกาลิโก ก็มีเพียงแต่ฉะเพราะมรรคจิตกับผลจิตเท่านั้น ธรรมอื่นๆ ต้องอาศัยกาลจึงจะให้ผลได้เป็น กาลิโก ซึ่งจะต้องอาศัยกาลเวลาจึงจะให้ผลต่างวิถีชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง ชาติต่อๆ ไปบ้าง ผลต้องเกิดเมื่อมีโอกาสให้ผลทันที " จริงอยู่ เมื่อบุคคลผู้ทุศีล ซึ่งนอนอยู่บนเตียงเป็นที่ตาย ฐานะซึ่งตนสมาทานกรรม คือ ความเป็นผู้ทุศีล ย่อมมาปรากฏ เขาลืมตาเห็นโลกนี้ หลับตาเห็นโลกหน้า, ซึ่งอบายภูมิ ๔ ย่อมปรากฏแก่เขา ตามสมควรแก่กรรมย่อมเป็นเหมือนถูกแทงด้วยหอก ๑๐๐ เล่ม เหมือนที่ถูกลวกด้วยเปลวไฟ เขาพลางร้องครวญครางว่า ขอเถอะ ขอที่เถอะ เช่นนี้ ร้องจนตายด้วยเหตุนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าเขาหลงกระทำกาละ " จาก ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย อุทาน ปาฏลิคามิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าเพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เราและเธอทั้งหลายจึงได้ท่องเที่ยว ไปในชาตินั้น ๆ ตลอดกาลนาน อริยสัจ ๔ เหล่านี้ เราและเธอทั้งหลายเห็นแล้ว ตัณหานำไปสู่ภพถอนได้แล้วมูลแห่งทุกข์ตัดขาดแล้ว มีธัมมาภิวัฑฒน แผ่ขยาย ธัมมานุวัตตมีชีวิตเป็นประโยชน์แก่ตน และผู้อื่นทุกสิ่งที่เป็นไปด้วยธรรมปราศจากการเบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่น เป็นหลักการดำเนินชีวิตอันเอก ดำเนินไปเพื่อความพ้นทุกข์ ชีวิตประกอบด้วยธรรม ความเป็นไปของชีวิต เว้นเสียจากโลกานุวัตต ไม่ถือโลกเป็นใหญ่เกินไป ไม่มีอัตตานุวัตตถือตนเป็นใหญ่ทำให้เกิดทุกข์ จะต้องตั้งตนไว้สายกลางการอบรมมรรคมีองค์ ๘

การศึกษาปริยัติ เมื่อประมาณ พ ศ ๙๐๐ เศษ มีพระเถระท่านที่มีความรู้ความสามารถแตกฉานในพระไตรปิฎก ท่านมีนามว่า พระอนุรุทธเถระ เป็นชาวเมือง กาวิลกัญจิแขวงเมืองมัทราช ทางทิศใต้ของประเทศอินเดีย ท่านได้มาศึกษาพระอภิธรรมอยู่ที่เมือง อนุราธบุรี สำนักวัดตุมูลโสมาราม อยู่ที่ประเทศลังกา ท่านมีความสันทัดจัดเจนแตกฉานธรรม นามของท่านที่ปรากฏโดยทั่วท่านอาศัย บาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา อันเป็นหลักสำคัญ ท่านรวบรวมร้อยกรองย่อความมาจากพระอภิธรรมปิฎก โดยเป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาที่มีเนื้อหาสำคัญ เรื่องจิตใจ เรื่องกาย โดยลึกซึ้งทั้งละเอียดลอออย่างยิ่ง เพราะยากแก่การที่ศึกษา และยากที่จะอธิบายให้เกิดความเข้าใจ ท่านได้อุตส่าห์พยายาม

ย่อคัมภีร์อันแสน จะรุ่มลึก คือด้วยแยก และลำดับเรื่องซึ่งออกมาให้ง่ายต่อการศึกษาให้จดจำชื่อว่าพระอภิธรรมมัตถ์สังคหะหวังประโยชน์อันไพศาลซึ่งโลกจะรับจากวิทยาการอันหาค่ามิได้ ด้วยดวงจิตเต็มด้วยความกรุณา เป็นการยากยิ่ง ผู้ใดจะได้ศึกษาโดยตรง ในคัมภีร์พระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ คือให้บังเกิดความเข้าใจได้ โดยไม่อาศัยพระอภิธรรมมัตถ์สังคหะ ซึ่งรจนาขึ้นโดยท่านอนุรุทธาจารย์ ไว้เป็นพื้นฐานรองรับก่อนเริ่มตั้งแต่ปริจเฉท ๑ ถึงปริจเฉท ๙ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้รับความเคารพนับถือในฐานะ ที่เป็นพระคันธรจนาอาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถ์สังคหะ หากใครศึกษาความเข้าใจซึ่งเหตุผล จะเว้นกราบไหว้ระลึกถึงคุณของท่านด้วยความซาบซึ้งเสียมิได้ ไม่มีท่าน ก็เข้าไม่ถึง ความลึกซึ้งในพระอภิธรรมปิฎก เกินกว่าซึ่งจะคาดเดาสำหรับผู้ไม่เคยรู้บาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา มาก่อน พระธรรมคือความเป็นไปของ จิตใจและร่างกายของสัตว์โลก ได้แก่ จิตผู้รู้สิ่งต่าง ๆ เจตสิก คือสิ่งที่ประกอบจิต ศรัทธา สติ ปัญญา ฯ โลภ โกรธ หลง ฯ ร่างกายรูปกลาปที่ภายในร่างกาย เพื่อเข้าไปอ่านพระไตรปิฎกรู้เรื่อง

การที่ท่านรจนา พระอภิธรรมมัตถ์สังคหะมาจากคัมภีร์ พระอภิธรรมปิฎกมีถึง ๗ คัมภีร์ ที่ออกมาเป็นอีกคัมภีร์หนึ่งเพื่อให้ผู้ศึกษาบังเกิดความเข้าใจได้ไม่สับสนด้วยเรียงลำดับจากที่ง่าย ขึ้นนี้เองเป็นเหตุให้บางท่าน ผู้ที่ไม่เคยได้ศึกษาพระอภิธรรมมาก่อน ทั้งยังอ่านพระอภิธรรมมัตถ์สังคหะด้วยตนเองยังไม่เข้าใจ คือได้กล่าวหาว่าอภิธรรมมัตถ์สังคหะนั้น ไม่ใช่เป็นพระพุทธพจน์ กล่าวหาว่าเป็นการแต่งขึ้นด้วย พระอนุทธาจารย์ ที่ภายหลังเมื่อไม่กี่ร้อยปีมานี่เอง ผู้ที่บรรยายอภิธรรมส่วนมาก และผู้ศึกษาพระอภิธรรม มีความเข้าใจพอสมควร ย่อมประจักษ์แก่ใจตนเอง ว่าพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ กับพระอภิธรรมมัตถ์สังคหะท่านพระอนุรุทธาจารย์รจนาขึ้นนี้ไม่ได้ให้เนื้อความใดแตกต่างกันเลยแม้แต่น้อย ไม่ว่าจะเป็นองค์ธรรม หรือตัวเลขซึ่งมากมาย ที่ควบคุมเอาไว้ไม่ให้กระจัดกระจาย เลอะเลือน ซึ่งมีในพระอภิธรรมปิฎก ทั้งเมื่อซึ่งท่านแต่งคัมภีร์นี้ท่านสรรเสริญพระคุณของพระสัมมาพุทธเจ้า พร้อมด้วยความเคารพ พระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์โดยไม่มีผู้ใดในโลกนี้ที่แต่งขึ้นเองได้ เมื่อพระอนุรุทธเถระแต่งคัมภีร์อภิธรรมมัตถ์สังคหะเพื่อที่ให้ได้ศึกษาเท่ากับว่าท่านปูพื้นฐานให้เข้าไปศึกษาวิชาความรู้พระอภิธรรม ๗

คัมภีร์ เพื่อเป็นบัณฑิตปัญญามากในธรรมวินัย ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตน ย่อมไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น เมื่อคิดก็ย่อมคิดเพื่อเกื้อกูลแก่ตน เกื้อกูลแก่ผู้อื่น เกื้อกูลทั้งแก่ตน และผู้อื่น และเกื้อกูลแก่โลกทั้งหมด เป็นผู้มองการณ์ไกล มีวิสัยทัศน์การสร้างสรรค์ แม้สถานการณ์เป็นลบ บัณฑิตทั้งหลายจะต้องหลีกไม่ทำบาป จิตอดีต ปัจจุบัน จิตอนาคต ที่เป็นนามธรรมดับตามๆ กัน คือเมื่อมีเหตุปัจจัยให้เกิดก็เกิดขึ้น จิตกับเจตสิกเกิดโดยไม่ขาดสายเป็นแสนๆ กัปป์เกิดต่อกันไปจนหาความเริ่มต้น และที่สุดมิได้ เราท่านทั้งหลายก็จะต้อง เกิด แก่ ตาย ไม่สิ้นสุด วันคืนย่อมล่วงเลยไป ชีวิตก็กระชั้นเข้ามา รีบทำบุญเข้าไว้

การศึกษาเล่าเรียนซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ อาจแบ่งได้เป็นสามระดับด้วยกัน ในเมื่อมองจากทางโลกุตระ ลงมาถึงโลกีย์ (นิพพาน มาถึงสังขารโลก) คือ ๑ การศึกษาที่มุ่งอามิสเป็นผลตอบแทน ได้แก่ การศึกษาทางโลกล้วนๆ ซึ่งผู้เรียนมุ่งจะเรียนไป เพื่อแสวงหาอามิสสินจ้าง การเรียนวิชาอาชีพต่าง ๆ ซึ่งได้กระทำกันอยู่ทั่วไป ๒ การศึกษาที่มุ่งคำสรรเสริญ เป็นเครื่องตอบแทน ได้แก่ การศึกษาวิชาที่โลกไม่ตีราคาค่าจ้างให้ ผู้เรียนก็มิได้มุ่งที่จะเรียนวิชาไปเพื่อขาย แต่เรียนเพื่อให้ได้รับเกียรติ เพื่อซึ่งมีคนสรรเสริญเยินยอ ว่าเป็นคนดี ๓ การศึกษามุ่งความบริสุทธิ์หลุดพ้น คือการศึกษา ที่นอกจากจะขายเป็นเงินทองไม่ได้แล้ว ผู้ศึกษายังจะไม่ได้มุ่งหวัง แม้แต่คำสรรเสริญ และการกราบไหว้ของใคร เป็นเครื่องตอบแทน โดยมุ่งตรงต่อความบริสุทธิ์หลุดพ้นโดยส่วนเดียว การศึกษาสามระดับ มียากง่ายไม่เท่ากัน การเรียนเพื่ออามิสหาคนสอนง่ายคนเรียนหาง่าย การเรียนไม่มุ่งอามิสแล้วยังมุ่งคำสรรเสริญที่ให้คนกราบไหว้ ที่ยังมีคนสอน และคนเรียนพอประมาณ และการเรียนซึ่งมุ่งความบริสุทธิ์หลุดพ้นโดยส่วนเดียวนั้น จะหาคนสอนได้ยาก หาคนเรียนก็ยาก การเรียนพระอภิธรรม เพื่อจะได้รู้จัก จิต เจตสิก ร่างกายของตนเอง จิตของผู้อื่น ความละอายต่อบาป เกรงกลัวต่อบาป ละกิเลสอย่างหยาบทางกาย ทางวาจา เว้นการกระทำบาป เกิดปีติสุขใจ โดยไม่มีภัย ไม่มีอันตรายใดจะมีแต่ความสุขความเจริญ ไม่มีสัตรูคู่เวร อยู่ไหนมีแต่สหายธรรม เพราะการเป็นผู้ปฏิบัติธรรม ความเข้าใจธรรมรส และอัตถะรส เกิดมีประโยชน์สุขของตน "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงไม่ประมาทมีสติ มีศีลด้วยดีเถิดจงเป็นผู้มีความ

ดำริตั้งมั่นด้วยดี จงตามรักษาจิตของตนเถิด ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัย ผู้นั้นจักละชาติสังสาระแล้วกระทำให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้ " จาก พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินพพานสูตร จงอยู่ด้วยความไม่ประมาท

โพธิสัตตะ คือพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย มรรคญาณทั้ง ๔ และสัพพัญญุตญาณนั้น เรียกว่า "โพธิ" โพธิในคำว่าญาณนั้นมี ๓ คือ ๑, ตรัสรู้อริยสัจทั้ง ๔ ด้วยตนเอง ด้วยมรรคญาณ ๔ ที่ประหาณกิเลสพร้อมทั้งวาสนามีสัพพัญญุตญาณ อันสามารถรู้ซึ่งเญยยธรรมทั้งหลายทั้งสิ้นที่ไม่มีส่วนเหลือ นี้เรียกว่า "สัมมาสัมโพธิญาณ" ๒, ตรัสรู้สัจจะทั้ง ๔ ด้วยตนเอง ด้วยมรรคญาณ ๔ นี้เรียกว่า "ปัจเจกโพธิญาณ" ๓, ตรัสรู้สัจจะทั้ง ๔ จากฟังพระพุทธเจ้ามาด้วยมรรคญาณ ๔ นี้เรียกว่า "สาวกโพธิญาณ" โพธิสัตตะ ที่มี ๓ อย่าง ใน ๓ อย่างนี้ คือ ๑, สัมมาสัมโพธิสัตตะ คือบุคคลที่ประเสริฐ กระทำกุศลด้วยจิตอันแรงกล้าปรารถนาสัมมาสัมโพธิญาณ บุคคลประเภทนี้ เรียกว่า "สัมมาสัมโพธิสัตว์" ๒, ปัจเจกโพธิสัตตะ คือบุคคลที่ประเสริฐ กระทำกุศลด้วยจิตซึ่งแรงกล้า ที่ปรารถนาปัจเจกโพธิญาณ บุคคลประเภทนี้ เรียกว่า "ปัจเจกโพธิสัตว์" ๓, สาวกโพธิสัตตะ คือบุคคลที่ประเสริฐ กระทำกุศลด้วยจิตอันแรงกล้า ปรารถนาเป็นสาวกโพธิญาณ บุคคลประเภทนี้ เรียกว่า "สาวกโพธิสัตว์ " บรรดาโพธิสัตว์ ๓ ประเภท จะต้องได้ศึกษาปริยัติศาสนาจากพระพุทธเจ้า แม้พระพุทธเจ้าก็ต้องศึกษาจากพระพุทธเจ้าในกาลก่อน เพื่อปรารถนานิพพาน และการศึกษาทางโลกอยู่ระดับใดไม่ใช่ขึ้นอยู่กับตำราเรียน หรืออยู่ที่วิชา แต่หากขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้ที่เรียนเป็นสำคัญ นึกดูก็แล้วกันสรีระร่างกายของคนเรานั้น ถ้าใครเรียนร่างกายเพื่อตบแต่งร่างกายที่ยั่วกามารมณ์ ผู้เรียนนั้นก็จะเป็นเพียงคนเจ้าชู้ ใครเรียนร่างกายเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บก็เพื่อเป็นหมอเป็นพยาบาล ใครเรียนร่างกายเพื่อการรู้แจ้งไตรลักษณ์เพื่อไปสู่พระนิพพานซึ่งเป็นพระโยคาวจร ข้อนี้แสดงว่าความมุ่งหมายของผู้เรียนนั้น มีความประสงต่างกัน การศึกษาปริยัติศาสนารักษาพุทธศาสนาไว้ เรียนมาปฏิบัติให้พ้นจากวัฏฏะทุกข์ ซึ่งเป็นการเรียนรู้อย่างประเสริฐ ทำให้ตนเป็นคนดี

ความรู้เรื่อง จิต เจตสิก รูป นิพพาน จะมีความรู้ในชีวิตของตนเองอย่างลึกซึ้ง ที่ในขันธ์ ๕ กอง เป็นฝั่งนี้ ส่วนพระนิพพานเป็นฝั่งโน้น การต้อง

ศึกษามีความสำคัญมาก แม้ศึกษาอาชีพ หรือศึกษาจิตใจตนเอง เพื่อประพฤติตนอยู่ในสังคม พระพุทธเจ้าทรงทราบบุคคลบางคนในโลกที่มีจิตขุ่นมัว พระองค์ได้ทรงพยากรณ์เนื้อความนี้ว่า ภิกษุทั้งหลายในสำนักของพระองค์ว่า หากที่ในสมัยนี้บุคคลนี้พึงทำกาละไซร้เขาพึงเข้าถึงนรก เพราะจิตของเขาขุ่นมัว ไม่มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งเหมือนถูกนำมาทอดทิ้งไว้ ฉะนั้น คนทั้งหลายย่อมไปสู่ทุคติ เพราะเหตุแห่งจิตขุ่นมัว ความไม่มีสัทธา ไม่มีความเชื่อในการตรัสรู้อริยสัจ ๔ ของพระองค์ไม่มีปัญญาของตนเกิดเลื่อมใสพระรัตนะตรัยด้วยการไม่ศึกษา ไม่ฟังพระสัทธรรมไม่เคยปฏิบัติศาสนา ไม่รู้จักจิตมีราคะ จิตมีโทสะ จิตมีโมหะ ไม่สามารถระงับขณะมีความสุขก็มัวเมา เวลาโศกเศร้าก็ต้องมืดมน ความจุติ ความเคลื่อนไป ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยูความตาย ความทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ความทิ้งซากศพไว้ ความขาดไปแห่งชีวิตินทรีย์ ไปจากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ "ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลใดมีใจร้าย พูดอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี เพราะเหตุนั้นทุกข์ย่อมตามเขาไป ดุจล้อหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไปอยู่ ฉะนั้น ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลใดมีใจผ่องใสแล้ว พูดอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี เพราะเหตุนั้น ความสุขย่อมไปตามเขา เหมือนเงาไปตามตัว ฉะนั้น" คัดจาก พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท, ผู้มีปกติทำบาปย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ละไปแล้วย่อมเดือดร้อน เขาย่อมเดือดร้อนในโลกทั้งสอง เขาย่อมเดือดร้อนว่ากรรมชั่วเราทำแล้วไปสู่ทุคติย่อมเดือดร้อนยิ่งขึ้น (จิตหรือใจอันเดียวกัน) ดังนั้น คนผู้มีใจดีมีคุณธรรมท่านจะต้องเกิดในที่สุคติแน่ เพราะเหตุที่ความตายย่อมมีแก่สัตว์ผู้เกิดมาแล้วหามีแก่สัตว์ผู้ไม่เกิดไม่ มิใช่แต่ความตายอย่างเดียวเท่านั้น ที่แท้โรคทั้งหลายมีโรคความชราเป็นต้น มีประมาณเท่าใด โรคเหล่านั้นทั้งปวงซึ่งหาประโยชน์มิได้ มีชาติเป็นเหตุย่อมมีแก่ผู้นั้น เกิดมาแล้วฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปยาส ความประสบสิ่งที่ไม่รัก สิ่งที่รัก แม้ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้เป็นทุกข์

วิมุตจิต

ภวังค์จิตคือทำกิจหลับเกิดดับๆ มากมายเพื่อรักษาชีวิต ที่เราตื่นอยู่นี้มีจิตหลับมากกว่าจิตตื่น เปรียบเหมือนสระก้างโยชน์ยาวโยชน์มีจอกแหนเต็ม วิถีจิตขึ้นทำหน้าที่ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นานๆ จะมีจิตขึ้นทำงานสักครั้ง เปรียบเหมือนปลาที่ผุดขึ้นในจอกแหนนานๆ จะผุดขึ้นสักครั้ง ปกติจิตเกิดอยู่ที่หทยวัตถุ (แอ่งน้ำกลางหัวใจ) อารมณ์มาทางตา คือรูป จิตที่ขึ้นวิถีมี จิตอตีตภวังค์กิจเกิดดับไป ภวังค์คจลนะเกิดดับไป ภวังค์คุปัจเฉทะเกิดดับไป ซึ่งเป็นวิมุติจิต เกิดดับๆ ตามกันไป ๓ ดวง คือวิมุตจิต แล้วปัญจทวาราวัชชนจิตเกิดทำกิจรู้ว่า อารมณ์มาทางตา จึงเชื้อเชิญให้จิตเห็นที่รับผลกรรมดี หรือรับผลกรรมไม่ดี อย่างใดอย่างหนึ่ง (จิตเห็นรูปเกิดที่ปสาทตา มีจุดสีขาวกลางตาดำ) จิตเห็นรูปดับไป สัมปฏิจฉันนจิตเกิดขึ้นที่หทยวัตถุรับอารมณ์มาดับไป สันตีรณจิตเกิดที่หทย ทำกิจไต่สวนอารมณ์ดับไป มโนทวาราวัชชนจิตเกิดทำกิจตัดสินใจชอบ โลภมูลจิตเกิด ๗ ดวง คือ โล โล โล โล โล โล โล ถ้าไม่ชอบ โทสะมูลจิต ๗ ดวง คือ โท โท โท โท โท โท โท หากฟุ้งซ่านไม่ละอายต่อบาป ไม่กลัวต่อบาปหลงมงาย โมหะมูลจิต ๗ ดวง คือ โม โม โม โม โม โม โม (๗ ดวง คือ ดวงเดียวเกิด ๗ ครั้ง) ได้แก่ ๒๐ ดวง ที่กล่าวนี้ (ดวงใดเกิดแล่นเสพอารมณ์ ๗ ครั้ง) ดับไป มโนทวาราวัชชนจิตผู้ตัดสินให้อกุศลจิต เจตนาทำแต่บาป แต่ให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรม มโนทวาราวัชชนจิตตัดสินใจให้มหากุศลจิตเกิด ๗ ครั้ง คือ มหากุ มหากุ มหากุ มหากุ มหากุ มหากุ มหากุ ซึ่งดวงเดียวเกิด ๗ ครั้ง แล่นเสพอารมณ์มีเจตนาทำบุญ ที่ทำลายอกุศลจิตเป็นขณะๆ คือประหาณกิเลสเป็นขณะ ชื่อว่า ตทังควิมุตติ เพราะมหากุศลจิตนั้นตั้งใจรักษาศีล มีสมาธิ มีปัญญา อกุศลจิตจึงเกิดไม่ได้ คือทำลายอกุศลจิตเป็นขณะ ฝึกให้มหากุศลจิตเกิดบ่อยๆ เป็นการปฏิบัติธรรม จิตที่เป็นกลางไม่มีมีแต่จิตบาป ๑๒ ดวง ให้ผลเป็นทุกข์ และจิตบุญ ๘ ดวง ให้ผลเป็นสุข จิตพระอรหันต์กิริยาจิต ไม่บาปไม่บุญ มหากิ มหากิ มหากิ มหากิ มหากิ มหากิ มหากิ สักกระทำไม่ยึดติด คือจิตของพระอรหันต์

เมื่อจิตขึ้นวิถี มีจิตเห็นรูปเกิดที่ประสาทตา ขณะจิตเกิดที่ปสาทตา ประสาทตานั้นชื่อว่า จักขุวัตถุ แต่จิตยังไม่เกิดที่จักขุชื่อปสาทตา หรือปสาทรูป

(ก็เรียก) ปสาทตาซึ่งชื่อว่าจักขุวัตถุมีจิตเห็นรูป ก่อนจะเห็นจิตทำหน้าที่ภวังค์หลับอยู่ มีรูปารมณ์ (คลื่นสี) ปรากฏที่ประสาทตาครั้งแรกจิตภวังค์ดวงนั้น ชื่อว่า อตีภังค์ดับ ภวังค์คจลนะดับ ภวังคุปัจเฉทะดับ ปัญจทวาราวัชชนะพิจารณาอารมณ์มาทางตาเชิญให้จักขุวิญญาณเกิดดับ จักขุวิญญาณจึงเกิดที่จักขุวัตถุทำหน้าที่เห็นดับ สัมปฏิจฉนะเกิดที่หทยวัตถุรับอารมณ์มาดับ สันตีรณะพิจารณาอารมณ์ดับมโนทวาราวัชชนะจิต ทำหน้าที่โวฏฐัพพนะกิจ ที่ชอบโลภมูลจิตเกิด ไม่ชอบโทสะมูลจิตเกิด มืดมิดงมงายหลง โมหะมูลจิตเกิด ดวงใดดวงหนึ่งเกิดเสพอารมณ์ทำชวนะกิจ มี ช ช ช ช ช ช ช เกิดดับ ๗ ครั้งต่อจากมโนทวาราวัชชนะดับ (โลภ โกรธ หลง ดับ) ตทารัมมณะเกิด ๒ ดวง ต ต มีจิตเกิด ๑๖ ดวงที่หทยวัตถุซึ่งจักขุวิญญาณจิตเห็นเกิดที่จักขุวัตถุ ดวงเดียว วิถีจิตทำงานทางตา ๑๗ ดวงปสาทตา ที่มีปสาทรูป (กลาปที่เกิดจากกรรมเพิ่งดับ) จักขุวัตถุยังไม่มีจิตเกิด ชื่อว่า จักขุปสาท หรือจักขุทสกกลาปได้ เพราะเป็นรูปที่เกิดจากกรรม การที่ศึกษาเองจากพระไตรปิฎกจะเข้าใจ จิต เจตสิก รูป นิพพาน การเขียนเข้าใจได้เล็กน้อยเรื่องที่กล่าวนี้ไม่สามารถทำให้ใครเข้าใจได้ทั้งหมด เพียงแต่โฆษณาให้รู้ว่าของดีมีอยู่ในพระไตรปิฎกที่บรรพบุรุษรักษาไว้ ไม่มีใครบอกเหมือนเรียน พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างถูกต้อง อวิชชาองค์ธรรม ได้แก่ โมหะเจตสิกเป็นมูลเป็นรากเหง่าแห่งความโลภ ความโกรธจึงกระทำบาป ทางกาย วาจา ทางใจ ตรึกเป็นบาปแล้วก็ไม่รู้ วิชชาองค์ธรรม ได้แก่ ปัญญินทรีย์เจตสิก (อโมหะ) เป็นมูลเป็นรากเหง่าแห่งการทำบุญตรึกในกุศลธรรมทั้งหลาย ครอบงำอวิชชาเอาไว้ หากไม่ศึกษาก็ตรึกคิดไปว่า ปฏิบัติธรรมต้องทำอย่างนี้ทำอย่างนั้น อโมหะคือปัญญาซึ่งตรึกไปในธรรมวินัยอาศัย ศีล สมาธิ ปัญญาเป็นการปฏิบัติธรรมด้วยปัญญาที่ไม่มีผิดพลาด เหมือนอย่างที่คิดกันเอง

จิตเปรียบเสมือนอาจารย์ เจตสิกเช่นดังศิษย์มีอาจารย์ต้องมีลูกศิษย์ มีจิตกต้องมีเจตสิก จิตที่ทำปฏิสนธิกิจ (เกิด) นั้นทำภวังค์กิจ ทำตทารัมมณะกิจทำจุติกิจ (ตาย) จิตเดียวกันแต่ก็เกิดต่างขณะ แล้วแต่จะทำกิจใด วิบากจิตเกิดขึ้นรับผลกรรมดวงเดียวกัน วิมุติจิตซึ่งยังหลับอยู่ขณะนี้ทำงานเป็นวิมุตจิต จะเห็นได้ว่าชีวิตของสัตว์จะต้องมีจิตขึ้นทำงานทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็น

ระบบโครงสร้างในชีวิต หากไม่มีจิตดำรงชีวิตอยู่ไม่ได้ วิบากจิตทำหน้าที่ เกิด หลับ หน่วง ตาย วิบากจิตเกิดขึ้น คือผลของกรรมโดยเป็นชาติวิบาก กัมมชรูป เป็นรูปที่ให้จิตอาศัยเกิด ซึ่งตา หู จมูก ลิ้น กาย หทยรูป ที่เป็นผลของกรรม โดยตรง อารมณ์ที่ปรากฏให้จิตเห็น คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ เป็นผลของกรรมโดยอ้อม สิ่งแวดล้อมต่างๆ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงพวกพ้อง พ่อ แม่ ประเทศชาติ พระเจ้าแผ่นดินทรงธรรม เป็นผลกรรมด้วยสามัญ เคยสร้าง กรรมเคยผูกพันกันมาไม่ใช่การบังเอิญ โดยหลักพุทธศาสนานั้นการบังเอิญไม่มีเลย เมื่อเหตุผลต้องเกิด ความหมายคำว่าเหตุมี ๔ อย่าง ได้แก่ ๑, เหตุเหตุคือเหตุ ที่เป็นมูลเป็นรากเหง้า หมายถึงเหตุ ๖ ซึ่งโลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภ เหตุ (การที่ให้ทาน) อโทสะเหตุ (ความเมตตา) อโมหะเหตุ (ความมีปัญญา) ๒, ปัจจยเหตุคือมหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุแห่งการเรียกชื่อรูปขันธ์ ๓, อุตมเหตุคือบุญ กุศล บาปอกุศล อันเป็นเหตุให้เกิดวิบาก ๔, สาธารณเหตุ คืออวิชชาเป็นเหตุให้ เกิดสังขารธรรมทั้งปวง บรรดาเหตุ ๔ อย่างนี้ เหตุปัจจัย ได้แก่ เหตุเหตุ คือ เหตุ ๖ ธรรมทั้งหลายที่ไหลมาจากเหตุ เจตนาในมหากุศลจิต ๘ ดวงเป็นปัจจัย ให้เกิดกุศลวิบากจิตเกิดขึ้น สังสาระคือการเวียนว่ายตายเกิดนี้ กำหนดที่สุดเบื้อง ต้น เบื้องปลายไม่ได้ คือกาลนานนี้ สัตว์ผู้ไม่เคยเป็นมารดากาลนานนี้ ไม่ใช่หา ได้ง่ายเลย ข้อนี้เพราะว่าเหตุไรเล่า ? เพราะว่าสังสาระซึ่งเป็นวัฏฏะจักรหมุนวน เกิดกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียว ซึ่งจะเบื่อ หน่ายคลายกำหนัดจากทุกข์อันยาวนานหรือยัง ? หากยังไขว้คว้าหาขันธ์ ๕ อยู่จะ ต้องการเกิดที่จะนำมาซึ่งมฤตยูความตาย ความแตกแห่งขันธ์ ความทิ้งซากศพไว้ ความขาดไปแห่งชีวิตินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ชองสัตว์นั้นๆ จะต้องเป็นอยู่อย่างนี้ อย่างไม่สิ้นสุด (สามัญญผล หมายถึง ผลที่เกิดจากอริยมัคมีองค์ 8 ที่เป็นโลกุตตระ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นผลที่ทำให้เป็นพระอริยบุคคล ไม่ใช่ผลของปุถุชน)

จิตวิมุติ

จิตหลุดพ้นจากกิเลส ๑๐ พระโสดาบันหลุดพ้น ทิฏฐิกิเลสมีความเห็น ผิด วิจิกิจฉากิเลสความเคลือบแคลงสงสัยพระสัทธรรม พระอนาคามีหลุดพ้นจาก โทสะกิเลส และพระอรหันต์ท่านหลุดพ้นจากโลภกิเลส (ตัณหา) โมหะกิเลสความ

งมงายมืดมนความหลงอยู่กับความทุกข์ มานะกิเลสอวดดียกย่องตนเอง อวดเก่ง อวดรู้อวดฉลาดอวดร่ำรวย ถีนะกิเลสมีความคร้านกายกับง่วงเหงา อุทธัจจะกิเลส ฟุ้งซ่าน อหิริกะกิเลสไม่ละอายต่อบาป อโนตตัปปะกิเลสไม่เกรงกลัวต่อบาป พระอรหันต์ท่านหลุดพ้นแล้ว ปุถุชนคนธรรมดาหลุดพ้นกิเลส ๑๐ เป็นครั้งๆ ขณะที่มีมหากุศลจิต ๘ ดวงเกิดขึ้นตรึกคิดถึงพระรัตนะตรัย มีพระสัทธรรมทรงสอนให้ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล หากมหากุศลจิตประกอบด้วยปัญญา เจริญมหาสติปัฏฐานปฏิบัติธรรม มหากุศลจิตซึ่งแล่นเสพอารมณ์ขณะตรึกไปในบุญ สติระลึกอยู่ที่กายในจิตกิเลสเจตสิกอันเป็นบาปเกิดไม่ได้เลย จะหลุดพ้นจากกิเลสได้ครั้งหนึ่ง ชื่อว่า ตทังควิมุติ ทำลายกิเลสเป็นขณะๆ เพราะว่าจิตและเจตสิกเป็นนามธรรมดับไปไม่มีอะไรหลงเหลือค้างคา ขณะกุศลจิตเกิด เจตสิกกิเลสจึงเกิดไม่ได้ การตรึกถึงพระรัตนะบ่อยๆ จนเป็นปรกติ คือการปฏิบัติธรรม หนทางไปสู่พระนิพพาน อบรมการละกิเลสด้วยรู้จักตนเอง สิ่งอื่นซึ่งที่เป็นภาพลวงตา อย่ามองชีวิตในด้านเดียวชีวิตแต่ละด้านที่ต่างคนต่างมองต่างกันไป ส่วนใหญ่จะเอาแต่อย่างที่ตนเห็นแท้จริงชีวิตเหมือนกันที่ฟังพระธรรม การที่มองไม่เห็นเพราะกำลังมีความสุข การกิน อยู่ หลับนอนมีความสุขไปวันๆ การเห็นความตายที่ใกล้มาจึงให้ มีสติ มีสมาธิ มีปัญญา ไว้ปฏิบัติธรรม คือต้องรักษาศีล ให้กายใจบริสุทธิ์ ความตายต้องมาถึงแน่นอน ความตรึกคิดก็หลุดพ้นจากกิเลสได้เป็นขณะๆ คือมีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูกจากความจริง สุขอันประณีตสุขมีธรรมรส อรรถรส เมื่อได้รับรสธรรม ไม่ก่อกรรมจองเวรกับใคร เมื่อมีภัยเกิดขึ้นนั้น จะรู้ได้ว่าเป็นผลกรรมจากอดีตชาติกำลังให้ผล แต่ให้แล้วอโหสิกรรม ก็ไม่ก่อกรรมสร้างเวรใหม่ขึ้นมาอีกเป็นการส่งคืนปล่อยวางกรรมเก่า แต่กรรมใหม่ก็จะสร้างแต่สิ่งที่ดีงาม ให้เกิดเป็นวิบากจิตที่ดี

การรู้จักตัวเองว่ามีเจตสิก ที่เป็นกิเลสอะไรมีมาก กิเลสอะไรมีน้อยก็พอจะแก้ได้ แต่คิดว่าตนเป็นคนดีแล้ว นอกจากจะไม่ได้แก้แล้วกิเลสยังจะเพิ่มขึ้นอีก การสำนึกก็พ้นจากกิเลสได้ระดับหนึ่ง ซึ่งอยากได้ ลาภ ได้ยศ ความสุข สรรเสริญ เลยไม่สำนึกว่ามีแล้วก็ไม่นาน มันตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลส ความตรึกล้วนแล้วมีเป็นกรรมลามกจะไม่ให้เราหลุดพ้นจากกิเลสเป็นขณะๆ ได้เลย มหากุศลจิต ๘ ดวง ทำลายกิเลสเป็นขณะๆ อย่างอุกฤษฎ์ + อุกฤษฎ์ สูงสุดหรืออย่างยิ่ง ดวงที่ ๑

เรียกว่า ติเหตุกอุกกัฏฐุกกัฏฐะกุศล ดวงที่ ๒ อย่างรองโอมกะ + อุกฤษฎ์ ติเหตุกอุกกัฏโฐมกกุศล ดวงที่ ๓ เรียกว่า ทวิเหตุกอุกกัฏฐุกกัฏฐกุศล ที่ไม่มีปัญญา ดวงที่ ๔ เรียกว่า ทวิเหตุกะอุกกัฏโฐมกกุศล ที่ไม่มีปัญญา ดวงที่ ๕ เวทนาเป็นอุเบกขาประกอบด้วยปัญญาเช่นดวง ๑ ดวง ๒ เรียกว่าติเหตุกโอมกุกกัฏฐะกุศล ดวงที่ ๖ เรียกว่า ติเหตุกโอมโกมกกุศล ดวงที่ ๗ เรียกว่า ทวิเหตุกโอมกุกกัฏฐกุศล ที่ไม่มีปัญญาประกอบ ดวงที่ ๘ เรียกว่า ทวิเหตุกโอมโกมกกุศล ที่ไม่มีปัญญา การยกกุศลจิตย่างยิ่ง หรืออย่างรองเพื่อเลือกเฟ้นธรรม คือเป็นโสมนัส เป็นอุเบกขา มีปัญญาประกอบ ไม่มีปัญญาประกอบ จิตใดได้บุญมากกว่า โดยฝึกอบรมจิตเพื่อเรืองปัญญาให้มากขึ้นๆ กิเลสเจตสิกที่เป็นอกุศลไม่สามารถเกิดได้ เพราะว่ากุศลกับอกุศลไม่เกิดด้วยกัน ขณะมีกุศลจิตเกิด ชื่อว่าทำลายกิเลสเพราะอกุศลจิตเกิดไม่ได้ จิตเป็นนามธรรม เกิดดับๆ ขณะดับไปไม่มีอะไรค้างคาหลงเหลืออยู่ เพราะจิตเป็นนามธรรม ดับแล้วดับเลย เมื่อได้เหตุได้ปัจจัยก็เกิดใหม่ กุศลจิตเกิดหลุดพ้นจากกิเลสเป็นขณะๆ ขาดสติไม่ระลึกภายในกายจิต อกุศลเจตสิกเกิด หากหลงลืมสติ อวิชชาองค์ธรรม คือโมหะเจตสิก ปกปิดอริยสัจ ๔ อยากได้ขันธ์ ๕ ด้วยโลภ อยู่ในฌานพ้นจากกิเลสเป็นวิขัมภนวิมุติ โดยอารัมญปนิชฌานประหาณตัณหา นิวรณ์ ไปต่อวิปัสสนาถึงนิพพาน ถ้าเจริญมหาสติปัฏฐานพ้นกิเลสเป็นตทังควิมุติ โดยขณิกสมาธิแก่กล้า เป็นลักขณูปนิชฌาน ให้กิเลสเร่าร้อนประหาณอวิชชา วิปลาส มรรคจิตเกิดถือว่าได้ฌานที่หนึ่ง

อกุศลจิต ๑๒ ดวง ให้ผลเป็นวิบากจิต ๗ ดวง มหากุศลจิต ๘ ดวง ให้ผลเป็นวิบากจิต ๑๖ ดวง ซึ่งเจตนาในจิต เป็นกรรม วิบากจิตรับผลกรรมไม่มีใครเปลี่ยนแปลงได้ พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ทรงตรัสรู้ความยุติธรรมของธรรมชาติ (สภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเกิด) เป็นจุดเริ่มต้น ต้องมีจุดจบ ไม่พ้นความตายไปได้ ไม่ใช่ว่าผู้ตายแล้วก็แล้วกัน ซึ่งเจตนาเจตสิกเพาะพืชพันธ์ให้ ผลกรรมเป็นวิบากจิตปฏิสนธิจะดำรงอยู่ในภพชาติ ความตายต้องเกิดอีกหาจุดเริ่มต้นจุดจบมิได้เลย จะพ้นได้ต้องทำมรรคผล ให้เข้านิพพาน ตามที่ได้กล่าวอาจไม่เข้าใจ เมื่อเรียนรู้ด้วยตนเองต้องเข้าใจอย่างละเอียดสุขุมลุ่มลึก เรื่องการเกิดการตาย ไม่มีใครตอบให้หายสงสัยได้ การหลับเป็นภวังค์ เมื่อมีอารมณ์มาทางตา ทางหู ทางจมูก

ทางลิ้น ทางกาย สลับกับทางใจ การหลับเป็นวิมุตจิต เมื่อมีอารมณ์ จิตขึ้นทำกิจทางทวารทั้ง ๖ อารมณ์มาทางใจ จิตขึ้นทำกิจทางมโนทวาร อารมณ์มาทางตาจิตขึ้นทำกิจทางจักขุทวาร มาทางหูจิตทำกิจทางโสตทวาร มาทางจมูกจิตทำกิจทางฆานทวาร มาทางลิ้นจิตขึ้นทำกิจทางชิวหาทวาร อารมณ์มาทางกาย จิตขึ้นทำกิจทางกายทวาร ความโลภ ความโกรธ ความหลง ชื่อว่า บาป ให้ผลเป็นวิบากจิตที่ว่าบาป เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รับอารมณ์ไม่ดี การทำบุญ ให้ทานรับศีล อบรมจิต ศึกษาให้ได้ปัญญา การเรียนรู้พุทธศาสนา ชื่อว่า บุญ ให้ผลเป็นวิบากจิตที่ว่าบุญ เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รับอารมณ์ที่ดีๆ คือบุญ พระอรหันต์ท่านไม่มีบุญ จะมีแต่กิริยาจิต ๘ ดวง ไม่ใช่บุญไม่ใช่บาป กิริยาจิตจะทำกิจต่างๆ ปุถุชนมีตัณหายึดว่าขันธ์ ๕ เป็นตน ตัณหาจึงชื่ออุปาทาน แท้จริง จิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภ) รูป ๒๘ เป็นทุกข์ ตัณหา หรือโลภเจตสิก เป็นสมุทัย ตัวเราจึงมีแต่ทุกข์กับสมุทัย และอบรมเจตสิก ๘ ดวง ปัญญา วิตก เจตสิกศีล ๓ ดวง วิริยะ สติ สมาธิ ศีลเจตสิก ๓ ดวง ยังไม่เกิดพร้อมกัน แต่เป็นหนทางไปสู่พระนิพพาน เมื่อมรรคจิตเกิดมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เจตสิกศีล ๓ ดวงเกิดพร้อมกันได้ประหาณกิเลสหยาบเด็ดขาด เจตสิก ๘ ดวง เกิดพร้อมเป็นมรรค ๘

การได้กัลยา ณ ธรรมสะสมไว้ได้เป็นสมบัติในปรโลก บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งให้สัตว์ทั้งหลาย ท่านเคยอบรมมรรค สร้างบารมี ๑๐ ซึ่งเป็นเวไนยสัตว์พบพระพุทธศาสนาก็ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน หากไม่เคยปรารถนาพระนิพพานมาในอดีตชาติ ปัจจุบันชาตินี้ชาติเดียวไม่สามารถบรรลุมรรคผลได้ จะต้องปรารถนาไปสร้างไปอีกเป็นแสนๆ กัปป์ ตั้งใจไว้เถิดแม้จะยังไม่บรรลุ เพราะปรารถนาพระนิพพานครั้งใดกิเลสเร่าร้อน ยิ่งตรึกถึงกราบไหว้คุณพระรัตนะตรัยบ่อยๆ กิเลสถูกทำลายตลอดเวลา กระทำความดีเพื่อพระนิพพาน ซึ่งการปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเพื่อออกจากทุกข์ด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหนทางไปสู่พระนิพพาน ไม่ใช่ปฏิบัติด้วยอามิส คือเจือกามคุณ (ไม่ใช่กามมีคุณ คุณะ แปลว่า บ่อเกิดแห่งกาม) ปฏิบัติธรรมไม่มีอามิสเกิดอานิสงส์มาก เพราะไม่มีกิเลสกามเจือปนกับการปฏิบัติ “อายุของมนุษย์น้อย บุรุษผู้ใดใคร่ความดีไม่พึงดูหมิ่นอายุซึ่งน้อยนี้ พึงรีบประพฤติให้เหมือนคนถูกไฟไหม้ศีรษะ ฉะนั้น เพราะความตายจะไม่

มาถึงมิได้มี วันคืนย่อมล่วงเลยไป ชีวิตก็กระชั้นเข้าไปใกล้ สู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมสิ้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อย ย่อมสิ้นไป ฉะนั้น” จากขุททกนิกาย กถาธรรมบท พุทธประสงค์เพื่อให้ทำบุญ การทำบุญที่จะได้บุญมาก คือ อปราปรเจตนา หมายถึงกุศลเจตนาเกิดขึ้นทำบุญใดก็ตามล่วงไปแล้ว ระหว่าง ๑ วัน หรือ ๑ เดือนที่ตรึกอยู่ใน ทาน ศีล ภาวนา ของตนที่ล่วงไป แม้จะนานวันหลายเดือนยังมี ปีติ โสมนัส ศรัทธา และมีปัญญาเห็นประโยชน์ของตนเช่นนี้แหละ ชื่อว่า อปราปรเจตนาจัดเป็น อุกกัฏฐะ (อุกฤษฏ์สูงสุด) หากถ้าทำบุญแล้วเพลินยินดีกับตัณหาหรือเกิดความพอใจหยิ่ง เราทำดีกว่าผู้อื่นด้วยมานะ และยังเสียดายกลุ้มใจ หากคิดพยาบาท คิดเบียดเบียน เช่นนี้แหละอปราปรเจตนาเป็น โอมมกะ (กุศลอย่างรอง) การทำบุญมีกุศลจิตเกิดขึ้นคิดถึงบุญจึงเกิดบุญมาก ยิ่งทำบุญปรารถนานิพพานได้บารมีได้บุญด้วย โดยบุพเจตนาคิดก่อนทำ มุญเจตนากำลังทำ อปรเจตนาทำแล้ว อปราปรเจตนาทำมานานแล้ว ทั้ง ๔ ทาง ได้บุญไม่เท่ากัน

ขณะที่มุญเจตนาเกิดขึ้นประกอบด้วยไตรเหตุ ได้แก่ อโลภะเหตุ อโทสะเหตุ อโมหะเหตุ ชื่อว่า ติเหตุกกุศล และมีมุญเจตนาเกิดขึ้นด้วยทวิเหตุ ได้แก่ อโลภะเหตุ อโทสะเหตุ ชื่อว่า ทวิเหตุกกุศล “ที่ประกอบด้วยไตรเหตุ คือประกอบด้วยปัญญา และทวิเหตุไม่ประกอบด้วยปัญญา”

ขณะที่อปรเจตนา (ทำบุญแล้วใน ๑ วัน ๑ คืน) เกิดก็ดี อปราปรเจตนา (คือทำบุญไว้นานแล้ว) เกิดก็ดี เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ไม่เจือด้วยอกุศล ชื่อว่า อุกกัฏฐุกกัฏฐะ ได้บุญมากที่สุด

ขณะที่อปรเจตนาเกิดนั้นดี แต่อปราปรเจตนาไม่ดี ชื่อว่า อุกกัฏโฐมกะ ได้บุญรองลงมา

ขณะที่อปรเจตนาเกิดไม่ดี แต่อปราปรเจตนาดี ชื่อว่า โอมกุกกัฏฐะ ได้บุญน้อยลงมาอีก

ขณะที่อปรเจตนาเกิดขึ้นไม่ดี และอปราปรเจตนาก็ไม่ดี ชื่อว่า โอมโกมกะ ได้บุญน้อยสุด

ถ้าในขณะที่มูญเจตนาเกิดขึ้นนั้น ประกอบด้วยทวิเหตุ ขาดอโมหตุ (ปัญญา) ชื่อว่า ทวิเหตุกกุศล สำหรับความเป็นไปที่เป็นชนิด อุกกัฏฐุกกัฏฐะ

เป็นต้น นั้นเป็นไปทำนองเดียวกันกับหมวดตติเหตุกกุศล การปฏิบัติวิปัสสนาผิดหรือถูกขึ้นอยู่กับการศึกษาไม่มีความรู้อาจปฏิบัติผิดๆ เพราะไม่เจริญปัญญา

จิตคือนามธรรมสัตว์ทั้งหลาย เทวดา อินท์ พรหม ยม ยักษ์ ปราศจากจิตร่างกายไม่ได้มีกายเป็นรูปธรรม ทั้งนามธรรมรูปธรรม ซึ่งเป็นสัตว์ซึ่งอยู่ฝั่งนี้พระนิพพานอยู่ฝั่งโน้น เพราะสัตว์ผู้ข้องโลกซึ่งต้องมี ชาติ ชรา มรณะ โศกเศร้ารำไรรำพัน ทุกข์กาย โทรมนัส คับแค้นใจ ประสบสัตว์และสังขารซึ่งไม่เป็นที่รักพลัดพรากจากสัตว์และสังขารซึ่งเป็นที่รัก ปรารถนาสิ่งใดย่อมไม่ได้ แม้ของที่ไม่สมประสงค์ก็เป็นทุกข์ โดยย่อแล้ว ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ คือวัฏฏะทุกข์ เกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ เป็นวัฏฏะจักรซึ่งวนอยู่กับเวียนว่ายตายเกิด เพราะยังไม่รูจักอริยสัจ ๔ เป็นปัจจัยให้ทำบุญ ทำบาป ทำรูปฌาน ทำอรูปฌาน เป็นปัจจัยให้เกิดในวัฏฏะสังสารเป็นสัตว์โลก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบอกทางให้ แต่ผู้ปฏิบัติต้องปฏิบัติเองปฏิบัติแทนให้ไม่ได้ พระนิพพานเป็นที่ดับทุกข์ พระพุทธองค์ค้นพบได้เป็นองค์แรก พระอัญญาโกณฑัญญะเป็นพระอริยะสงฆ์องค์แรก ในศาสนาคำสอนของท่านสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งทั้งปวงนั้นต้องดับเป็นธรรมดา ไวยากรณ์ที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสอยู่นั้น จักขุในธรรมอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่ มนุษย์ เทวดา พรหม ธัมมจักกัปปวัตตนะ การหมุนไปแห่งกงล้อธรรม ซึ่งเกิดแล้วป่าอิสิปตนมฤคทายวันคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เกิดครบแล้ว พระอัญญาโกฑัญญะบรรลุธรรมก่อนพระสงฆ์องอื่น เพราะเคยทำบุญญาธิการไว้ ๑ แสนกัปป์ ที่ถวายทานด้วยข้าวกล้าไว้ถึง ๓ ครั้ง ท่านเป็นหัวหน้าพระปัจจวัคคีย์ วันต่อมาท่านบรรลุตามๆ กันมา ด้วยบารมีที่เคยสร้างสมอบรมมรรค ๘ เป็นแสนๆ กัปป์ พระปัจจวัคคีย์ไม่ใช่อยู่ดีๆ ฟังธรรมแล้วบรรลุได้ จะต้องมีวิสัยทัศน์จากอดีตชาติปรารถนาถึงพระนิพพานมาเป็นแสนๆ กัปป์ การพึ่งพระรัตนตรัย ต้องศึกษาปริยัติศาสนา ให้เข้าใจเรื่องเหตุเรื่องผลเพราะพระรัตนะตรัยมีแต่เหตุกับผล เราจึงนับถือนำมาปฏิบัติไว้เป็นที่พึ่ง การพึ่งสิ่งอื่นไม่ถึงนิพพานขณะนี้พึ่งพระรัตนตรัยก่อน ปฏิบัติซึ่งถึงพระนิพพานแล้วพึ่งพระนิพพาน เพราะพระนิพพานไม่มีสิ่งที่โลกมี สิ่งที่โลกมีพระนิพพานไม่มี ซึ่งถึงจะรู้ได้เฉพาะตนเอง

ในกาลนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสเรียกภิกษุ (ปัญจวัคคีย์) ให้ตั้งใจฟังภาษิตนี้ว่าดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ที่สุดสองอย่างเหล่านี้ อันบรรพชิตไม่ควรเสพ คือการประกอบตนให้พัวพันในกามทั้งหลาย ซึ่งเป็นธรรมอันเลว เป็นเหตุให้มีตั้งบ้านเรือน เป็นของคนมีกิเลสหนา ไม่ใช่ของพระอริยะเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างหนึ่ง และการประกอบความเหน็ดเหนื่อยให้ตน คือเกิดทุกข์แก่ผู้ประกอบ ไม่ทำผู้ประกอบให้ไปจากข้าศึกคือกิเลสได้ คือไม่ประกอบด้วยกิเลสอย่างหนึ่ง ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัติอันเป็นกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างนั้นซึ่งตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง กระทำดวงตาซึ่งญาณเครื่องรู้ให้เกิด เป็นไปเพื่อความเข้าสงบ ระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อความดับ ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย คือข้อความซึ่งเป็นกลางนั้นเป็นไฉน ? ซึ่งตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง กระทำดวงตามีญาณเครื่องรู้ให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความเข้าสงบระงับเพื่อความดับ ทางมีองค์ ๘ เครื่องไปจากข้าศึกคือกิเลส ได้แก่ สิ่งเหล่านี้คือ ปัญญาอันเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ ความเลี้ยงชีพชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งจิตมั่นชอบ ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย อันนี้แลเป็นข้อปฏิบัติสายกลาง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่โคที่จะถูกเชือดซึ่งเขานำไปสู่ที่ฆ่าย่อมก้าวเท้าเดินไปใกล้ที่ฆ่า ใกล้ความตาย ฉันใดชีวิตมนุษย์ทั้งหลายเปรียบเหมือนแม่โคจะถูกเชือด เช่นกัน ชีวิตเหลือน้อยรวดเร็วมาก ทุกข์มากมีความคับแค้นมาก จะพึงรู้ได้อย่างถูกต้องด้วยปัญญา ควรต้องศึกษาหาเหตุกาล ควรประกอบกุศลธรรมสร้างบารมี ควรประพฤติพรหมจรรย์เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายเป็นไม่มีเลย

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย อันนี้แลเป็นทางปฏิบัติสายกลาง ที่ตถาคตตรัสรู้แล้ว ด้วยปัญญาที่ยิ่งใหญ่ ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบระงับดับกิเลสคือความสำรอกและความดับโดยไม่เหลือความสละ ความส่งคืน ความปล่อยวาง ความไม่อาลัย ในตัณหานี้นั่นแล หนทางสุดโต่งที่บรรพชิตไม่ควรเสพ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยคที่นักบวชไม่ควรประกอบ เพราะทั้งสองทางนี้ ที่พระองค์ได้ทรงพิสูจน์แล้ว ไม่ใช่ทางที่ตรัสรู้ ไม่ใช่ทางของพระอริยะเป็น อนัตถะ ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแท้จริง การประกอบในกามสุข เป็นไปเพื่อความหมกมุ่นมัวเมาอย่างชาวบ้านทั่วนั้น มีแต่เพิ่มพูนกามราคะตัณหาความโลภ และอัตตกิลมถานุโยคประกอบกับ

การทรมานตน เป็นสิ่งเหน็ดเหนื่อยลำบากเป็นทุกข์ไร้ประโยชน์ เพราะไม่อาจหลุดพ้นได้จริง ซึ่งมีแต่เพิ่มพูนโทสะความโกรธ ความหงุดหงิด จิตใจหาความสงบไม่ได้ ทั้งสองทางนี้มีอวิชชาความงมงาย ความไม่รู้เป็นพื้นฐานให้ประพฤติเช่นนั้น ปฐมเทศนาครั้งแรกได้มีมนุษย์ ๕ คน คือพระปัญจวัคคีย์ และท้าวมหาพรหม ๑๘ โกฏิ ทรงเทศนาจบท่านโกณฑัญญะบรรลุโสดาปัตติผลพร้อมกับท้าวมหาพรหม ๑๘ โกฏิ ธัมมจักรกงล้อ ๘ หมุนสู่นิพพาน พ้นจากโลกามิส เยื่อเครื่องล่อซึ่งทำให้ติดอยู่ในโลก หมายถึง เบญจกามคุณ ๕ ได้แก่ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งก็คือวัตถุ สิ่งของ เครื่องใช้ เครื่องประดับตกแต่ง เครื่องอุปโภคบริโภคอันเป็นอิฏฐารมณ์ทั้งหลาย รวมทั้งเบญจกามคุณ ซึ่งอยู่ในสรีระร่างกายของชายหญิงทั่วไป กิเลสามิส ซึ่งทำให้ใจเศร้าหมองกิเลสเป็นเยื่อที่มารดักไว้ในวัฏฏทุกข์เวียนเกิดตาย วัฏฏามิส เป็นสภาพซึ่งหมุนวนอยู่ใน กิเลสวัฏฏ์ กรรมวัฏฏ์ วิปกวัฏฏ์ ไม่จบสิ้น

พระอภิธรรมเป็นเหมือนแก่นของความรู้ เป็นพระสัทธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไม่มีผู้ใดในโลกแต่งขึ้นได้ เพราะทั้งสามปิฎกนั้นจะต้องลงตัวกันด้วยเนื้อความ เข้ากันได้เป็นอันเดียว ตั้งแต่ชาวบ้านเรียน นะโมตัสสะ รู้เพียงทำบุญให้ทานรักษาศีลเปรียบเหมือนชาวนาปลูกข้าวเก็บเกี่ยวเข้ายุ้งเข้าฉาง พระสงฆ์ศึกษานักธรรมเรียนบาลีเปรียบเหมือนที่พ่อค้าตั้งโรงสีรับข้าวเปลือกมาจากชาวนาสีเป็นข้าวสาร ขายแจกตามท้องตลาด การเรียนวิทยาศาสตร์ เปรียบเหมือนเรียนพระอภิธรรมนำข้าวสารมาสกัดเอาวิตามิน คือทำให้เป็นอภิชนคนใจสูง อยู่เหนือกระแสความไม่ยินดียินร้ายคำครหานินทาเพราะไม่ยึดถือ ซึ่งรู้เรื่องธาตุ เรื่องธรรม มีแต่บุญไม่มีเขาไม่มีเรามีแต่พระธรรมคือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน การทำบุญให้ทาน รักษาศีล อบรมจิตให้สงบจะมีผลมากเป็นมนุษย์เทวดาพรหมมีสุขระดับหนึ่ง เพื่อไม่ให้ไปสู่สถานที่เกิด ในนรก เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน ซึ่งมีทุกข์มาก การกระทำกิจในอริยสัจ ๔ สมบูรณ์ตามลำดับ วิมุติหลุดพ้นจากกิเลสได้ ภิกษุทั้งหลายข้อซึ่งภิกษุพึงเสื่อมจากคุณอันวิมุติเป็นไปไม่ได้ ไม่มีโอกาสเลย ภิกษุ ทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้ ไม่ใช่ลาภสักการะชื่อเสียง พรหมจรรย์นี้มีวิมุติพ้นจากกิเลสเป็นแก่นเป็นประโยชน์ จุดมุ่งหมายเพื่อที่จะละจากกิเลส ด้วยมัชฌิมาปฏิปทา คือ อริยะมรรค เป็นข้อปฏิบัติ ที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติซึ่งให้เกิด

จักษุ เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง คือเพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพาน เพราะมีมัชฌิมาปฏิปทาเป็นธรรมไม่ประกอบด้วยทุกข์ ไม่ประกอบด้วยความคับแค้น ไม่ประกอบด้วยความแห้งผากไม่ประกอบด้วยความเผาลน เป็นสัมมาปฏิปทาไม่ใช่เป็นข้าศึก ที่บัณฑิตย่อมหน่ายเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เป็นกัลยา ณ ธรรม ซึ่งเมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความหมดจด ก้าวล่วงความโศก อัสดงดับไฟแห่งทุกข์

พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก ทั้งสามปิฎกเนื้อความเป็นอันเดียวกันกล่าวถึงจิตก็เกี่ยวกับร่างกาย กล่าวถึงร่างกายก็ต้องเนื่องมาจากจิต คำสรรพนามมี วลีหลายๆ คำรวมกันแทนคำนาม อยู่ในประโยค จิต เจตสิก รูป นิพพาน ต้องเกี่ยวอยู่ในประโยคกล่าวถึงเรื่องปรมัตถ์ จิตกับเจตสิกเป็นนามธรรมที่รู้อารมณ์ แต่รูปเป็นรูปธรรม (ร่างกาย) ที่ไม่รู้อารมณ์ แต่นิพพานเป็นธรรมที่ดับทุกข์ ในประโยคจะมีปรมัตถ์ทุกบริบท ชื่อว่ามีเนื้อความอันเดียวกันทั้ง ๓ ปิฎกซึ่ง จิต เจตสิก รูป โครงสร้างชีวิต เป็นแม่บทชีวิต ๒ สถานะ คือ ธรรมธาตุ ธรรมชาติ พระนิพพานมีสถานเดียวเป็นธรรมธาตุ ไม่เกิดไม่ดับเป็นธรรมชาติไม่ได้ ผู้ที่เรียนพระอภิธรรมมาทราบ เหมือนหมู่อาหารนักโภชนาการเข้าใจ ความต้องการของร่างกายผลไม้อื่นๆ โยงกันไปมีธาตุอะไรบ้าง ซึ่งการเรียนพระอภิธรรมต้องรู้ว่าบริบทใด กล่าวมี จิต เจตสิก รูป เป็นทุกข์ ตรงข้ามกับพระนิพพานเป็นบรมสุข จิต เจตสิก รูป นิพพาน มีอยู่ โดยปรมัตถ์คือ องค์ธรรม ที่ในบริบทเป็นอะไร ? ซึ่งพระองค์ทรงบัญญัติไว้แสดงธรรมจะต้องเทียบปรมัตถ์เมื่อไม่รู้ปรมัตถ์ก็ไม่รู้ประโยคนี้หมายถึงสิ่งใด เพราะมีกระแสสิ่งแวดล้อม (environment) ได้แก่ ประเทศ บ้านนอก กรุงเทพ ฯ ชาติ ตระกูล การศึกษา เพื่อนฝูง ครูบาอาจารย์ วิชาอาชีพ คือความอยู่รอด สามีภรรยา บุตร บ้านช่อง เจ้านาย ฯลฯ สิ่งแวดล้อมมีเป็นปัจจัยสำคัญให้กับ จิต เจตสิก รูป ส่วนใหญ่เป็นภาพลวงตา

สิ่งแวดล้อมมี ๓ อย่าง

คือแวดล้อมทางฟิสิกส์ อุณหภูมิ ความร้อน เย็น แสง เสียง แม่เหล็กไฟฟ้า ดิน ภูเขา น้ำทะเล บ่อน้ำ ป่า แร่ หิน ฯ และสิ่งแวดล้อมทางวิทยาพืชหญ้า

ต้นไม้ วัว ควาย แมลง มด ปลวก หอย ปู กุ้ง ปลา เชื้อโรค ไวรัส เชื่อรา พยาธิ ฯ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม ครอบครัว หมู่คณะ หมู่บ้าน ตำบน อำเภอ จังหวัด ประเทศชาติ ซึ่งสังคมชนบท สังคมเมือง แหล่งสลัม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนาต่างๆ สมาคม กฎหมาย การศึกษา ประกอบอาชีพทำงาน การทำนา ทำสวน ทำไร่ รับราชการ รถยนต์ เรือเมล์ รถไฟ เรือบิน การจราจร ทางบก ทางน้ำ ทางอากาศ การบริการทางการแพทย์ โรงพยาบาล สถานีอนามัย กระแสสังคมสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ย่อมไหลเรื่อยไปไม่มีหวนกลับคืนมาที่เดิม เช่นจิตใจ ร่างกายเราเพียงนาทีเดียวเป็นอดีตผ่านไป ผ่านความแก่ ความเจ็บป่วย ความยาก ดีมีจนทุกคนเช่นเดียวกัน อยากคืนกลับมาเป็นหนุ่มเป็นสาวที่ผ่านไป พยายามเท่าไร ต้องหง่อมเรื่อยไปถึงกาลกิริยา จะตายลงเปลี่ยนภพภูมิจากมนุษย์กลับมาสู่มนุษย์มี ส่วนน้อย เจริญกุศลให้ถึงพร้อมทุกประการต้องไม่ประมาท ในการกุศลทั้งปวงเพื่อ ประโยชน์สุขโลกนี้ ประโยชน์สุขในโลกหน้า ปรารถนาพระนิพพาน เมื่อทำบุญก็ได้ บุญมาก เป็นการทำบุญที่ไม่มีอามิส คือไม่เจือกามคุณ (บ่อเกิดแห่งกาม) ที่ไม่ใช่ กามมีคุณ ได้บุญมาก หากปรารถนากามคุณได้แต่บุญมีบุญก็ต้องตาย ปรารถนา บารมี เท่ากับไม่ต้องการที่จะตายอีก พ้นจากบุญเสียได้สู่พระนิพพาน

วัตถุธรรม ๗๒ ตัวของบุคคล ได้แก่ รูปธรรมดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส อาหาร เพศชาย หญิง หทยรูป ตา หู จมูก ลิ้น กาย ชีวิตรูป เสียง (เกิดจากการกระทบ) ซึ่งกล่องเสียง ท้องร้อง ลมหายใจ ซึ่งทั้ง ๑๘ รูป เป็นรูปธรรมที่ไม่รู้อารมณ์ และนามธรรมที่รู้อารมณ์ จิต ๑ เจตสิก ๕๒ รวม ๗๑ เป็นวัตถุธรรมชีวิต และนิพพาน ๑ คือวัตถุธรรม ๗๒ เป็นสิ่งที่ต้องรู้ว่าพระพุทธองค์ทรงบัญญัติศัพท์เรียกเป็นตัวตน คนสัตว์ และโลกบัญญัติเรียกต่างชาติ ต่างภาษา การศึกษาพระอภิธรรมกำกับ คำศัพท์พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ชาวโลกบัญญัติ ความต่าง ความเหมือน ความจงใจอยู่ในจิต กระทำบาป จงใจทำบุญ อาศัยวัตถุธรรมการกระทำนอกจากบาป นอกจากบุญไม่มี ทุกขณะต้องเป็นบาป เป็นบุญ เพียงสองอย่าง วัตถุธรรม ๗๑ คือโครงสร้างชีวิต พระนิพพาน ๑ เป็นวัตถุธรรม ดับทุกข์ จิตจักขุวิญญาณจิตเห็นรูป โสตวิญญาณจิตยินเสียง ฆานวิญญาณจิตรู้กลิ่น ชิวหาวิญญาณจิตรู้รส กายวิญญาณจิตรู้สัมผัส และมโนวิญญาณ คือจิตรู้ธรรมารมณ์

จิตทุกดวงขื่อวิญญาณ บุคคลที่ต่างกันจิตเป็นธรรมะรู้ตามทวารของตนความรู้ก็ไม่เท่ากัน มรรคจิตคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ตรัสรู้พระนิพพานเป็นอารมณ์ของมรรคซึ่งมรรคสัจจะ พระนิพพานซึ่งนิโรธสัจจะ โลภเจตสิก (ตัณหา) เป็นสมุทัยสัจจะเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง โดยย่อขันธ์ ๕ เป็นทุกข์สัจจะ บุคคลยึดภาระ การที่บุคคลถือภาระเป็นเหตุ นำมาซึ่งความทุกข์ ในโลก ซึ่งวางภาระเสียได้เป็นสุขบุคคลถอนตัณหาพร้อมทั้งมูลรากแล้วเป็นผู้หายหิว แม้มฤตยูความตายก็หาไม่ภพพระอริยะเจ้าทั้งหลายเข้าถึงพระนิพพานด้วยเจริญมหาสติปัฏฐาน ซึ่งเมื่อเราเข้าถึงพระรัตนตรัยเจริญมหาสติปัฏฐาน คือธรรมซึ่งออกจากพระโอฐพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ก่อนเจริญจะต้องอ่านด้วยตนเองอ่านให้จบ อ่านบ่อยๆ เพราะผู้อื่นบอกให้ ไม่ได้กล่าวถ้อยคำอย่างลึกซึ้ง การพิจารณาทบทวนการอ่าน แล้วปฏิบัติเรืองปัญญามากขึ้น หากปฏิบัติอาศัยสติบทใดต้องกระทำให้ติดต่อกันไปเรื่อ ๆ เป็นนิตย์พิจารณาคือวิปัสสนาทำลายอวิชชา วิปลาส ส่วนการศึกษาก็ต้องเรียนไป

สันทิฏฐิโกเป็นของอันบุคคลพึงเห็นเอง ปัจจัตตัง เวทตัพโพ วิญญูหิเป็นของอันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตัว พระอริยะเจ้าทั้งหลายเข้าถึงพระนิพพานท่านเห็น ที่พระนิพพานไม่มีภาพลวงตาเหมือน จิต เจตสิก รูป ที่สัตว์โลกเห็นกันว่างาม เห็นกันว่าไม่ปรวนแปร เห็นกันว่าเป็นตัวเป็นตน พระผู้มีพระภาคทรงบอกทางให้ปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ ความเป็นจริงมีแต่ปฏิกูล สิ่งที่ปรวนแปร ว่างเปล่าจากตัวตน ๖ ประการ จริงวาจากล่าวจริง ปากกับใจตรงกัน จริงสมมุติกันขึ้นไว้เป็นจริง จริงโดยสภาวธรรมคือตะถะตาคือความเป็นเช่นนั้น จริงโดยอริยสัจจะ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และจริงพระนิพพาน มีอยู่ ที่จะต้องปฏิบัติให้เข้าไปถึง ต้องอบรมอริยมรรค (เจตสิก ๘ ดวง) คือมรรคมีองค์ ๘ อบรมเป็นแสนๆ กัปป์ เพื่อประการเดียวซึ่งให้ถึงพระนิพพาน มีอยู่ จริงต้องอธิษฐานขณะ ทำบุญ ให้ทานรักษาศีล ปฏิบัติธรรม อธิฐานให้ถึงพระนิพพานก็เป็นบารมี การไม่อธิษฐานไม่เป็นบารมี กิเลสอยากเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส สัมผัส และได้อารมณ์ต่างๆ ความอยากเท่ากับอยากมีปสาท ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยากได้สิ่งเหล่านี้ เท่ากับอยากได้ขันธ์ ๕ เป็นอยากเกิด ตัณหาความอยากคือผู้สร้างชีวิตให้เกิด ต้องเกิดเรื่อยไป ความอยาก องค์ธรรม ได้แก่ โลภมูลจิตประกอบด้วยโลภเจตสิก โมหะอวิชชา

คือมูลรากเหง้าตัณหา ความปรารถนานิพพานคือทำลายตัณหา ทุกๆขณะ เป็นตทังปหานชั่วครั้ง วิกขัมภนปหานทำฌานข่มกิเลสทำลายตัณหา นิวรณ์ อุปมาเหมือนเอาหินทับหญ้าไว้ เมื่อเอาหินออกมีกิเลสเกิด เมื่อมรรคจิตเกิดพร้อมกัน เป็นสมุจเฉทปหาณๆ อย่างเด็ดขาด ตัณหาเป็นธรรมชาติลามกมักแผ่ซ่านไปในอารมณ์อื่นๆ ได้ครอบงำบุคคลใด ความโศกทั้งหลาย ย่อมเกิดแก่บุคคลนั้น เป็นทุกข์จากการแสวงหา พอไม่ได้มาเป็นทุกข์ในการรักษา ถ้าไม่ได้ไม่มีกิน ตัณหาคือสมุทัยสัจจะเป็นเหตุให้เกิดขันธ์ ๕ คือทุกข์ นิพพานเป็นนิโรธสัจจะดับทุกข์ อันบุคคลพึงเห็นก็เพราะอาศัยปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา เจริญมหาสติปัฏฐาน เพื่อเข้าวิปัสสนาพระอริยะลังเกียจตัณหา เรามีตัณหาเป็นเพื่อนสองนำหน้าเราเสมอ

ธรรมเป็นโลกบาลคุ้มครองโลก

โลกบาล องค์ธรรม ได้แก่ เจตสิก ๒ ดวง คือหิริ โอตตัปปะ คือองค์ธรรม ในบริบทนี้ ถ้าไม่เคยศึกษาปรมัตถ์จะไม่รู้ พระผู้มีพระภาคทรงยกธรรมขึ้นเป็นบุคคล หมายเอา เจตสิกที่มีความละอายต่อบาป หิริเจตสิก มีความเกลียดต่อบาปเป็นลักษณะ มีการไม่ทำบาปเป็นกิจ มีความละอายบาปเป็นผลปรากฏ มีความเคารพตนเองเป็นเหตุใกล้ ซึ่งความได้เกรงกลัวต่อบาปโอตตัปปะเจตสิกมีความสะดุ้งกลัวต่อบาปเป็นลักษณะ มีการไม่ทำบาปเป็นกิจ มีความละอายบาปเป็นผลปรากฏ ความเคารพผู้อื่นเป็นเหตุใกล้ เจตสิก ๒ ดวง เป็นโลกบาลคุ้มครองโลก ไม่ให้กล่าวเท็จ ส่อเสียด คำหยาบ เพ้อเจ้อ ไม่ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ผิดศีลธรรม ทำร้ายกัน การต้องทำลายด้วย มีเจตนางดเว้นจากกล่าวไม่จริง เจตนาเว้นจากเสียดสีเจตนาเว้นจากกล่าวด่ากัน เจตนาเว้นจากเจรจาสำรากเพ้อเจ้อ เจตนาเว้นจากคิดแฉ่งสัตว์ให้พินาศ เจตนาเว้นการฆ่ากัน เจตนาเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เจตนาเว้นจากความผิดที่ไปยุ่งกับบุตรภรรยาผู้อื่น การศึกษาที่ต้องยกเลิกธรรมเป็นโลกบาลคุ้มครองโลก เพราะที่ไทยเรามีคุณธรรม ต่างชาติอาศัยโอกาสนี้เอาเปรียบคิดว่าไทยไม่รู้ทัน แท้จริงมีความเมตตา องค์ธรรม ได้แก่ อโทสะเจตสิกคือมีความไม่ดุร้าย มีความไม่แค้นเคืองเป็นลักษณะ มีความกำจัดความอาฆาตเป็นกิจ มีความร่มเย็นผ่องใสเป็นผลปรากฏ มีวิสัยทัศน์มองกาลไกล ชาติต่อไปก็สุข

เลือกธรรมเมตตาเอาปฏิบัติ จิต เจตสิกก็ดีงามเกิดมาก กระทรวงศึกษาจึงเพิกเฉยศีลธรรม ผู้รักศีลธรรมอาจรักษาเหตุการณ์บ้านเมืองไว้ไม่ได้ ปล่อยให้ผู้คุ้มครองโลก ๔ ทิศ ซึ่งท้าวธตรฐจอมภูตอยู่ในทิศตะวันออก ๑ มีท้าววิรุฬหกจอมเทวดาอยู่ทิศใต้ ๑ ท้าววิรูปักษ์จอมนาคอยู่ทิศตะวันตก ๑ มีท้าวกุเวรจอมยักษ์อยู่ทิศเหนือ ๑ และพระยายมราชเทวดาไปทำงานที่นรก ชื่อเป็นเวมานิกเปรต เป็นยมบาล เจ้าพนักงานเมืองนรก มีหน้าที่ทรงครองความยุติธรรมช่วย ผู้กระทำความดีจำไม่ได้จะซักให้จำได้ไปสุคติ ถ้ากระทำความดีชัดเจนเกิดในสวรรค์ กระทำความชั่วมากเกิดในอบาย ไม่ต้องพบยมบาล ความดีไม่พอ ชั่วไม่พอต้องพบ

พระยายมราชนั้นเป็นเจ้าแห่งเวมานิกเปรตบางที ก็ได้เสวยความสุขคือได้อยู่ในวิมานมีต้นกัลปพฤกษ์เป็นสวนทิพย์ มีนางฟ้าฟ้อนรำขับร้องเป็นบริวาร บางที่ได้เสวยความทุกข์ คือเป็นผลของกรรม อันได้อยู่ในนรกนั้นเอง นายนิรยะบาลไม่ใช่สัตว์นรก การเกิดของนายนิรยะบาล ไม่ได้เกิดจากอกุศลกรรม เกิดจากมหากุศลกรรมชั้นต่ำคือเทวดาชั้นจตุมหาราชิกามีชาติเป็น รากษสะ (ยักษ์) กุศลกรรมชั้นต่ำที่เจือด้วยนิกกันติตัณหาจึงทำให้อยู่ในนิรยภูมิเป็นนายนิรบาล มีร่างกายใหญ่โต กำยำ มีกำลังมากกว่าสัตว์นรกทั้งหลายและมีการแสดงกิริยาอาการดุร้ายมากสามารถให้สัตว์นรกสะดุ้งตกใจกลัว มีพวกนกแร้ง กา เหยี่ยว สุนัข ที่อยู่ในนรกเหล่านั้นพึงทราบว่าเป็นแร้งยักษ์ กายักษ์ เหยี่ยวยักษ์ สุนัขยักษ์ นั้นเอง เจ้าแห่งเวมานิกเปรตเหล่านี้จึงมีโอกาสที่จะได้มรรค ผล เช่นเดียวกันกับวินิปาติกะเทวดาทั้งหลาย พระยายมราชนอกจากคุ้มครองโลกให้ความยุติธรรมแล้ว ท่านมีความเมตตาพยายามถาม กุศลกรรมซึ่งเคยกระทำไว้ เทวะทูตคนแก่ คนเจ็บ คนต้องราชทัณฑ์ คนตาย สัตว์ฟัง คำถาม ครั้งที่สอง ครั้งที่สาม ครั้งที่สี่ ถึงครั้งที่ห้า ก็ระลึกได้ พ้นจากนรก ถ้าไม่เข้าใจคิดไปว่าพยายามราชท่านโหดร้าย ความยุติธรรมทำให้ท่านเป็นโลกบาลคุ้มครองโลกทรงความยุติธรรม เราท่านทั้งหลาย ไม่มีใครมารับโทษแทนเราได้อย่าประมาท กาย วาจา ใจ รักษาไว้ให้บริสุทธิ์ ชีวิตเหล่าสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีเครื่องหมายคือ ใครๆ รู้ไม่ได้ ใครลำบากมาก น้อย และประกอบด้วยความทุกข์ สัตว์ทั้งหลายผู้ซึ่งเกิดแล้วจะไม่ตายด้วยความพยายามอันใด ความพยายามอันนั้นไม่มีเลย แม้จะอยู่ได้ถึงชราต้องตาย เพราะสัตว์ทั้งหลาย

ซึ่งอย่างนี้เป็นธรรมดา ตะถะตา มันเป็นเช่นนั้นเองเป็นไปตามธรรมดาแม่บทของกฎเกณฑ์ธรรมชาติ คือความยุติธรรม เมื่อสัตว์โลกกรรมใดใครสร้าง ซึ่งกรรมต้องติดตามไปจนกว่าให้ผลก็อโหสิกรรม ไม่ว่าจะเป็นกรรมดี หรือกรรมไม่ดี

สิ่งแวดล้อมต่างๆ ของชีวิตซึ่งเป็นผลของกรรม โดยสามัญหลากหาย แต่ซึ่งผลของกรรมโดยตรง ปสาทตาเป็นกลาป คือจักขุทสกลาป ๑๐ รูป มีอยู่ที่จุดสีขาวกลางตาดำ มีเป็นล้านๆ กลาป แต่ละกลาปไม่ติดกัน ต้องมีปริเฉทรูปช่องว่าง คั่นไว้ แต่ละกลาปเกิดขึ้น สืบต่อ คร่ำคร่า สลายลง มันดับสลายช้ากว่าจิตโดยมีจิต เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ๑๗ ดวง ดับไปรูปแต่ละกลาปเกิดพร้อมจิตดวงแรกทุกกลาปก็ดับ กลาปคือมีความใสของประสาทตา ที่รับภาพปรากฏให้ จักขุวิญญาณอาศัยเกิดเห็นรูป จิตเห็นที่ปสาทตาทำกิจเห็น ๒ ดวง คือเกิดรับผลกรรมดี ๑ ดวง รับผลกรรมไม่ดี ๑ ดวง จิตทั้ง ๒ ดวงเกิดที่ปสาทตา ไม่เกิดที่อื่นแม้ได้ยิน ๒ ดวงเกิดที่หู รู้กลิ่น ๒ ดวงเกิดที่จมูก รู้รส ๒ เกิดที่ลิ้น รับสัมผัส ๒ ดวงเกิดที่กาย จิตเกิดที่ตาดับที่ตา จิต ก็ไม่ไปเกิดที่ไหนดับที่นั้น ดับแล้วต้องเกิดเป็นนามธรรม เกิดที่กลางหัวใจ เมื่อมีเสียงปรากฏให้รู้ทางหูมีจิตเกิดที่หู กลิ่นจิตรู้ที่จมูก รสจิตรู้ที่ลิ้น สัมผัสจิตรู้ที่กาย จิตจะสลับเกิดไม่ได้ เกิดหน้าที่ของตนตั้งแต่เกิดถึงตาย ถ้าขณะตายลงจิตทำกิจเกิดที่อื่นได้ตามยถากรรม เกิดตามผลของกรรม ซึ่งตนกระทำไว้เกิดในครรภ์ ในไข่ จิตไม่ไปเกิด จิตเกิดได้ คือไม่ต้องไปเพราะเป็นนาม จิตเกิดในที่ ๖ แห่ง ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย กลางหัวใจ การตายเท่านั้น ก็จะเกิดในที่อื่นตามผลกรรมตามที่มีเคยกระทำไว้ กาลทั้งหลายย่อมล่วงไป ราตรีทั้งหลายผ่านไปชั้นแห่งวัยย่อมละลำดับคือ บุคคลเมื่อเห็นภัยความตายพึงละอามิสในโลกเสียมุ่งสู่สันติบท (นิพพาน) เมื่อชีวิตถูกชราเข้าใกล้มาความอายุสั้น คือถูกชรานำเข้าไปใกล้ ย่อมไม่มีสิ่งต้านทาน เมื่อบุคคลเล็งเห็นมฤตยูความตายแล้ว ควรทำบุญ ทั้งหลาย เพื่อนำความสุขมาให้ ความสำรวม ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ในโลก ย่อมได้เป็นผู้สร้างสมบุญตั้งแต่มีชีวิตอยู่ ไม่ควรประมาทในการกุศล ต้องเจริญกุศลทั้งปวง ให้ถึงพร้อมทุกประการ

ธรรมเป็นขันธ์ ๕ กอง คือต้อง เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ภายในภายนอก ละเอียด หยาบ ประณีต ต่ำทราม ใกล้ ไกล พระนิพพานไม่มี อดีต

ปัจจุบัน อนาคต ไม่หยาบ ไม่ต่ำทราม ไม่ใกล้ ความต่างกัน ปริยัติศาสนาสำคัญเบื้องต้น ปฏิบัติศาสนาสำคัญเบื้องกลาง ซึ่งมีปฏิเวธศาสนาเกิดขึ้นได้ เพราะมีปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา ซึ่งไม่ศึกษาศาสนาจะได้ความรู้ที่ปฏิบัติผิดพลาด ถ้าไม่รู้บัญญัติก็จะเข้าไม่ถึงปรมัตถ์ จิต เจตสิก รูป เป็นพระธรรมที่ มีอยู่จริง โมหะเจตสิกประกอบในโมหะมูลจิต เป็นจิตซึ่งมีเจตสิกประกอบ ผัสสะ เวทนา สัญญาเจตนา เอกัคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการะ วิตก วิจาร วิริยะ อธิโมกข์ โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ โมหะปกปิดไม่ให้รู้ธรรมชาติที่มี จิต เจตสิก รูป สภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเกิด การที่ไม่ศึกษามีเอาใจใส่หลักวิชาความจริง เป็นหลักแล้ว จะต้องกระทบกับความมืดมน งมงาย เพราะจิต และเจตสิกเป็นนามธรรม คือรู้อารมณ์ แต่รูป ๒๘ เกิดอยู่ในกายเป็นรูปธรรมไม่รู้สิ่งใด เอาจิต ๘๑ (เว้นโลกุตระจิต ๘ ดวง) ดวง เอาเจตสิก ๕๑ ดวง (เว้นโลภเจตสิก ๑ ดวง) รวมรูป ๒๘ รูป เป็นทุกข์สัจจะ ๑๖๐ คือผล โลภเจตสิก ๑ ดวง เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ฝั่งนี้คือขันธ์ ๕ เป็นเหตุประกอบ พระนิพพานมีฝั่งโน้นเป็นผล มรรคเป็นเหตุให้เข้าถึงนิพพาน เจตสิก ๘ ดวง ปัญญา วิตก สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ สมาธิ คืออริยะมรรคเป็นเหตุ เพื่อถึงพระนิพพาน พระองค์ทรงแสดงผลก่อน ทุกข์เป็นผล คือสมุทัย (ตัณหา) เป็นเหตุที่เกิดทุกข์ ส่วนนิโรธ (นิพพาน) เป็นผล คือมรรค ๘ เป็นเหตุ ให้เข้าถึงพระนิพพาน การสวดมนต์เพื่อให้จดจำขันธ์ ๕ สวดตอนทำวัดเช้าเพื่อได้พิจารณากาย ความสุข ทุกข์ ให้เกิดภูมิปัญญาคือเป็นปัญญาของตน สิ่งที่ได้ฟังรู้ยังเป็นปัญญาของท่านไม่ใช่ปัญญาเรา เรามีเพียงความทรงจำ ด้วยสัญญาเจตสิก ยังไม่เกิดปัญญา ฉะนั้น เรานั้นต้องอบรมปัญญาให้เรืองขึ้น ๆ ด้วยภาวนาการพร่ำคิดให้เกิดปัญญา บริกรรมความตั้งใจเอาใจใส่สวดมนต์ท่องบ่นจำไม่ให้มีมลทินจึงมีปัญญาเกิดจากการฟัง พิจารณา ภาวนา

พระอภิธรรม

พระผู้มีพระภาคทรงโปรดพระพุทธมารดาซึ่งทรงแสดงอภิธรรม จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นปรมัตถ์แยกวิเคราะห์ ทรงแสดงรายละเอียดเป็นพระธรรม ธรรมหรือธาตุอันเดียวกัน ที่ทรงบัญญัติ จิต เจตสิก รูป นิพพาน สอนโลกนี้คือ

ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ คือพระธรรม มีอยู่ จิตกับเจตสิกมีอยู่ เกิดขึ้น ตั่งอยู่ ดับไป เป็นปัจจุบัน มีแล้วเป็นอดีต จะมีเป็นอนาคต (หมายถึง) อดีตก็มี เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป อนาคตก็มี เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เพราะจิต เจตสิก เป็นพระธรรม ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะเป็นไปตามปรกติวิสัยกฎเกณฑ์ธรรมชาติ สภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเกิด สิ่งใดก็ตามมีจุดเริ่มต้น สิ่งนั้นต้องมีจุดจบ จิตมีราคะ จิตมีโทสะ จิตมีโมหะ จิตคือวิญญาณ ราคะ โทสะ โมหะ คือเจตสิก เกิดแล้วจะต้องดับคือเกิดบ่อยๆ ดับบ่อยๆ เป็นทุกขัง ความปรวนแปร เป็นอนิจจัง ไม่ใช่สัตว์ บังคับบัญชาไว้ตามความต้องการก็ไม่ได้ เป็นอนัตตา โดยเป็นกุศลจิตนั้นทำบุญ เป็นอกุศลจิตจะทำบาป เป็นวิบากจิตคือรับผลกรรมรับรู้สิ่งที่ดี รับรู้สิ่งที่ไม่ดี เป็นแต่สภาวะลักษณะของธรรมชาติเป็นอนัตตา การถือว่า จิต เจตสิก รูป เป็นอัตตาตัวเรา ความจริงชีวิตล้วนแต่เป็นภาพลวงตาว่างเปล่า ชีวิตว่างเปล่ามาแต่เดิม แต่เราต่างหากที่ไม่มีดวงตาปัญญาก็มองไม่เห็น จะเห็นชีวิตเป็นสิ่งต่างกันแล้วไขว่คว้าแสวงหาชีวิต แต่แล้วกาลเวลาจะช่วยขจัดอวิชชาออก ด้วยการศึกษาพระอภิธรรมทำให้เกิดปัญญาประจักความจริง ในปลายทางคือแท้จริง จิต เจตสิก ทั้งร่างกายเป็นทุกข์ หากไม่เห็นโทษของชีวิต ก็ไม่เห็นคุณของพระนิพพาน การเกิดพ้นจากชรามรณะไม่มี เพราะจิตและเจตสิกก็เกิดดับทุกขณะ จิตดับไป จิตดวงเดียวกันซึ่งเกิดเป็นชาติอื่น ก็ใช่นัยหนึ่ง ไม่ใช่จิตดวงเดียวกัน ก็ใช่นัยหนึ่ง จิตเป็นนามธรรมดับไม่เหลือจิตใหม่ก็เกิดใครตายคนนั้นเกิดคนอื่นเกิดแทนก็ไม่ได้ คนนั้นเกิดก็ไม่ใช่ จิตดวงสุดท้ายชีวิตทำจุติกิจ เปลี่ยนภพชาติดับลงเป็นอนัตรปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างคั่น ทรงย้ำด้วยมีสมนันตรปัจจัย จิตต้องเกิดขึ้นตามลำดับ

สมนันตรปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างคั่น ทีเดียว จิตก็ต้องเกิดแน่นอน เกิดปฏิสนธิจิตทำกิจเกิดที่ภพใหม่ แต่ละบริบทสำคัญอยู่ที่ความเข้าใจ เนื้อธรรมะ ไม่ใช่เอาพยัญชนะอย่างเดียว ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ เราเชื่อคนขายยาไม่ได้เพราะพระองค์ หมายถึง โลภ โกรธ หลงเป็นโรค พระธรรมคำสอน คนส่วนใหญ่เข้าใจกันผิด เอาประโยชน์ตน ด้วยการกล่าวบิดเบือน พระผู้มีพระภาคต้องทรงแสดง จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็น

องค์ธรรมกำกับไม่ให้ออกนอกธรรม วินัย พระองค์ไม่ได้ตรัสรู้บัญญัติ ทรงตรัสรู้ปรมัตถ์เมื่อขาดปรมัตถ์จะต้องเดาผิดเดาถูกในบัญญัติธรรม พระอนาคามีไม่ครองเรือน ที่ตนไม่ครองเรือนเป็นพระอนาคามีไม่ใช่ เพราะเอาแต่พยัญชนะไม่รู้ปริยัติศาสนาเข้าถึงพระนิพพานครั้งที่ ๓ คือเป็นพระอนาคามี พระพุทธศาสนายังมีเวลาอีก ๒,๔๓๙ ปี ต้องศึกษาก่อนที่เป็นพุทธันดรว่างพุทธศาสนา มีวัตถุธรรม ๗๒ จิต เจตสิก รูป นิพพาน คือวัตถุธรรม เอามาทำเป็นเรื่องใดๆ ได้ทั้งนั้น ซึ่งไม่มีใครผิด ไม่มีใครถูก เพราะมีแต่เป็นบุญ หรือเป็นบาป เพราะธรรมะ หรือธาตุ มิใช่ตัวตน อยู่ได้ไม่นานก็หายไปเหลือไว้ผลของบุญ ผลของบาป วัตถุธรรม คือ จิต ๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๑๘ นิพพาน ๑ นำมาคิดได้ต่างๆ เมื่อเข้าถึงพระนิพพานก็ไม่ตายไม่เกิดเป็นบรมสุขดำรงถาวรในสภาวะสันติสุข จิตและร่างกายเกิดดับคือตายทุกขณะเป็นขณิกะมรณะ (ตายเป็นขณะ) มฤตยูมรณะ เปลี่ยนภพใหม่เป็นสมมุติมรณะ (ตายโดยสมมุติ) ใครตายคนนั้นเกิด จิตเช่นเดียวกันจิตดวงใดดับ จิตดวงนั้นเกิด เกิดใน กุศล อกุศล วิบาก กิริยา ต่างชาติกันไป จิตเป็นนามธรรม เมื่อมีเหตุปัจจัยให้เกิด จะเกิดครั้งละดวงเกิดดับๆ ตามกันไป ชั่วลัดนิ้วเดียวจิตเกิดดับๆ แสนโกฏิครั้ง เราทำไมเข้าใจเรารู้ได้ด้วยอนุโพธญาณ (การเรียน ฟัง) จากการตรัสรู้

พระรัตนะตรัย พระแปรว่าประเสริฐ รัตนะคือแก้วแหวนเงินทอง ตรัยทั้งสามประการ มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นแก้วสามประการคือที่พึ่งอันประเสริฐสุด เพราะทำให้จิตเกิดปัญญาได้ จิตมืดมนก็เพราะว่าโมหะเจตสิกไม่ฟังพระธรรม ไม่รู้ว่าตนนั้นมีจิตดับแล้วสภาวะใด ไม่หลงเหลือ คือได้ปัจจัยให้เกิดจิตก็เกิด อนันตรปัจจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยติดต่อกันไม่มีระหว่างคั่น จิตเห็นเกิดทางตา ๒ ดวง เจตสิกประกอบ ๗ ดวง ๒/๗ ทางจมูก ๒/๗ ทางลิ้น ๒/๗ ทางกาย ๒/๗ เมื่อดวงใดดวงหนึ่งเกิดแล้วดับไป สัมปฏิจฉนะจิตต้องเกิด พระองค์ทรงย้ำอีก สมนันตรปัจจโย ทรงแสดงบาลีนิเทสตลอดทั้งเนื้อความอันเดียวกัน แต่ทรงเพิ่ม (ทีเดียว) ทรงมหากรุณาแก่เวไนยสัตว์ที่มีอัธยาศัยแตกต่างกัน อนันตระสมนันตระทั้งสองที่เป็นปัจจัยให้จิตต้องเกิดเสมอ ถ้าร่างกายไม่ทำงานตาย จิตจะเกิดขึ้นในภพต่าง ๆ ตามยถากรรม เป็นไปตามการกระทำเอาไว้ จิตซึ่งนามธรรมไม่ต้องหาว่าดับแล้วอยู่ที่ไหน ดับแล้วไม่มีสภาวะใดเหลือเลย จิตเกิดที่ไหนดับที่

นั่น จิตดับเป็นปัจจัยให้จิตเกิด จิตเกิดที่ตาดับที่ตา เกิดที่หูดับที่หู เกิดที่จมูกดับที่จมูก เกิดที่ลิ้นดับที่ลิ้น เกิดที่กายดับที่กาย เกิดแอ่งน้ำกลางหัวใจดับที่กลางใจนั่น จิตเกิดเพียง ๖ แห่ง แต่ละจากโลกนี้ก็เกิดในจักวาลอื่นโดยไม่ต้องไป เพราะว่าจิตเป็นนามธรรมขณะหลับรู้อารมณ์เก่า ขณะตื่นรู้อารมณ์ใหม่ จิตเกิดตลอดเวลา จิตไม่เคยว่างจากกิจทำกิจจุติตาย จิตทำกิจปฏิสนธิเกิดทันที ไม่มีจิตอื่นเกิดคั่น องคาพยพภายในร่างเก่านั้น เน่าเปื่อยสลาย มีผู้เปรียบว่า ๔ คนหาม คือดินน้ำ ไฟ ลม ๓ คนแห่ คือ โลภะ โทสะ โมหะ คนเดียวนั่งแคร่ คือจิต เพราะจิตเป็นนามธรรมรู้อารมณ์ มีอายุ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป แต่รูปธรรมมีกลุ่มกลาปภายในกายที่ไม่รู้อารมณ์ แต่ละกลาป มีอายุ เกิดขึ้น สืบต่อ คล่ำคร่า สลาย ซึ่งดับช้ากว่าจิต จิตใจเป็นธรรมะที่รู้อารมณ์ ร่างกายเป็นธรรมะไม่รู้

เจริญมหาสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสมหาสติปัฏฐานด้วยสัพพัญญุตตญาณ จำแนกธรรมให้บริกรรม ตัณหาจริตปัญญาน้อยพิจารณากาย ผู้ที่ตัณหาจริตปัญญามากพิจารณาเวทนา ผู้ที่ทิฏฐิจริตมีปัญญาน้อยพิจารณาจิต ผู้ที่ทิฏฐิจริตมีปัญญามากพิจารณาธรรม กายมี ๑๔ ข้อ เวทนามี ๙ ข้อ จิตมี ๑๖ ข้อ ธรรมมี ๕ ข้อ เลือกบริกรรมข้อใดข้อหนึ่ง ให้เหมาะกับจริตของตน ผู้เลือกตรงกับจริตของตนเป็นคนมีวาสนา จะต้องทรงจำข้อที่จะปฏิบัติไว้ หากจำไม่ได้เป็นมนต์ทินคือ ไม่สามารถปฏิบัติ หรือไม่สามารถเจริญมหาสติปัฏฐานเข้าไปสู่วิปัสสนาเพราะว่านามรูปปริเฉทญาณเป็นสิ่งทีเห็นอยาก ต้องเจริญสติปัฏฐานก่อน ถึงสัมมสสนญาณ ๓ เป็นญาณซึ่งกำหนดด้วยการพิจารณาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นญาตปริญญา (ปริญญาตรี) รู้โดยแทงตลอด ถึงอุทยัพพยญาณ ๔ เป็นญาณอันตามเห็นความเกิด ความดับ พิจารณาความเกิดและความดับแห่งเบญจขันธ์ จะเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้นแล้วต้องดับสลาย ตลอดทั้งนามธรรมรูปธรรม การต้องเจริญสติปัฏฐานก่อน เพราะนามรูปปรมัตถ์สภาวะเป็นสิ่งเห็นอยาก ทรงให้เจริญปัญญาภาวนา (อบรม) แก่กล้าสมาธิมากขึ้นเห็นนามรูปมหาสติปัฏฐานเป็นอารมณ์บัญญัติ จะหายไป เหลือแต่นามรูปล้วนๆ เห็นได้ว่าญาณ ๑ ถึงญาณ ๔ อย่างอ่อนยังต้องบริกรรมบัญญัติอารมณ์ สติปัฏฐานเป็นอารมณ์

ญาณที่ ๔ เป็นตีรณปริญญา (ปริญญาโท) ตั้งแต่ญาณ ๕ ขึ้นไปเป็นปหานปริญญา (ปริญญาเอก) ไปถึงพระอรหันต์ ท่านทำลายกิเลสด้วยปริญญา ท่านก็ยังพิจารณาสติปัฏฐาน เพราะความเคยชินสติปัฏฐาน จะเห็นปริญญาไม่ใช่กระดาษแผ่นเดียว ประหาณกิเลสด้วยวิปัสสนาญาณไปตามลำดับคือได้ปริญญา พระพุทธโฆษาจารย์จำแนกภูมิธรรมเป็นอารมณ์ไว้ในขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรี ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ อริยสัจ ๔ เป็นอารมณ์ไว้บริกรรมเพื่อพิจารณาให้เกิดปัญญา ทำญาณให้ได้ก่อน เพราะการเรียนฟังมายังเป็นสัญญาจำ มาปฏิบัติภาวนาคือเพื่อให้เกิดปัญญาของตนเอง เข้าถึงการปฏิบัติได้ถูกต้อง

การเจริญสติปัฏฐาน พิจารณากายให้เกิดปัญญาทำลายโมหะ (อวิชชา) วิปลาส ที่เห็นกายไม่งาม วิปลาสเห็นผิดว่าเป็นสิ่งที่งาม เห็นวิปริณามทุกข์นั้นเป็นสุขเวทนา (สุขต้องผันแปรเป็นทุกข์แน่นอน) การเห็น จิตมีราคะ มีโทสะ มีโมหะฯ ธรรมที่ไม่เที่ยงเห็นว่าเที่ยงและจิตธรรมที่เป็นอนัตตาเห็นว่าเป็นอนัตตา เพราะวิปลาสมีอวิชชาเป็นรากเหง้า ผู้บริกรรมเพ่งลักขณูปนิชฌานทำลายอวิชชาวิปลาส ด้วยอาตาปีเพียรให้กิเลสเล่าร้อน (วิริยะ) สัมปชาโน (ปัญญา) สติมา (สติ) ขณะบริกรรมเป็นสมถะกัมมัฏฐาน ขณะพิจารณาเป็นวิปัสสนากัมมัฏฐานควบคู่กันไป เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้น วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคตา ถือว่าเป็นปฐมฌานองค์ฌานเท่ากัน แต่ไม่ใช่อารัมณูปนิชฌานการเพ่ง วิตกข่มถีนมิทธะ วิจารข่มวิจิกิจฉา ปีติข่มพยาบาท สุขเวทนาข่มอุทธัจจ กุกกุจจะ เอกัคตาข่มกาม ทำให้ได้ฌานจึงทำวิปัสสนา ฉะนั้น การปฏิบัติธรรมชั้นสูงต้องมีฌาน ไม่ใช่เพียงสาธยายธรรม ตรึกในธรรม พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๒ อังคุตตรนิกาย ปัญจก-ฉักกนิบาต ปฐมธัมมวิหาริกสูตร อิธ ภิกขเว ภิกขุ ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอเรียนสุตะ (การฟังธรรม) เคยยะ (วรรณคดี) เวยยากรณะ (คำถาม–คำตอบ) กถา (กล่าวถึงธรรม) อุทาน (ที่อ้างแต่ละขันธกะกลุ่มหนึ่งๆ) อิติวุตติกะ (ปฏิบัติเช่นนั้น) อภูตธรรม (ธรรมที่ไม่จริง) เวทัลละ (ที่ในวังคสตถุศาสตร์) ซึ่งเรียนพระไตรปิฎก ศึกษาธรรม แสดงธรรม สาธยายธรรม ตรึกในธรรม เป็นผู้มากไปด้วยการเรียนไม่ใช่เป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม เธอย่อมปล่อยวันและคืนให้ล่วงไป ละการหลีกออกเร้นอยู่ ภิกษุนี้ไม่ชื่อว่าตั้งอยู่ในธรรม พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ การศึกษา การแสดงธรรม สาธยายธรรม

ตรึกในธรรม การเป็นผู้มากไปด้วย การเรียน แสดง สาธยาย การตรึก ไม่ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม ไม่ประกอบความสงบใจภายในซึ่งการเรียน การสาธยายตรึกเป็นผู้มาก ไปด้วยการเรียน การสาธยาย เธอย่อมปล่อยวัน และคืนให้ล่วงไป ละการหลีกออกเร้นอยู่วิเวกซึ่งอยู่ผู้เดียว (ละการทำสัมปชัญญะ ความเป็นผู้มีสติ ละความเป็นผู้รู้ทั่วพร้อม กาย เวทนา จิต) การบริกรรม ภาวนาคือการปฏิบัติ

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เล่าเรียนธรรม สุตะ เคยยะ เวยยากรณะ กถา อุทหาน อิติวุตติกะ อภูตธรรม เวทัลละ เธอย่อมไม่ปล่อยวันและคืนให้ล่วงไป เรียน แสดงธรรม สาธยายธรรม ตรึกไปในธรรม ประกอบความสงบใจภายใน คือการเล่าเรียนเป็นผู้ดำรงอยู่ในธรรม ภิกษุเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ภิกษุนี้ เป็นผู้อยู่ในธรรม ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เราแสดงการศึกษา เราแสดงการบรรยาย เราแสดงการสาธยาย เราแสดงการตึก ตามได้สดับมาแล้ว ได้เล่าเรียนมาแล้วแก่ผู้อื่นโดยพิศดาล ภิกษุผู้ ซึ่งมากด้วยการเรียน มากด้วยแสดงธรรม มากด้วยสาธยาย มากด้วยการตรึกย่อมไม่ละการหลีกออกเร้นอยู่วิเวก เธอย่อมไม่ปล่อยการเล่าเรียนแสดงธรรม สาธยายธรรม ตรึกไปในธรรม หลีกออกเร้นอยู่ประกอบความสงบใจภายในเพราะการเรียนนำมาปฏิบัติคือผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรียน แสดงธรรม สาธยาย ตรึกไปในธรรม เป็นผู้หลีกออกเร้นอยู่วิเวก ประกอบความสงบใจภายใน ภิกษุนี้ เป็นผู้ซึ่งดำรงอยู่ในธรรมโน่นป่าโคนไม้ เรือนว่างเพื่ออยู่วิเวกโดดเดี่ยว กายวิเวก จิตวิเวกเราเรียกว่าภิกษุนี้เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมเป็นผู้ดำรงอยู่ในธรรมด้วยประการฉะนี้ การเจริญมหาสติปัฏฐาน ต้องบริกรรม (ปริกัมม ความตั้งใจ) คือการกระทำครั้งแรก และครั้งหลัง ๆ ให้ติดต่อกันเป็นนิตย์ จนเกิดขึ้นเป็นสันดาน คือทำลักขณูปนิชฌาน สมาธิที่แก่กล้า มีความเพียรอาตาปีให้กิเลสเร่าร้อน เป็นสมถะกัมมัฏฐาน มีสัมปชัญญะ (ปัญญา) ขณะปัญญาพิจารณาทำลาย อวิชชา วิปลาสได้ คือภาวนา พัฒนาให้ปัญญามากขึ้น ๆ เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้น ปัญญา วิตก เจตสิก ๒ ดวง เป็นปัญญาขันธ์, และสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เจตสิก ๓ ดวง เป็นศีลขันธ์, ส่วน วิริยะ สติ สมาธิ เจตสิก ๓ ดวง เป็นสมาธิขันธ์, คือเจตสิกทั้ง ๘ ดวง เกิดขึ้นพร้อมกันเป็นอริยะมรรคมีองค์ ๘ ปัญญาขันธ์ประหาณกิเลสอย่างละเอียด สมาธิขันธ์ประหาณกิเลส

อย่างกลาง ศีลขันธ์ประหาณกิเลสอย่างหยาบ ขณะบริกรรมเป็นสมถะกัมมัฏฐาน ขณะพิจารณาเป็นวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทำควบคู่กันไป การทำฌาน คืออารัมณูปนิช ฌานข่มตัณหา นิวรณ์ เป็นสมถะกัมมัฏฐาน ต้องได้ฌานไปทำวิปัสสนา ที่องค์ฌานมี อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่ให้พิจารณาทำวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต่อจากญาณ

พยัญชนะที่ดูเหมือนง่าย แต่อัตถะของพยัญชนะนั้นยาก ต้องมีประแจไขไปอ่านรู้เรื่องในพยัญชนะ (ตัวหนังสือ) พระผู้มีพระภาคทรงแสดง จิต เจตสิก รูป นิพพาน คือปรมัตถ์ธรรมมี ๔ ประเภท มีวลีหลาย ๆ คำเป็นสรรพนามแทนคำนามของ จิต เจตสิก รูป นิพพาน การไม่รู้ปรมัตถ์เป็นประแจไขเข้าใจไปรู้พยัญชนะ ดังเช่น ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ หมายเอา โลภเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก เป็นโรคร้าย ผู้พ้นจากโลภ โกรธ หลง ได้ลาภอันประเสริฐ อนัตตาไม่ใช่ตน มีแต่จิต เจตสิก รูป คือของปรวนแปร ที่ไม่มีตนอยู่ หรือธรรมทั้งหลายไหลมาจากเหตุ คือ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโทสเหตุ คือ เจตสิก ๖ ดวง เป็นมูลเหตุ เป็นรากเหง้าของอกุศลจิต กุศลจิต เป็นปัจจัยให้เกิดวิบากจิต เหตุไหลมาเป็นบุญ เป็นบาป เหตุคือปัจจัยให้เกิดผลกรรม คือเรื่องแต่ละประโยคจะกล่าวถึงปรมัตถ์ ๔ ถ้าไม่สำเหนียกไม่เข้าใจว่ากล่าวปรมัตถ์อยู่ในประโยคไว้ ศัพท์ธรรมซึ่งบัญญัติเรียกปรมัตถ์ธรรม ๔ อย่าง ไม่มีเทวดา อิน พรหม ยมยักษ์ มนุษย์ ใดในโลก บัญญัติให้ตรงกันเข้ากันลงตัวที่ อัตถกถา (การอธิบายความหมายของศัพท์) พยัญชนะ (ลักษณะของร่างกาย) กล่าวให้ง่ายไม่รู้อัตถะ ไม่รู้พยัญชนะใน ๓ ปิฎกโยงถึงกัน พระอานนท์เจริญมหาสติปัฏฐานกายเป็นสิ่งปฏิกูล ที่ทำลายความเห็นผิดว่าเป็นสิ่งที่งาม ผม ขน เล็บ ฟัน หนังเนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า น้ำดี น้ำเสลด น้ำเหลือง น้ำเลือด น้ำเหงื่อ น้ำมันข้น น้ำตา น้ำมัน เหลว น้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำมูตร เจริญสิ่งปฏิกูลเป็นพระอรหันต์ขณะเอนกายศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ที่มหาสติปัฏฐาน ๔๔ เลือกบริกรรมข้อเดียว ใคร่ครวญพิจารณาแยกให้เห็นว่าจิตใจร่างกายของสัตว์นี้ แม้ที่ตัวของเราไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะของ จิต เจตสิก รูป ประชุมกันชั่วคราว คือเหล่านี้ดำรงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ทั้งสรรพสิ่งซึ่งดิ้นรนแสวงหาสะสมเข้าไว้ ในที่สุดก็

ต้องจากไป สติทางการไม่ประมาทเป็นหนทางไปสู่ความผาสุกความดีงาม เจริญมหาสติปัฏฐานสร้างบารมีไม่ต้องเริ่มสร้างกันใหม่ สร้างชาตินี้ต่อไปทุกๆ ชาติ จนกว่าบารมี ๑๐ ทัศเต็ม อบรมมรรค ๘ ด้วยถึงนิพพาน แน่นอนทั้งพระผู้มีพระภาคแสดง และพุทธโฆษาต้องบริกรรม

ท่านพระมหาบดีอัครสาวกสารีบุตรจำแนกอารมณ์ให้บริกรรม ๒๐๑ เพื่อที่บริกรรมให้เกิดปัญญา ได้แก่ ขันธ์ ๕ ทวาร ๖ อารมณ์ ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ วิจาร ๖ ธาตุ ๖ กสิณ ๑๐ อาการ ๓๒ ที่อายตนะ ภายใน ๖ ภายนอก ๖ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ธาตุกับภพ ๑๒ สมาบัติ ๑๒ ปัจจยการ ๑๒ พระสารีบุตรจำแนกองค์ธรรม ที่ตรงกันกับมหาสติปัฏฐาน มีกาย เวทนา จิต ธรรม เนื้อความในทุกข์ในสมุทัย รวมได้ ๑๒๐ แล้ว คำวลีอาจต่างกันบ้าง แต่องค์ธรรมก็ตรงกัน การเจริญมหาสติปัฏฐานบริกรรม (ปริกัมม) เอาใจใส่ตั้งใจกล่าวซ้ำ ๆ ครั้งแรกและครั้งหลังให้ติดต่อกันเป็นนิตย์ ซึ่งท่องบ่นสวดมนต์ก็เป็นภาวนา ให้เกิดปัญญาพิจารณาไม่พิจารณาปัญญาก็ไม่เกิด ส่วนมากจะสวดมนต์เป็นบริกรรมเกิดแต่สมาธิ เพราะไม่พิจารณา การกระทำฝึกอบรม การปฏิบัติหลักพุทธศาสนา คือใช้สมาธิและปัญญา จินตามยปัญญา คือปัญญาเกิดจาก การคิดไตร่ตรองพิจารณาหาเหตุผลเข้าใจในเรื่องที่มีคุณ มีโทษ และสุตมยปัญญา คือปัญญาซึ่งเกิดที่ได้มีการศึกษาเล่าเรียน ภาวนามยปัญญาเกิดจากภาวนา พระพุทธมนต์ถ้าไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน อาจสับสนเลอะเรือนคือต้องสวดมนต์ การภาวนาพร่ำคิดความปลูกฝังจิตด้วยตั้งใจปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อเข้าสู่พระนิพพาน ต้องพัฒนาปัญญาด้วยวิปัสสนา ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง เป็นความเห็นวิเศษ การศึกษาปริยัติศาสนาไม่ใช่การปฏิบัติ พระองค์ทรงแสดงทฤษฎีการปฏิบัติ เพื่อบริกรรมมหาสติปัฏฐาน ๔ ไว้ พระสารีบุตรจำแนกได้ ๒๐๑ และพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านให้ ภูมิธรรมด้วย ขันธ์ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ ปฏิจจสมุปบาท อริยะสัจจะ จะต้องบริกรรม การศึกษา บรรยาย สาธยาย ตรึก ยังไม่ได้บริกรรม ไม่ใช่การปฏิบัติ การปฏิบัติต้องหลีกออกเร้นอยู่วิเวก ผู้เดียว บริกรรมมีมหาสติปัฏฐาน ๔ หรือพระสารีบุตรแสดง ๒๐๑ พระพุทธโฆษาจารย์แสดงภูมิปัญญา ๖ ทำฌานก่อนไปต่อวิปัสสนา พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ป่าโคนไม้

เรือนว่างที่บริกรรม พิจารณาเป็นวิปัสสนากัมมัฏฐานมีปัญญา บริกรรมเป็นสมถะกัมมัฏฐานมีสมาธิภาวนาควบคู่กัน คือผู้ที่ไม่ต้องทำฌานก่อน

การเจริญมหาสติปัฏฐานบริกรรมเป็นลักขณูปนิชฌาน คือสมถะกัมมัฏฐานทำลายอวิชชา และวิปลาส สุตมยปัญญาฟัง จินตามยปัญญาพิจารณา ภาวนามยปัญญาบริกรรม สติระลึกได้ พิจารณาคือวิปัสสนากัมมัฏฐาน ควบคู่กันทั้งสมาธิและปัญญาเจริญพร้อมกัน พระพุทธองค์ทรงบัญญัติมหาสติปัฏฐานไว้เพื่อปฏิบัติศาสนา ได้แก่ ภาวนา ๓ อย่าง คือบริกรรมภาวนา อุปจารภาวนา อัปปนาภาวนา เป็นการปฏิบัติธรรมชั้นสูง ต้องอาศัยภาวนา ไม่อยู่ร่วมกับผู้เรารัก อย่าอยู่ร่วมกับผู้ซึ่งไม่ถูกกัน การไม่ได้เห็นผู้เรารักก็ดี หรือไม่ได้เห็นผู้ที่เราไม่ชอบก็ดี อุปธิวิเวกที่เกิดจากกิเลสไม่พัวพัน มีกายวิเวก จิตวิเวก บริกรรมภาวนา ทำปริญญา ทำลายกิเลสไม่ให้เกิด พระพุทธประสงค์แล้ว ให้ออกจากหมู่คณะอยู่คนเดียวเพื่อพิจารณา กาย ยืน เดิน นั่ง นอน, เวทนา สุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ ไม่ดีใจเสียใจ, หรือจิตมีราคะจิตมีโทสะ จิตมีโมหะ จิตไม่มีราคะ จิตไม่มีโทสะ จิตไม่มีโมหะ จิตหดหู่ จิตฟุ้งซ่าน เป็นต้น และธรรมคือนิวรณ์ อุปาทานขันธ์ อายตนะ โภชฌงค์ อริยสัจจ์ คือมหาสติปัฏฐาน พระพุทธองค์ทรงให้ใช้ระลึกปฏิบัติ ไม่ให้ตรึกคิดเรื่องกาม พยาบาท เบียดเบียน ทรงให้ระลึกภายใน กาย เวทนา จิต ธรรม เพื่อความตั้งอยู่ไม่ให้สาบศูนย์ เจริญยิ่ง ไพบูลย์มีขึ้นเต็มเปี่ยม แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว มีสติ มีปัญญา ความเพียร ปีติ ซึ่งความสงบ จิตตั้งหมั่น อยู่ในมหาสติปัฏฐาน ขณะถึงนิพพานมรรคจิตเป็นอัปปนาสมาธิ คือได้ปฐมฌานด้วย เพราะว่าองค์ฌานมี วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคตา เช่นกับได้ฌานที่ ๑ เพราะเจริญมหาสติปัฏฐานใช้สมาธิ เป็นขณิกสมาธิอย่างแก่กล้า แต่การที่ได้ฌานเจริญสมถะ คืออารัมณูปนิจฌาน ซึ่งข่มนิวรณ์ สงัดแล้วจากกามารมณ์ สงัดแล้วจากธรรมที่เป็นอกุศล เกิดแต่วิเวก มีธรรมปรากฏขึ้นจากที่ได้ศึกษามา ไม่ใช่เอาการศึกษา แสดงธรรม สาธยายธรรม ตรึกไปในธรรม ซึ่งคิดเองไม่ได้ ปฏิบัติจะต้องดำรงอยู่ในธรรมอาศัยการศึกษาตรึกไปในธรรมเป็นภูมิปัญญามั่นคงอยู่แล้ว ไม่ใช่ปฏิบัติโดยไม่มีภูมิธรรม พระพุทธโฆษาจารย์ ท่านแต่งปกรณ์พิเศษวิสุทธิมัคค์ มีศีลนิเทศถางชัฏ (กิเลส) ทำอารัมณูปนิชฌาน ท่านบรรยาย พรรณนาคุณลักษณะ ศีลนิเทศ สมาธิ

นิเทศ ปัญญานิเทศ ธุดงค์นิเทศ ๑๓ ข้อ เพื่อทำฌานได้ก่อน จึงเจริญวิปัสสนา เพื่อบรรลุ มรรค ผล นิพพาน พระพุทธเจ้าให้สติปัฏฐานทำพร้อมกัน

จิตเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก เมื่อดับไปชื่อว่า มีแล้ว เป็นอดีต กาลซึ่งดำรงอยู่ชื่อว่า มีอยู่ เป็นปัจจุบัน จะเกิดขึ้นอีกชื่อว่า จะมี เป็นอนาคต ดังนั้นจิตทุกดวงเป็นได้ทั้ง อดีต ปัจจุบัน อนาคต คือจิตปัจจุบันเป็นอนาคตของจิตที่ดับไป เป็นอดีตของจิตที่ยังไม่เกิดขึ้น เป็นปัจจุบันจิตกำลังมี มีแล้ว มีอยู่ จะมี เพราะจิตทุกดวง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ทุกดวง เป็นปัจจัยเรื่อยๆ ไป ไม่สิ้นสุด ชื่อว่า มี จะมีในอนาคตก็ชื่อว่า มี ดับไปแล้วเป็นอดีตก็ชื่อว่า มี ขณะดับไม่มีอะไรหลงเหลือเลย เมื่อมีเหตุได้ปัจจัยให้เกิด จิตก็จะเกิดขึ้นทั้งจิตและเจตสิกดับไม่มีสภาวะใดค้างคา แม้แต่นิดเดียว เพราะว่าเป็นนามธรรม ดับแล้วหมดเลย เมื่อมีปัจจัยให้เกิด ก็เกิดขึ้นคือ มีแล้ว มีอยู่ จะมี ต่างกาลกัน แม้ซึ่งมีแล้วก็เคย เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป หรือจะเกิดอีกต้องมี เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสว่า สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี สิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด สิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี สิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ในกาลเป็นแสนๆ กัปป์ จะเป็นอยู่เช่นนี้ไม่มีใครไปเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นได้ แต่ผลของกรรมก็ไม่ได้เก็บไว้ในจิต ถ้ามีปัจจัยสิ่งนั้นจึงเกิดซึ่ว่ามี ถ้าหากที่ยังไม่ให้ผลไม่ว่ากี่แสนกัปป์เก็บไว้จนกว่าจะให้ผล ให้ผลแล้วจึงจะอโหสิกรรม ถ้ามีปัจจัยนามธรรมจิตเกิด เรื่องของนามธรรมไม่ต้องไปหาดับแล้วอยู่ที่ไหน ดับแล้วดับเลย แต่จะมีเกิดอีก ด้วยกรรมทำไว้ตามยถากรรม (เป็นไปตามกรรม) จริงอยู่เมื่อบุคคลทุศีลนอนอยู่บนเตียง เป็นที่จะตาย ฐานะซึ่งตนสมาทาน (ถือเอา) บาปกรรม หลับตาจะเห็นโลกหน้า ซึ่งด้วยความเป็นผู้ทุศีล ย่อมปรากฏ เมื่อเขาลืมตาเห็นโลกนี้หลับตาจะเห็นโลกหน้าอบาย ๔ ย่อมปรากฏแก่เขา ตามแก่กรรมย่อมเป็นเหมือนถูกทิ่มแทงด้วยหอก ๑๐๐ เล่ม และเหมือนถูกลวกด้วยเปลวไฟแม้เขาพลางขอร้องครวญครางขอเถอะขอทีเถอะ ดังนี้ การตายด้วยเหตุนั้น ที่กล่าวว่าหลงกระทำกาละ "จากปรมัตถ์ทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย อุทาน ปาฏลิคามิยสูตร " ชนทั้งหลายบางพวกย่อมเข้าถึงครรภ์ ผู้มีกรรมอันลามก ย่อมเข้าถึงนรก ผู้ที่กรรมเป็นเหตุแห่งกุศลกรรมสู่สวรรค์ ผู้หมดกิเลสไม่มีอาสวะดับขันธ์ปรินิพพาน คนบางคนเกิดมีบุญชื่อว่ามาสว่าง ทำบาปไว้ตายไปชื่อว่าไปมืด บางคนเกิดบุญน้อยชื่อว่ามามืดได้มีทำ

กุศลไว้ตายไปชื่อว่าไปสว่าง เกิดมืดไปสว่างดีกว่ามาสว่างไปมืด มหาวิชชาลัยชีวิตมีไว้ให้ศึกษา ไปหาแสงสว่างดีกว่าอยู่กับความงมงาย

พระรัตนะตรัย ได้แก่ พระสัมมาพุทธเจ้า พระธรรมซึ่งคำสอนของพระองค์ พระสงฆ์เจ้าเป็นพระอริยะสงฆ์ ๔ คู่ ๘ บุรุษ พระโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล ๑ คู่ ผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนาถึงพระนิพพานครั้งแรก เมื่อมรรคจิตดับ ผลจิตเกิดทันที ไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นเป็นอกาลิโก ไม่ต้องอาศัยกาลเวลา มรรคจิตเป็นเหตุ ผลจิตเป็นผล คือมรรคจิตและผลจิตที่เกิดในวิถีเดียวกัน พระสกทาคามิมรรค สกทาคามิผล ๑ คู่ ปฏิบัติวิปัสสนาสู่พระนิพพานครั้งสอง พระอนาคามิมรรค อนาคามิผล ๑ คู่ ปฏิบัติวิปัสสนาสู่พระนิพพานครั้งสาม ซึ่งพระอรหัตตมรรค อรหัตตผล ๑ คู่ปฏิบัติวิปัสสนาสู่พระนิพพานครั้งสี่ พระรัตนตรัยทั้ง ๓ ประการ คือแก้วอันประเสริฐที่เรากราบไหว้ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพื่อเข้าถึงแก้ว ๓ ประการ ผ่านพระสงฆ์บุคคล และสมมุติสงฆ์ ๔ รูป ขึ้นไปได้ทำพิธีกรรมทางสงฆ์ ฉะนั้น แม้แต่สงฆ์บุคคลนอกธรรมนอกวินัย หรือไม่ ? ไม่ต้องเลือกสงฆ์บุคคล เพราะระลึกถึงพระรัตนตรัยจิตใจเราถึงแล้ว การกล่าวล่วงเกิน พระสงฆ์บุคคลเกิดโทษมาก จิตจะเป็นอกุศลเกิดบาปขึ้น แต่เรากราบไหว้ระลึกถึงแก้ว ๓ ประการ จิตเราเป็นบุญมหากุศลเกิดขึ้นแล้ว สงฆ์บุคคลเพียงเป็นปุถุชน เพราะยังไม่ได้เกิดในตระกูลพระอริยะเรากราบระลึกถึงแก้ว ๓ ประการ ใส่บาตร ทำบุญ ได้บุญสำเร็จประโยชน์แล้ว การฝากเงิน กับธนาคารไม่ต้องรู้พนักงานคนดีหรือไม่ดี ทำตามระเบียบธนาคารถูกต้องก็ได้ประโยชน์เหมือนการใส่บาตรทำบุญไม่ต้องรู้เจาะจงองค์ใด ได้อานิสงส์มาก เลือกพระมีอานิสงส์น้อยกว่า ศาสนาจะยังอยู่ได้เพราะสงฆ์บุคคล แม้แต่เห็นผ้าเหลืองเราระลึกถึงพระรัตนตรัยก็ให้บุญเกิด ไม่มีท่านเราไม่มีใครเป็นตัวแทนพระรัตนะตรัยทำบุญ การศึกษาก็ต้องอาศัยท่าน เพราะความรู้พระไตรปิฎก ความรู้บาลีออกมาจากท่าน การไม่รู้คุณล่วงเกินจึงบาปมาก ความรู้ทางโลกเรียนไม่จบเพราะที่เมาดีกรี ไม่ใช่ปริญญาทางพุทธศาสนาซึ่งละอายต่อบาป เกรงกลัวบาป ปฏิบัติธรรมอยู่ในธรรมวินัยเผยแพร่ศาสนาแล้ว ไม่ต้องเอาดีกรีมาเผยแพร่ สงฆ์ไม่ต้องมีดีกรีมาอวดก็แผยแพร่ได้บรรลุสู่นิพพานได้ เพราะคนเสพดีกรีเมา

พระพุทธองค์ไม่ทรงแสดงพระอภิธรรมโดยตรง และโดยตลอดต่อพระอัครสาวกทั่วไปนั้นก็เพราะไม่มีอนุสนธิ และไม่ใช่พุทธนิยาม ส่วนเนื้อความพระอภิธรรมหลายประการ มีที่ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อนัตตลักขณสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น ความจริงพระอภิธรรมไม่ได้มีแต่เฉพาะพระอภิธรรมปิฎกเท่านั้น ซึ่งที่พระสุตตันตปิฎก มีอยู่ทั่วไป ตอนใดที่ทรงกล่าวเฉพาะธรรมล้วนๆ ไม่กล่าวถึงบุคคล ไม่กล่าวถึงเหตุการณ์อื่นๆ คือพระอภิธรรม เช่นได้ปรากฏอยู่ใน ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย พระองค์ทรงแสดงไว้ในพระสุตตันตปิฎก คือพระอภิธรรมที่มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎก เมื่อไม่รู้พระอธิธรรม แยกบัญญัติกับปรมัตถ์ไม่ได้ ขออุปมาเปรียบบุคคลคณะหนึ่งเดินทาง พระวินัยปิฎกกล่าวถึงจรรยามารยาทที่ควรละเว้น และควรประพฤติ ส่วนพระสุตตันตปิฎกกล่าวถึงเรื่องเหตุการณ์ บุคคลตลอดจนถึงข้อเตือนใจซึ่งได้พบปะมาตลอดทาง พระอภิธรรมปิฎกไม่กล่าวเรื่องเหตุการณ์ สถานที่บุคคล แต่กลับพูดถึงร่างกาย และจิตเจตสิกล้วนๆ หากไม่ศึกษาพระอภิธรรมโดยสภาวะจริงปรมัตถ์ เอาแต่พยัญชนะจริงโดยบัญญัติจะไม่รู้เข้าใจไป ตามวลีที่ในประโยค วลีนี้เป็นปรมัตถ์ ของจิต ของเจตสิก ของรูปของนิพพาน จะไม่รู้เอาแต่ในพยัญชนะอย่างเดียว เอาสังขารเป็นเรา สังขารขันธ์เป็นสภาวะปรุงแต่งจิตให้มีอาการแตกต่างกันไป สังขารไม่ใช่เรา สังขารเป็นเจตสิก ๕๐ ดวง อีกขันธ์ หนึ่ง เป็นขันธ์กองที่ ๔ ปรุงแต่งจิตเป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้างและพวกเข้ากับใครก็เป็นพวกเขาได้ มีเจตสิกอีก ๒ ดวง ที่เป็นเวทนาขันธ์ ๑ ดวงเป็นสัญญาขัน ๑ ดวง รวม ๕๒ ดวง สังขารขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ ชื่อว่าเจตสิกขันธ์ ๓ ได้แก่ เจตสิก ๕๒ ดวง และซึ่งรูป ๒๘ เป็นรูปขันธ์ จิตเป็นวิญญาณขันธ์ ขันธ์ทั้ง ๕ เป็นบัญญัติ เพื่อเป็นภูมิธรรมไว้บริกรรม แล้วพิจารณาบริกรรมเรื่อยๆ ไปให้เกิดปัญญาตนเองถึงนามรูป การปฏิบัติต้องบริกรรม พิจารณานามรูป การศึกษาไม่ใช่การปฏิบัติ ตามมหาสติปัฏฐาน ตามที่พระสารีบุตรจำแนกตามที่พระพุทธโฆษาจารย์ล้วนจะต้องบริกรรมทั้งนั้น จึงปฏิบัติธรรม

พระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรงแสดงอภิธรรมกับพระอานนท์โดยตรง เพราะว่าพระอานนท์ท่านศึกษาพระอภิธรรมจากพระสารีบุตรมาก่อน ทรงพระพุทธพรรษาที่ ๗ ซึ่งทรงแสดง พระอภิธรรม ก่อนพระอานนท์เป็นพุทธอุปัฏฐากคือพุทธพรรษา

ที่ ๒๑ ของพระองค์ พระอานนท์รู้พระอภิธรรมแล้ว ท่านขอสัญญาต่อพระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมที่ใดถ้าท่านไม่ได้ฟังขอให้แสดงกับท่าน ด้วยหลักฐานข้อนี้ ที่เห็นว่าไม่มีการแสดง พระอภิธรรมกับพระอานนท์โดยตรงตามพระสุตตันตปิฎก ทรงแสดงอภิธรรมกับพระอานนท์โดยอ้อมในพระสุตตันตปิฎก เช่นสัมโพชฌงค์องค์แห่งการตรัสรู้เป็นพระอภิธรรมล้วนๆ ที่เป็นเจตสิกอย่างเดียว ไม่ใช่จิต ไม่ใช่รูป เพราะขันธ์ ๕ เป็นรูปขันธ์ คือรูป ๒๘ ในกายเรามี ๒๗ รูป (เว้นเพศหญิง) ไม่รู้อารมณ์ และมีนามขันธ์ ๔ ที่รู้อารมณ์ คือเวทนาขันธ์คือเวทนาเจตสิก สัญญาขันธ์คือสัญญาเจตสิก สังขารขันธ์คือเจตสิกมี ๕๐ ดวง และวิญญาณขันธ์คือจิต ๘๙ ดวง และมรรคจิต ผลจิตอีกที่ต่างฌานกันอีก ๓๒ ดวง จิตจึงนับ ๑๒๑ ดวง คือรู้อารมณ์ พระพุทธองค์ทรงแสดงปรมัตถ์ให้เป็นขันธ์ ๕ กองโดยอัตถะบัญญัติ (ขันธ์เป็นกองใหญ่คนส่วนมากข้ามไม่พ้น) แต่ความหมายมีเป็นกอง (หมวด) แบ่งเป็นกอง ๆ ล้วนแต่ธรรม จิตกับร่างกายหากเมื่อไรแยกกัน ขณะจิตนั้นทำหน้าที่ตายไม่มีจิตอื่นเกิดคั่น จิตทำหน้าที่เกิดขึ้นทันที แต่ไม่ใช่ อกาลิโก แม้ไม่ต้องอาศัยกาลเวลา จิตตายจิตเกิดติดต่อกัน เพราะจิตเป็นชาติเดียวกัน เป็นชาติวิบากด้วยกัน ส่วนมรรคจิตเกิดเป็นชาติกุศลดับไป ผลจิตเกิดเป็นชาติวิบากเกิดทันที ที่เป็น อกาลิโก ไม่ต้องอาศัยกาลเวลา เพราะมรรคจิตเป็นเหตุ ผลจิตเป็นผล เหตุกับผลเกิดในวิถีเดียวกัน คือเป็น อกาลิโก แต่สำหรับมหากุศลจิตที่เกิดในชาติกุศล และอกุศลจิตเกิดในชาติอกุศล ก็ต้องอาศัยกาลเวลาจึงให้ผลต่างวิถีจิตกันจึงจะให้ผลได้คือเป็น กาลิโก ตลอดทั้งยังติดตามเป็นแสนๆ กัปป์จนกว่าจะได้โอกาสให้ผลชื่อว่ากาลิโก กรรมใดสร้างไว้ต้องให้ผลแน่นอน ให้ต่างกาลกับการกระทำ เพราะความยุติธรรมของกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ใครเปลี่ยนไม่ได้

พระอภิธรรมเป็นพระธรรมล้วนๆ ไม่กล่าวว่าเป็นเป็นสัตว์ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงพระอภิธรรมปิฎก แก่เทวดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เช่น ตาเป็นธรรมะหมายเอา ปสาทตาที่เกิดจากกรรม คือรูปธรรม เป็นกลาปมี ๑๐ รูป ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส อาหาร ปสาทรูป ชีวิตรูป อยู่ในกลาปเดียวกัน (หนึ่งกลุ่ม) แต่ละกลาปไม่ติดกันอยู่อิสระแต่ละกลาปมีปริเฉทรูป (ช่องว่าง) คั่นกลาปเอาไว้ คือรูปเกิดจากกรรม (กัมมชรูป) ทำกรรมดีไว้ผลของกรรมจะดี ปสาทตา

ดี ดวงตาสวยงาม ทำไม่ดีเคยค้อนควักผู้อื่น ดวงตาก็เล่ห์ คือเป็นรูปธรรมที่มันไม่รู้อารมณ์ กลาปเป็นล้านๆ กลาป มีอยู่กลางตาดำที่จุดสีขาว เป็นผลของกรรมโดยตรง มีไว้เพื่อรับรูปภาพ ซึ่งเกิดขึ้น สืบต่อ ชรา สลาย ตลอดเวลา รูปภาพ (คือสี) ที่ปรากฏ เป็นผลของกรรมโดยอ้อม และนามธรรม คือจักขุวิญญาณเป็นจิตเกิดขึ้นทำทัศนะกิจ (เห็นรูป) มีสองดวงซึ่งเห็นสิ่งที่ดี ๑ ไม่ดี ๑ เป็นผลของกรรมโดยเป็นจิตชาติวิบาก เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป คือจิต ๑๗ ดวง ดับผ่านไป รูปที่เกิดจากกรรมเพิ่งดับพร้อมจิต จิตเป็นนามธรรมที่รู้อารมณ์ ธรรมที่ปรากฏทั้ง ๓ อย่างได้เกิดรับผลกรรม คือปสาทตา อารมณ์ และจิตวิบากจิตรับผลกรรม จะต้องมีแสงสว่างด้วย มีความตั้งใจที่จะเห็นด้วย การเห็นก็เกิดขึ้นครั้งหนึ่ง แล้วต้องดับตามๆ กันไปเพียงวินาที เป็นอดีตแสนโกฏิดวง เป็นพระธรรมไม่ใช่สัตว์ คือปรมัตถ์ธรรมการรู้ได้ด้วยอนุโพธญาณ (เรียน ฟัง) จิตที่หลับอยู่เป็นภวังค์ อารมณ์มีปรากฏ อตีตภวังค์ ๑ ภวังคจลนะ ๑ ภวังคุปัจเฉท ๑ (จิตสามดวงเป็นจิตชาติวิบาก) ปัญจทวาราวัชนะ ๑ (จิตชาติกิริยา) จักขุวิญญาณ ๑ สัมปฏิจฉันนะ ๑ สันตีรณะ ๑ (จิตสามดวงเป็นชาติวิบากอีก) และมโนทวาราวัชชนะ ๑ (จิตชาติกิริยาอีก) จิตต่อไปจะเป็นจิตชาติกุศล หรืออกุศลก็ตาม ๗ ดวง ช ช ช ช ช ช ช ซึ่งเกิดทำชวนะกิจทำกรรมแล้วดับ ตทาลัมพนะ ๒ ดวง (เป็นจิตชาติวิบาก) เกิดทำกิจหน่วงอารมณ์แล้วดับ ตกภวังค์อีก เมื่ออารมณ์มาทางไหน จิตก็ขึ้นวิถีทำชวนะกิจอีก กล่าวให้ง่ายเดี๋ยวหลับเดี๋ยวตื่นตลอดวัน (ภวังค์มาก) กลางคืนหลับตลอด แม้กลางวันก็หลับมากกว่าตื่น แต่เราไม่รู้ความเร็วของจิต

รูปธรรมและนามธรรม เกิดดับๆ เร็วมากตามๆ กันไป ๑๗ ดวง รูปกลาปที่เกิดพร้อมขณะจิต ๑๗ ดวงแรก ดับพร้อมกับขณะจิต ๑๗ ดวงหลังคือมัชฌิมายุกะ รูปกลาปคือรูปธรรม จิต เจตสิก คือนามธรรม ซึ่งเมื่อวิถีจิตเกิดดับพร้อมกับกลาป วิถีจิตเกิดขึ้นเป็นแถวเป็นแนว คือเป็นที่ชุมนุมของบุญ และที่ชุมนุมของบาป เป็นธรรมที่ยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นทุกขัง ปรวนแปรเป็นอนิจจัง ไม่ใช่สัตว์บังคับไม่ได้เป็นอนัตตา เช่นกับการได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส เมื่อมีเหตุมีปัจจัยให้เกิด ก็เกิดขึ้น หมดเหตุปัจจัยก็ดับ เพราะไม่ใช่สัตว์ มหากุศลจิตให้ผลเป็นรูป คือเป็นกัมมชกลาปที่ดี แต่ให้ผลเป็นนามเป็นวิบากจิตที่ดี และอกุศลจิต

ให้ผลที่เป็น กัมมชรูปที่ไม่ดี และให้ผลเป็นวิบากจิตที่ไม่ดี จิตทุกดวงก็ต้องมีเจตสิกเป็นปัจจัย สิ่งที่สนับสนุนที่เข้ากันได้คือสภาคะ รวมเหตุปัจจัยเป็นประธานไว้ ด้วยกัน เป็นเหตุฆตนา มีเหตุปัจจัยสภาคะ ๑๑ ปัจจัย รวมเหตุปัจจยฆตนาด้วยเป็น ๑๒ ปัจจัย คือสหชาตาธิปติ สหชาตาสหชาต อัญญมัญญ สหชาตนิสสย วิปากสหชาตินทรีย มัคคะ สัมปยุต สหชาตวิปยุตต สหชาตัดถิ สหชาตอวิคต โดยเอาประธานด้วยเป็น ๑๒ ปัจจัย พระไตรปิฎกเล่ม ๔๐ หน้า ๑ โดยปัจจัย ๒๔ เพราะเสมอกันเข้ากันได้ซึ่ง รวมกันได้ ๕๐ หรือ ๕๒ ปัจจัย อยู่ในพระบาลีสภาคะ และฆตนา อรรถกถา ปัญจปกรณ์ เป็นมหากุศลจิตประกอบด้วยปัญญาอ่านผ่านไปก่อน ศึกษาจึงเข้าใจ เพราะการอบรมจิต การปฏิบัติ และมรรค เราต้องพึ่งปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา จึงถึงพระนิพพานที่เป็นปฏิเวธศาสนา ชั่วขณะดีดนิ้วมือครั้งหนึ่งจิตเกิดดับๆ แสนโกฏิครั้ง เกิดขึ้นมากกว่าห้าพันโกฏิครั้ง ดับไปมากกว่าห้าพันโกฏิครั้ง การเกิดดับดังนี้คงรู้เห็น ก็แต่ผู้เจริญวิปัสสนา หรือผู้ที่มีการศึกษาในความเป็นไปแห่งรูปนาม บุคคลนอกนั้นหารู้เช่นนี้ไม่ ใครจะรู้ไม่รู้ สภาพของรูปและนามก็ต้องเป็นเช่นนี้ เช่นเดียวกับภาพที่ปรากฏของฟิล์มประติดประต่อเป็นภาพลวงตา การเห็นด้วยปัญญาญาณว่าสังขารทั้งปวงไมเที่ยง ย่อมเบื่อหน่ายคลายกำหนัดความทุกข์ ก็จะต้องเพียรให้ถึงพระนิพพานด้วยการศึกษา การปฏิบัติการศึกษาพระธรรมทั้งหลาย เป็นบุพภาคของวิปัสสนาทั้งนั้น โลภมูลจิตทิฏฐิคตสัมปยุตต์ เจตสิก ๑๙ ดวง มีทิฏฐิเจตสิก เห็นผิด จิต เจตสิก รูป (ขันธ์ ๕) เป็นเรา เราเป็นขันธ์ ๕ หรือขันธ์ ๕ อยู่ในเรา เราอยู่ในขันธ์ ๕ เป็นความเห็นผิดเป็น ๒๐ เมื่อทิฏฐิเจตสิกเห็นผิดเป็นปัจจัย โลภเจตสิก (ตัณหา) อุปาทานยึดขันธ์เป็นเรา เป็นปัจจัยให้โมหะเจตสิก (อวิชชา) เป็นปุพพันตภวจักรนำเข้าไปถึงเวทนาปัจจัยให้ โลภมูลจิต คือมีเจตสิก ทิฏฐิ โลภะ โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ มานะ (เว้นทิฏฐิกับมานะที่ไม่เกิดพร้อมกัน) อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ โลภมูลจิตมีทิฏฐิคตสัมปยุตต์ ที่มีทิฏฐิเจตสิก ๑ เจตสิกอีก ๑๘ ดวง เข้าใจไม่ยากที่เข้าใจยากโดยไม่สนธิเริ่มศึกษาตั้งแต่แรก หากได้ศึกษาจักต้องติดใจเพลิดเพลินการศึกษาพระธรรมเข้าใจ เพลิดเพลินกับกุศลจิตได้บุญมาก เพราะที่รู้จัก ราคะ โทสะ โมหะ เมื่อรู้จักแล้วจะละตรงไหนไม่ยอมให้มันเกิด อีก คือการทำบุญ ให้

ทาน รักษาศีล ทำสมาธิ ศึกษาด้วยมหากุศลจิต อกุศลจิตก็ถูกทำลายเป็นขณะๆ คือ ตทังควิมุติหลุดพ้น (หรือประหาณกิเลส) เพราะอกุศลจิตเกิดไม่ได้ชื่อว่าประหาณ มีอีกวิธีหนึ่งทำฌานได้ฌานเป็นวิกขัมภนวิมุติหลุดพ้น (ประหาณกิเลส) และอีกวิธีทำวิปัสสนาเข้าถึงพระนิพพานเป็นสมุจเฉทวิมุติหลุดพ้น (ประหาณกิเลส) วิธีอื่นไม่มี จึงต้องอบรมสั่งสมกันไปเป็นแสนๆ กัปป์ การฟังพระสัทธรรมคือทำบุญอยู่ กิเลสยังไม่เกิดเป็นตทังควิมุติ หลุดพ้นจากกิเลสในขณะนี้ พอมีความอยากได้บุญ กิเลสก็เกิดขึ้นเพราะความอยากเป็นโลภกิเลส เท่ากับ อยากได้ขันธ์ ๕ ทำให้บุญน้อยลง เพราะเป็นบุญที่มีกิเลสพัวพัน แต่ความปรารถนานิพพานเป็นบารมี ไม่เอากิเลสเข้ามาเกี่ยวทำให้บุญมากขึ้น เพราะความประสงค์พระนิพพานเป็นบารมี คือบุญที่ไม่ต้องเริ่มสร้างกันใหม่ เกิดชาติใดก็ตามทำบุญต่างๆ อธิษฐานให้ถึงพระนิพพาน ปรารถนานิพพาน เกิดบารมีเพิ่มขึ้นต่อกันจากชาติก่อนๆ จนเต็ม ๑๐ ทัศ แม้ชาติไหนไม่มีโอกาส แต่เมื่อได้ฟังธรรมตั้งใจจะสร้างบารมีไม่ต้องเริ่มต้น คือสร้างบารมีต่อ จากที่ในอดีตไปจนเต็ม ทำเท่าเม็ดโพธิ์บุญเท่าร่มโพธิ์ โดยไม่ต้องอยากรวย

อินทรีย์ ๒๒

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีความเป็นใหญ่ จักขุปสาทรูปคือตาเป็นใหญ่ชื่อจักขุนทรีย์ โสตปสาทรูปคือหูเป็นใหญ่ชื่อโสตินทรีย์ ฆานปสาทรูปซึ่งจมูกเป็นใหญ่ชื่อฆานินทรีย์ ชิวหาปสาทรูปคือลิ้นเป็นใหญ่ชื่อชิวหินทรีย์ กายปสาทรูปมีกายเป็นใหญ่ชื่อกายินทรีย์ อิตถีภาวรูปหญิงที่เป็นใหญ่ชื่ออิตถินทรีย์ ปุริสภาวรูปชายที่เป็นใหญ่ชื่อปุริสินทรีย์ ชีวิตรูปนั้นเป็นใหญ่ชื่อชีวิตินทรีย์ จิต ๘๙ ดวงเป็นใหญ่ชื่อมนิทรีย์ เวทนาที่เป็นใหญ่สุขชื่อสุขินทรีย์ ทุกข์ชื่อทุกขินทรีย์ ความดีใจซึ่งชื่อโสมนัสสินทรีย์ ความเสียใจชื่อโทมนัสสินทรีย์ ไม่สุขไม่ทุกข์ชื่ออุเบกขินทรีย์ มีสัทธาชื่อสัทธินทรีย์ วิริยะชื่อวิริยินทรีย์ สติชื่อสตินทรีย์ สมาธิชื่อสมาธินทรีย์ ปัญญาชื่อปัญญินทรีย์ ปัญญาในมรรคจิตโสดาปัตติมัคคจิต ๑ ดวง ชื่ออนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ คือปัญญาเกิดในมัคคจิตเบื้องบน ๓ ดวง และผลจิตเบื้องล่าง ๓ ดวง เป็นใหญ่ชื่อว่าอัญญินทรีย์ ซึ่งปัญญาเกิดใน อรหัตตผลจิต ๑ ดวง มีชื่ออัญญาตาวินทรีย์ (ชีวิตรูปเป็นใหญ่ในการรักษารูปที่เกิดร่วมกับตน ๑ และ

ชีวิตนามเป็นใหญ่ในการรักษานามที่เกิดร่วมกับตน ๑ เพื่อให้รูปกับนามตั้งอยู่หรือเป็นไปได้ในฐิติขณะของรูป และนามนั้น ดังนั้นชีวิตรูป และชีวิตนามนับเพียงหนึ่ง) พระองค์ทรงแสดง จิต เจตสิก รูป ที่เป็นธรรมชาติ และเป็นธรรมธาตุด้วย ส่วนพระนิพพานนับเป็นธรรมธาตุ สถานะเดียว เพราะพระนิพพานไม่มีเกิดไม่มีดับเป็นสันติสุขสงบจากกิเลสทั้งหลาย ไม่มีสุขอื่นยิ่งกว่า แม้มีสุขในกาม สุขในรูปฌาน สุขอื่นใดไม่เท่าสันติสุขพระนิพพาน ซึ่งเป็นบรมสุขอย่างถาวร โดยพุทธประสงค์ เพื่อต้องการให้สัตว์โลกได้รับความสุขอย่างถาวร ขณะนี้เราสุขในพระธรรมคำสอนพระรัตนะตรัยคือที่พึ่งอันสูงสุดไม่มีที่พึ่งอื่นยิ่งกว่า แม้ชนใดไม่เคยนึกถึงพระรัตนตรัยเลยก็ยังพลอยได้รับสุข ไม่ต้องมีใครพยาบาท ไม่มีใครเบียดเบียน ด้วยการกระทำคำพูดของผู้ที่มีพระรัตนะตรัยเป็นที่พึ่ง เพราะแก้ว ๓ ประการ คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นใหญ่ในชีวิตของผู้ปฏิบัติธรรม เป็นที่พึ่งอันสูงสุดในชีวิต และเพื่อจะต้องพึ่งพระนิพพานในอนาคต มีความปราบปลื้มเหมือนกับว่าความปรารถนาถึงพระนิพพานจะได้ถึงในวันวันพรุ่งนี้ พระนิพพานเป็นที่พึ่งคือพ้นจากมฤตยูความตาย

ปฏิจจสมุปบาท

อวิชชาความไม่รู้อริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นปัจจัยให้กับสังขาร มีการทำบาปทำบุญ ทำรูปฌาน ทำอรูปฌาน สังขารคือกรรมที่ทำแล้ว เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิวิญญาณ คือจิตซึ่งได้เกิดในภพใหม่ วิญญาณเป็นปัจจัยให้นามรูป (นามคือเจตสิกและรูปในกลาป) นามรูปเป็นปัจจัยให้ สฬายตนะ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้ ผัสสะ (คือเจตสิก) ผัสสะเป็นปัจจัยให้ เวทนา (คือเจตสิก) เวทนา เป็นปัจจัยให้ ตัณหา (คือโลภเจตสิก) ตัณหาที่เข้ายึดขันธ์ ๕ เป็นปัจจัยให้ อุปาทานซึ่งตัณหาได้ชื่ออุปาทาน เพราะยึดขันธ์ ๕ เป็นเรา เป็นปัจจัยให้ กัมมภาวะ (ทำกรรมอีก) เป็นปัจจัยให้ อุปปัตติภาวะ (เกิดอีก) อุปปัตติภาวะ เป็นปัจจัยให้ชรา มรณะ แก่ ตาย และชรา มรณะ เป็นปัจจัยให้อวิชชาอีก ซึ่งทุกสิ่งที่เป็นผล ก็เป็นเหตุอีก ธรรมชาติเป็นอยู่เช่นนั้นของมันเองเป็นธรรมะเป็นธาตุ ไม่มีใครเป็นผู้มีอำนาจ อยู่เบื้องหลังเลย เป็นแต่ธรรมล้วนๆ เป็นไปตามเหตุปัจจัยไม่มีใครมีอำนาจดลบันดาล พระพุทธองค์ทรงแสดง พระธรรมไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวธรรม ไม่มีตัวตน ก็บังคับบัญชาไม่ได้นั้น อานนท์ ข้อที่เรากล่าว

เช่นนี้ว่า “ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เธอทราบเหตุผล วิญญาณเป็นปัจจัยให้นามรูปจึงเกิดได้ดังต่อไปนี้ ถ้าวิญญาณจักไม่หยั่งลงในท้องมารดา นามรูปจะก่อตัวขึ้นในท้องมารดาได้หรือ ”และท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ไม่ได้เลยพุทธเจ้าข้า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถามว่า ก็หากว่าวิญญาณของเด็กชาย หรือหญิงผู้เยาว์วัย จักขาดความสืบต่อนามรูป จักเจริญงอกงามไพบูลย์หรือ ? ” ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่าไม่ได้เลยพระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งนามรูป คือวิญญาณนั่นเอง วิญญาณคือจิตนั้นย่อมเกิด ไม้พ้นจากนามรูป (นามในที่นี้ คือเจตสิก ทั้งรูป) ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ โลกจึง เกิด แก่ ตาย ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ที่จุติตายลง จากมนุษย์แล้วได้เกิดเป็นมนุษย์ มีส่วนน้อย สัตว์จุติตายลงจากมนุษย์ เกิดในนรก เกิดในปิตติวิสัย (เปรต) กำเนิดเป็นสัตว์ติรัจฉานจะมีมากกว่า เพราะไม่ได้พึ่งพระรัตนตรัย

เรื่องการตายแล้วเกิดของคน ดูเป็นปัญหายากที่จะเข้าใจที่ใครๆ ก็จะชี้แจงให้เห็นไม่ได้ชัดเจน แม้บรรดานักวิทยาศาสตร์คนสำคัญทั้งหลายในจักรวาลจะพากันค้นหาเหตุผล เรื่องตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ ? วิเคราะห์วิจัยจากการจำชาติที่แล้วได้ แต่จนแล้วจนรอดก็ไม่อาจหาเหตุผลด้วยแท้จริงให้เป็นข้อยุติได้ก็คงต้องปล่อยให้เป็นปัญหาเรื่อง “ตายแล้วเกิด” หรือ “ตายแล้วสูญ” เป็นปัญหาต่อไปอีกไม่รู้จบสิ้น สำหรับผู้ไม่ได้ศึกษาพระอภิธรรมปิฎกเข้าใจยากเต็มที การศึกษาพระอภิธรรม เรียนปฏิจจสมุปบาทจะต้องเข้าใจองค์ธรรมชัดเจน เหตุผลในพระธรรมคำสอนตามสมควรแล้วย่อมรู้ได้ว่า จิตที่ดับไปต้องเกิดใหม่เสมอ การเปลี่ยนภพชาติ จิตดวงสุดท้าย ในชาติทำจุติกิจ (ตาย) จิตดวงแรกในชาติใหม่ทำปฏิสนธิกิจ (เกิด) โดยจิตอื่นเกิดขึ้นคั่นไว้ไม่ได้ก็ต้องเกิดติดต่อกัน จิตเกิดในภพชาติใหม่จากผลกรรมที่เคยทำไว้ ตามยถากรรมเป็นวิบากจิต เพราะปัจจุบันจิตเกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หทยวัตถุ เมื่อตายจิตเกิด ที่อบายภูมิ มนุษย์ เทวดา พรหมโลก เกิดใหม่โดยไม่ต้องไปเพราะจิตเป็นนามธรรม เกิดที่ไหนดับที่นั่น การเปลี่ยนภพจะไม่ไปจิตเกิดได้ทุกจักรวาลเป็นไปตามยถากรรม ตามกรรมที่ตนกระทำไว้อย่างยุติธรรมในเจตนาของกุศลจิต ๘ ดวงเกิดในที่ดี ของอกุศลจิต ๑๒ ดวง เกิดในที่ไม่ดี ที่จิตเสพ ๗ ครั้ง ช ช ช ช ช ช ช ทำชวนะกิจ ดวงที่หนึ่ง ให้ผลชาตินี้เมื่อไม่มี

โอกาสให้จะอโหสิกรรมไม่ติดตาม ดวงที่เจ็ดให้ผลในชาติหน้า เกิดตามยถากรรม และดวงที่สองถึงดวงที่หกจะติดตามเป็นแสน ๆ กัปไม่ลดละให้ผลแล้วก็อโหสิกรรม ปฏิบัติธรรมเพียรให้กุศลจิตเกิด อย่าให้อกุศลจิตเกิด เพราะอกุศลจิต มีเจตนาที่ทำบาปเสมอและยังเพาะพืชผลของกรรม ให้เกิดวิบากจิตรับผลกรรม เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส แต่สิ่งที่ไม่ดี และกัมมชรูป รูปที่เกิดจากกรรมไม่สมบูรณ์ไม่สวย ไม่งาม ส่วนมหากุศลจิต ซึ่งเจตนาทำบุญเสมอ และยังเพาะพืชผลของกรรมให้เกิดวิบากจิตรับอารมณ์เรื่องที่ดีทุกประการณ์ทั้งยังมีบุคลิกที่งามสง่า เกิดในตระกูลที่สูงศักดิ์อยู่ในหมู่คณะ ก็ไม่ต่ำศักดิ์ เหมือนมานะอวดทำให้ต่ำศักดิ์

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาด้วยเศียรเกล้า แด่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงมีมุทิตา ซึ่งทรงบันเทิงแล้วพระองค์นั้น ทรงมีสมณะธรรมอันสำเร็จแล้ว (กตสมโณ) คือชื่อว่าสมณะเพราะยังธรรมอันลามกให้สงบ คำว่าสมณะ แปลว่า ผู้สงบจากบาปอกุศล ความที่เป็นสมณะ ชื่อว่า สามัญญะ หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ผลแห่งความเป็นสมณะซื่อว่า สามัญญผล หมายถึง โลกุตรวิบาก คือผลจิต ๔ ชื่อว่า สมณธรรม เพราะเป็นธรรมที่ทำให้ถึงความสงบจากบาปอกุศล หรือธรรมที่ทำให้ถึงความเป็นสมณะ อันได้แก่ ไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ๑ อธิศีลสิกขา ได้แก่ จตุปาริสุทธิศีล (ศีลอันหมดจดจากตัณหาและทิฏฐิ ๔ อย่าง) มี ๑ ปาฏิโมกข์สังวรศีล ๒ อินทรียสังวรศีล ๓ อาชีวปาริสุทธิศีล ๔ ปัจจยสันนิสิตศีล ๑ ปาฏิโมกข์สังวรศีล คือศีลที่พระผู้เป็นใหญ่ ผู้เป็นปาโมกข์ทรงแสดงจากสัพพัญญูพุทธเจ้าแล้ว ไม่มีใครอื่นที่จะสามารถบัญญัติปาฏิโมกข์สังวรศีลได้ เป็นศีลที่เป็นหลักเป็นประธาน ทำให้พ้นจากอบายภูมิได้ ยังเป็นบาทฐานให้พ้นจากภพภูมิทั้งปวง โดยตรง หมายถึง ศีล ๒๒๗ ของภิกษุ และศีล ๓๑๑ ของภิกษุณี สำเร็จได้ด้วยศรัทธา บริสุทธิ์ได้โดยการแสดงคืน (โดยสงเคราะห์ในศีล ๕ อุโบสถศีล ๘ คฤหัสถ์ ศีล ๑๐ ของสามเณร สามเณรีก็ชื่อว่าปาฏิโมกข์สังวรศีลเพราะยังรักษาให้พ้นจากอบายภูมิเช่นกัน) ผู้มักพูดคำไม่จริงทำแล้วกลับกล่าวว่าไม่ได้ทำ ย่อมไปสู่โลกอื่นที่ไม่ดีเลย แม้ส่อเสียด คำหยาบ สำรากเพ้อเจ้อไม่ดี

๒ อินทริยสังวรศีล หมายเอา ศีลที่เป็นการสำรวมระวัง ไม่ให้หลงลืมสติ อันเป็นเหตุให้อภิชฌา โทมนัสบังเกิดขึ้น ยินดียินร้ายเป็นไปในทวารทั้ง ๖ ไม่ดู

ในสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ เลือกดูแต่ในสิ่งที่เป็นทัสสนานุตตริยะ (เป็นอุดมการณ์สูงสุดเพื่อละกิเลส) ไม่ฟังในสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ เลือกดู เลือกฟังในสิ่งที่เป็นสวนานุตตริยะ และไม่ดมกลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่สัมผัส ไม่ตรึกสิ่งที่ไม่มีเป็นประโยชน์ เลือกอนุตตริยะคิดที่เป็นไปในอริยสัจจ์ อินทริยสังวรศีลสำเร็จด้วยสติ บริสุทธิ์ได้ด้วยอธิฐาน คือจะไม่ทำเรื่องที่ไม่ถูกไม่ควรอีก จะดำรงอยู่ในธรรม กระทำตนให้ถึงพระนิพพาน

๓ อาชีวะปาริสุทธิศีล หมายถึง ศีลคือการเลี้ยงชีพซึ่งหมดจดไม่เลี้ยงชีพผิดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าสอนไว้ ไม่กระทำทุจริตในการเลี้ยงชีพ ไม่หลอกลวง เลียบเคียงประจบบุ้ยใบ้ ไม่แลกเปลี่ยนลาภด้วยลาภเพื่อปัจจัย ๔ มาบริโภค เป็นอาชีพบริสุทธิ์ของพระภิกษุ มีการบริโภคก้อนข้าวของชาวแว่นแค้นที่เขาถวายด้วยศรัทธาที่ได้มาด้วยกำลังปลีแข้งแห่งตน นั่นก็คือเลี้ยงชีพด้วยการบิณฑบาตเป็นวัตร ซึ่งเป็นอาชีพที่ต่ำที่สุดเพราะเป็นอาชีพของขอทาน แต่มีอนุภาพสามารถลดละมานะกิเลสความถือตัว ความสำคัญตน และความเกียจคร้านได้เป็นอย่างดี การบิณฑบาตเลี้ยงชีพเป็นอาชีพประเสริฐสุด เพราะเป็นการขออย่างอริยะ ซึ่งขอโดยการยืนนิ่งไม่มีการเอ่ยปากขอหรือทำอาการขอ ผู้ที่มีศรัทธาเชื่อบุญก็ถวาย ผู้ไม่ศรัทธาไม่เชื่อไม่จำเป็นต้องให้ ขอทานทั่วไปจะไหว้ผู้ให้ด้วยความอ่อนน้อม ไม่เช่นนั้นเขาไม่ให้ ซึ่งผู้ขอในพระธรรมวินัยนี้ เป็นแบบพระอริยะเจ้าออกโปรดสัตว์ ผู้ให้จึงต้องอ่อนน้อมให้ด้วยความเคารพ ซึ่งต้องกราบไหว้ด้วยความยำเกรง อาชีวะปาริสุทธิศีล สำเร็จด้วยความเพียร บริสุทธิ์ด้วยการแสวงหา ได้อานิสงส์ที่เป็นบารมีด้วย การอธิษฐานขอให้กุศลผลบุญเป็นปัจจัยให้ถึงพระนิพพาน ตายย่อมไปสู่สุคติภูมิ ได้บารมีด้วย

๔ ปัจจยสันนิสิตศีล หมายเอา ศีลที่อาศัยปัจจัย ๔ ซึ่งการที่มีสาตถกสัมปชัญญะด้วย พิจารณาความเป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ ด้วยสับปายะสัมปชัญญะ ปัญญาพิจารณาความเหมาะสมในการบริโภคปัจจัย ๔ ที่เหมาะสมแก่การเจริญสมณะธรรมรู้จุดประสงค์ในการบริโภค ปัจจัย ๔ อันได้บริโภคแล้วกุศลธรรมเจริญขึ้น อกุศลธรรมเสื่อมไปก็ควรบริโภค ซึ่งหากบริโภคแล้ว อกุศลธรรมเพิ่มยิ่งขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไปก็ไม่ควรบริโภคปัจจัย ๔ อันนั้น ปัจจยสันนิสิตศีลสำเร็จได้ด้วยปัญญา บริสุทธิ์ได้ด้วยการพิจารณา ดังนั้น ๔ ประการนี้ เป็นอธิศีลสิกขา (โคตรภูมิสงฆ์ เป็นสงฆ์ก็ไม่ใช่ เป็นฆารวาสก็ไม่ใช่ ไม่ปฏิบัติ)

๒ อธิจิตตสิกขา ได้แก่ การอบรมจิตให้ตั้งมั่น เป็นสัมมาสมาธิ เพื่อสงบระงับกิเลส และข่มนิวรณ์เป็นตัวกามฉันทะ พยาบาท ถีนะมิทธะ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา ซึ่งการเจริญสมถะภาวนา ระดับอุปจาระหรืออัปปนารวมทั้งขณิกะที่สงบจากนิวรณ์แล้ว เป็นบาทฐานแก่การเจริญวิปัสสนาภาวนาทั้งสิ้น เพราะสัมมาสมาธิเป็นเหตุใกล้ของปัญญา อารมณ์ของสมถะภาวนา ๔๐ ประการ ควรศึกษา ควรเจริญ ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูปกรรมฐาน อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัตถาน (อนุสสติ ๑๐ ไม่ได้ถึงฌานแต่เจริญให้ได้รับความสุข) ฆารวาสส่วนมากนิยม อนุสสติ ๑๐ พุทธา ธัมมา เป็นต้น

๓ อธิปัญญาสิกขา ได้แก่ วิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้งสังขารธรรมทั้งปวงโดยประการต่างๆ เพื่อละอวิชชาที่ปกปิดความจริง และละอกุศลธรรมทั้งปวง อารมณ์ของวิปัสสนา หรือธรรมที่ปัญญาจะต้องเข้าไปกำหนดรู้ โดยย่อท่านพระพุทธโฆษาจารย์ แสดงไว้ในวิสุทธมรรค ปัญญานิเทศมี ๖ หมวด เรียกว่าวิปัสสนาภูมิ ได้แก่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สัจจะ ๔ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ แต่โดยพิสดารท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรแสดงไว้ในปฏิสัมภิทามรรค มีถึง ๒๐๑ คือขันธ์ ๕ ปิยรูปสาตรูป ๖๐ เป็นต้น เพื่อทำปริญญาย้อนกลับไปดูใหม่ สมณะในศาสนานี้มี ๔ บุคคล ได้แก่ สมณะที่ ๑ คือพระโสดาบันสมณะที่ ๒ คือพระสกทาคามี สมณะที่ ๓ คือพระอนาคามี สมณะที่ ๔ คือพระอรหันต์ ซึ่งนอกศาสนานี้ไม่มีสมณะผู้สงบระงับกิเลสได้อย่างแท้จริง พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญไตรสิกขา ทรงยังไตรสิกขาให้เกิดขึ้น ทรงถึงพร้อมด้วยไตรสิกขา ทรงเป็นสมณะ ที่ยิ่งกว่าสมณะ ทรงยังสมณะทั้งหลายให้บังเกิดในศาสนาของพระองค์ทรงยิ่งใหญ่กว่าสมณะใดๆ ในไตรโลก ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีสมณะธรรมที่ทำสำเร็จแล้ว ขุมทรัพย์เป็นบุญไม่สาธารณะแก่ชนเหล่าอื่น

พระจูฬปันถกเถระ

ความเบื้องต้นซึ่ง พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ที่ในเวฬุวัน ทรงปรารภพระเถระชื่อว่า จูฬปันถก ทรงตรัสพระธรรมเทศนานี้คือ อุฏฐาเนนัปปมาเทนะ เป็นต้น ธิดาเศรษฐีได้ทาสเป็นสามี ดังได้สดับมา ธิดาแห่งสกุลของเศรษฐีในพระนคร

ราชคฤห์ ในเวลาเขาเจริญวัย บิดามารดารักษาไว้อย่างกวดขันชั้นบน แห่งประสาท ๗ ชั้น แต่นางเป็นสตรีซึ่งโลเลในบุรุษ เพราะความที่เป็นผู้เมาแล้ว ด้วยความเมากับความเป็นสาว จึงทำสันถวะกับทาสของตน กลัวว่าผู้อื่นจะพึงรู้กรรมนี้ของเรา จึงพูดว่า เราทั้งสองไม่อาจอยู่ในที่นี้ได้ ถ้ามารดาบิดาของฉันทราบความเสียหายนี้ไซร้ก็ห้ำหั่นให้เป็นท่อนน้อย ท่อนใหญ่ เราจะไปต่างถิ่นแล้วอยู่ สองคนจะถือเอาทรัพย์อันเป็นสาระพอจะพึงนำไปได้ด้วยมือออกไปทางประตูด้านเหนือแล้วชักชวนกันว่าเราทั้งสองจักต้องไปในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่ชนเหล่าอื่นไม่รู้จักดังนี้แล้ว ทั้งสองคนได้เดินทางไปแล้ว ได้บุตรด้วยกันสองคน เมื่อเราอยู่ในสถานที่แห่งหนึ่งนางตั้งครรภ์แล้วเพราะอาศัยการอยู่ร่วมกัน นางอาศัยความที่ครรภ์แก่เต็มที่จึงปรึกษากับสามีว่า ครรภ์ของฉันถึงความแก่เต็มที่แล้ว ธรรมดาการคลอดบุตร ในที่เหินห่างจากญาติพวกพ้อง ย่อมเป็นเหตุนำความทุกข์มาให้แก่เราทั้งสอง เราทั้งสองไปสู่เรือนแห่งสกุลเดิมเถิดเขาพูดผัดเพี้ยนว่า วันนี้ไม่ไปจะไปพรุ่งนี้จึงค่อยไปเถิด ยังวันทั้งหลายให้ล่วงเลยไปเสียก่อนเพราะกลัวว่าเราไปที่นั่น ชีวิตของเราย่อมไม่มี นางคิดว่าเจ้านี่เขลา ไม่อาจไป เพราะความซึ่งตนมีโทษมาก ธรรมดามารดาบิดา มีความเกื้อกูลโดยส่วนเดียวเท่านั้น เจ้านี่ จะไปหรือไม่ไปก็ตาม เราจักไปละ ที่เขาออกจากเรือนไปแล้ว นางก็เก็บของเครื่องใช้ที่ในเรือนและบอกความที่ตนจะไปสู่เรือน (บุคคลต้องมีที่พึ่งต่างๆกัน ฉะนั้น ต้องพึ่งพระรัตนตรัย)

นางบอกชาวบ้านของตน จะไปสู่เรือนแห่งสกุลตนแก่ชาวบ้าน อยู่ถัดกันไปแล้วเดินทางไป ฝ่ายสามีกลับมาเรือน ไม่เห็นภรรยา จะถามผู้คุ้นเคยทราบว่าไปเรือนแห่งสกุล จึงรีบติดตามไปในระหว่างทาง ภรรยาของเขานั้นได้คลอดบุตร ในระหว่างทางนั้นเอง เขาถามว่า นี่อะไรกัน ? น้อง ภรรยาตอบว่าพี่ ลูกชายของเราคลอดออกมาแล้ว สามีกล่าวบัดนี้ที่เราจะทำอย่างไร ? ทั้งสองคนได้คิดตรงกัน ซึ่งทั้งสองไปสู่เรือนเพื่อประโยชน์แห่งสกุลเพื่อประโยชน์ แก่กรรมใด กรรมนั้นสำเร็จแล้ว ในระหว่างทางเทียว เราจะไปที่นั่นทำอะไร ? กลับกันเถิด ดังนั้นแล้วเขาพากันกลับ เขาทั้งสองได้ตั้งชื่อเด็กนั้นว่า ปันถกฺ เพราะเกิดที่หนทาง ต่อกาลไม่นานนักนางตั้งครรภ์อีกพฤติกรรมทั้งปวง พึงให้พิสดารโดยนัยอันในกาลก่อนนั้นแล ตั้งชื่อเด็กทั้งสองคน เพราะเด็กได้เกิดระหว่างทาง มารดาบิดาตั้งชื่อบุตร ผู้ที่เกิด

ก่อนว่า มหาปันถก บุตรผู้ซึ่งเกิดภายหลังว่า จูฬปันถก แล้วทั้งสองสามีภรรยานั้นพาเด็กทั้งสอง ไปสถานที่อยู่ของตนตามเดิม มหาปันถก แปลกใจเรื่องญาติของตนเมื่อสองสามีภรรยาอยู่ในที่นั้นเด็กชาย มหาปันถก ได้ยินเด็กชายอื่นๆ เรียกผู้นั้นผู้ที่เป็น อา ลุง ปู่ ตา ย่า ยาย ก็ถามมารดาว่า แม่เด็กอื่นๆ ที่เขาเรียกผู้นั้นว่า ปู่ ตา ย่า ยาย พวกญาติของเราไม่มีบ้างหรือ ? มารดาก็ตอบ เออ ลูก พวกพ้องญาติของเราในที่นี้ไม่มี แต่ตาของพวกเจ้าชื่อ ธนเศรษฐี อยู่ที่พระนครราชคฤหพวกญาติของเรามีเป็นอันมากที่อยู่ ในพระนครนั้น มหาปันถกถาม ทำไมพวกเราจึงไม่ไปในที่นั้นเล่า ? คือแม่ไม่บอกเหตุที่ตนมากะบุตร เมื่อบุตรทั้งสองพูดรบเร้าหนักเข้า จึงบอกแก่สามีว่า เด็กเหล่านี้รบกวนฉันเหลือเกิน มารดาบิดาเห็นพวกเราแล้ว จักกินเนื้อเชียวหรือ ? มาเถิดบัดนี้เราทั้งสองจักแสดงแห่งตระกูล แห่งตายาย แก่พวกเด็ก สามีกล่าว ฉันไม่อาจจะเข้าเห็นหน้าท่านได้ ภริยาได้กล่าวดีละเด็กทั้งสองฉันเองที่ควรจะพาไปพบเห็นตระกูล (กำลังแสวงหาที่พึ่งกัน)

เมื่อคิดเช่นนี้แล้วจึงหาอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะพาบุตรทั้งสองไปหาตายาย สามีและภรรยาพาเด็ก ๆ ไปถึงพระนครราชคฤห์โดยลำดับพักอยู่ในศาลาหลังหนึ่งริมประตูพระนคร มารดาเด็กพาเด็กทั้งสองไปยังศาลาสั่งให้เด็กบอกความซึ่งตนมากับมารดาบิดา ตา ยาย ทั้งสองนั้น ได้ยินข่าวนั้นแล้วกล่าวว่า บรรดาชนทั้งหลายผู้ยังท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) ชื่อว่า ผู้ไม่เคยเป็นบุตร ไม่เคยเป็นธิดากัน ย่อมไม่มี คนเหล่านั้นมีความผิดต่อเราเป็นข้อใหญ่ พวกเขาไม่สามารถที่ตั้งอยู่ในคลองจักษุของเราได้ คนทั้งสองจงเอาทรัพย์ซึ่งประมาณเท่านี้ไปสู่สถานที่ผาสุกเลี้ยงชีพเถิด แต่จงส่งเด็กทั้งสองเอามาในที่นี้ สองสามีภรรยานั้นได้รับทรัพย์ที่ท่านทั้งสองให้ส่งมาแล้ว จึงมอบเด็กส่งให้กับพวกคนใช้ที่นำทรัพย์มา ส่งไปแล้วเด็กทั้งสองเจริญวัยอยู่ในตระกูลของ ตา ยาย มหาปันถกพี่ชายอยากออกบวช ซึ่งเด็กสองคนนั้น จูฬปันถก ยังเล็กมาก ส่วนมหาปันถกไปฟังธรรมกถาของพระทศพลกับตา เมื่อเขาไปสำนักของพระศาสดาเป็นนิตย์ จิตก็น้อมไปในการออกบรรพชา เขาพูดกับตาว่าถ้าคุณตาอนุญาตให้กระผมไซร้ กระผมพึงบวช เศรษฐีกล่าวว่าพูดอะไรมหาปันถกการบวชของเจ้าเป็นการดีแก่ตามากกว่าการออกบวชของคนทั่วทั้งโลกหากเจ้าอยากจะบวชจงบวชเถิด ดังนั้น แล้วนำเด็ก

เข้าไปสู่สำนักของพระศาสดา เมื่อพระองค์ทรงตรัสที่ถามว่าคฤหบดี ท่านได้เด็กมาหรือ ? คหบดีกราบทูลว่าพระเจ้าข้า เพราะเด็กคนนี้เป็นหลานของข้าพระองค์ประสงค์ที่จะบวชในสำนักของพระองค์ พระศาสดาตรัสสั่งภิกษุ ที่ถือการเที่ยวได้ออกบิณฑบาตเป็นวัตรรูปใดรูปหนึ่งว่า เธอจงให้คนนี้บวช พระเถระบอก ตจะปัญจกกัมมัฏฐาน (คือผม ขน เล็บ ฟัน หนัง) แก่เธอแล้วให้บรรพชา พระมหาปันถกบรรลุพระอรหันต์ เพราะว่าที่ท่านได้เรียนพระพุทธพจน์ได้มาก มีอายุครบซึ่งได้อุปสมบทแล้วทำกรรมในโยนิโสมนสิการ เมื่อบรรลุพระอรหันต์แล้ว ท่านได้ปรารภถึงน้องชายของท่าน พระมหาปันถกจะปรารภถึงน้องชายของท่านบวชด้วยกัน

ท่านให้เวลาล่วงเลยไปด้วยความสุขในฌาน ความสุขอันเกิดจากผลธรรมคิดว่า เราอาจให้ความสุขนี้แก่ จูฬปันถก หรือหนอ ? ภายหลังได้ไปสู่สำนักของเศรษฐีผู้เป็นตา แล้วกล่าวว่าอย่างนี้ ท่านเศรษฐีถ้าท่านอนุญาตให้ ถ้ารูปพึงใจให้ จูฬปันถกออกบวช เศรษฐีได้กล่าวว่านิมนต์ท่านให้เขาบวชเถิดขอรับ ได้ยินว่าเศรษฐีท่านเลื่อมใสดีแล้วในพระศาสนา แต่เมื่อถูกถามว่าคือเด็กคนนี้เป็นบุตรของธิดาคนไหนของท่าน จะบอกว่าของลูกสาวที่หนีไปก็ละอาย ฉะนั้น ท่านจึงอนุญาตการบวชแก่หลานทั้งสองนั้นโดยง่าย จูฬปันถกบวชแล้วกลายเป็นคนโง่ พระเถระให้จูฬปันถกบวชแล้วได้เป็นคนโง่เขลา พระเถระเมื่อได้พร่ำสอนเธอกล่าวกถานี้ว่ามีดอกบัวชื่อว่าโกกนุท เบ่งบานในตอนเช้า มีกลิ่นหอมไม่ปราศจากกลิ่น แม้ฉันใดเธอจงดูพระอังคีรส (ที่มีรัศมีซ่านออกจากพระกาย) ผู้ไพโรจน์อยู่ดุจพระอาทิตย์ส่องสว่างในกลางหาว ฉะนั้น ซึ่งในคาถาเดียวเท่านั้น โดย ๔ เดือน เธอก็ไม่อาจจะเรียนได้ บุรพกรรมของจูฬปันถก ถามว่า เพราะอะไร ? แก้ว่าได้ยินว่า เธอบวชในกาลพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีปัญญา ได้ทำการหัวเราะเยาะในเวลาซึ่งภิกษุเขลารูปใดรูปหนึ่ง เรียนอุเทศ (หัวข้อ) ไม่ทำการสาธยาย เพราะกรรมนั้นจูฬปันถกรูปนี้ พอบวชแล้วจึงเป็นคนโง่ บทที่เรียนแล้วๆ เมื่อเธอเรียนบทต่อๆ ไปก็เลือนหายไป เมื่อเธอพยายามเพื่อเรียนคาถานี้แล ๔ เดือนล่วงไป จูฬปันถกถูกพระพี่ชายประณาม ที่นั้นพระมหาปันถกได้กล่าวกับเธอว่า จูฬปันถก เธอเป็นคนอาภัพในศาสนานี้ โดย ๔ เดือนแม้คาถาเดียวก็ไม่อาจเรียนได้ก็เธอจักยังกิจแห่งบรรพชิตให้ถึงที่สุดได้อย่างไร ? จงออกไปจากที่นี้เสียเถิด ดังนี้แล้วก็ขับออกจาก

วิหาร พระจูฬปันถกไม่ปรารถนาความเป็นคฤหัสถ์ เพราะความเยื่อใยในพระพุทธศาสนา คือในการนั้นพระมหาปันถก เป็นภัตตุเทสก์ (ผู้ที่จัดภัตตาหาร) หมอชีวกโกมารภัจถือระเบียบดอกไม้ของหอมและเครื่องรูปไล้เป็นอันมาก ไปสู่อัมพวันบูชาพระศาสดา สดับธรรม ที่ลุกจากอาสนะถวายบังคมพระทศพล เข้าไปหาพระมหาปันถก ถามภิกษุในสำนักมีเท่าไรขอรับ มหาปันถกตอบมี ๕๐๐ รูป ทั้งสำนัก

หมอชีวกกล่าวท่านผู้เจริญ พรุ่งนี้ขอได้เท้าได้พาภิกษุ ๕๐๐ รูป มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขในเรือนของกระผม พระมหาปันถกกล่าว อุบาสกมีภิกษุโง่รูปหนึ่ง จูฬปันถก ที่มีธรรมไม่งอกงาม มหาปันถกพูดว่ารูปจะเว้นเธอเสียแล้วรับนิมนต์เพื่อภิกษุทั้งหลายที่เหลือ พระจูฬปันถกหนีหลีกไปแต่หลีกไม่ได้ พระจูฬปันถกฟังคำนั้นแล้วคิดว่าพระเถระเมื่อรับนิมนต์ เพื่อภิกษุทั้งหลาย ประมาณเท่านั้น จะคัดเราไว้ภายนอกแล้วจึงรับ จิตของพี่ชายเราจักแยก (หมดเยื่อใย) ในเราแล้วอย่างไม่ต้องสงสัย ขณะนี้เราจะต้องการอะไรด้วยศาสนานี้ เราจะเป็นคฤหัสถ์ทำบุญต่างๆ มีทานเป็นต้นเลี้ยงชีพแล้ว ในวันรุ่งขึ้นเธอจะไปสึกแต่เช้าตรู่ พระศาสดาทรงตรวจดูโลก (คือหมู่สัตว์) เฉพาะในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นเหตุนี้แล้วจึงเสด็จล่วงหน้าไปก่อน ได้ทรงหยุดจงกรมอยู่ที่ซุ้มประตู ใกล้ทางซึ่งพระจูฬปันถกไป พระจูฬปันถกเมื่อเดินไปพบพระศาสดา จึงเข้าไปเฝ้าถวายบังคม พระศาสดาทรงรับรองให้อยู่ต่อไป ขณะนั้นพระศาสดาตรัสกับเธอว่า จูฬปัณถก นี่เธอจะไปไหน ? ในเวลานี้ พระจูฬปันถกทูลว่า พระพี่ชายขับไล่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ไปเพื่อจะสึก เพราะเหตุนั้นพระเจ้าข้า พระศาสดาตรัสว่า จูฬปันถก เธอชื่อว่าบรรพชาในสำนักของเรา แม้ถูกพี่ชายขับไล่ทำไม จึงไม่มาสำนักของเรา ? มาเถิดเธอต้องการอะไร ด้วยความเป็นคฤหัสถ์ เธอจะต้องอยู่ ในสำนักของเรา ดังนี้แล้วทรงเอาฝ่าพระหัตถ์มีพื้นวิจิตรไปด้วยจักรลูบเธอที่ศีรษะแล้ว พาไปนั่งที่หน้ามุขพระคันธกุฎีประทานท่อนผ้าที่ทรงบันดาลขึ้นด้วยฤทธิ์ตรัสว่า จูฬปันถก เธอจงหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ลูบท่อนผ้านี้ด้วยบริกรรมว่า รโชหรณัง รโชหรณัง (ผ้าเช็ดธุลี) อยู่ที่นี่แหละ เมื่อได้กราบพระองค์แล้ว พระองค์มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ทรงเสด็จไปเรือนของหมอชีวกประทับนั่งอาสนะ เขาตกแต่งไว้ พระจูฬปันถกเจริญภาวนาบรรลุ พระอรหันต์ พระจูฬปันถกนั่งดูพระอาทิตย์พลางลูบผ้าท่อนนั้นที่ บริกรรม

ว่า รโชหรณัง รโชหรณัง เมื่อท่านลูบผ้านั้นอยู่ ท่อนผ้าได้เศร้าหมองแล้ว ลำดับนั้นจิตคิดว่าท่อนผ้านี้สะอาดแท้ ๆ แต่อาศัยอัตภาพนี้จึงละปกติเดิมเสียกลายเป็นของเศร้าหมองอย่างนี้ไปแล้ว

สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ ครั้นแล้ว เริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อม จึงเจริญวิปัสสนา พระศาสดาทรงทราบว่า จิตของพระจูฬปันถกขึ้นสู่วิปัสสนาแล้ว จึงตรัสว่า จูฬปันถก เธออย่าทำความหมาย เฉพาะท่อนผ้านั้น ว่าเศร้าหมองแล้ว ติดธุลีก็ธุลีทั้งหลาย มีธุลีคือราคะเป็นต้น มีอยู่ภายในของเธอ เธอจงนำ (คือกำจัด) มันออกเสีย ดังนี้แล้ว ทรงเปล่งพระรัศมี เป็นผู้ซึ่งมีพระรูปปรากฏดุจประทับนั่งตรงหน้า ได้ทรงภาษิตคาถาเหล่านี้ว่า "ราคะชื่อว่าธุลี แต่ฝุ่นละอองท่านหาเรียกธุลีไม่ คำว่าธุลีเป็นชื่อของราคะ ภิกษุทั้งหลายละธุลีนั่นได้ขาดแล้วอยู่ในศาสนาของพระองค์ ผู้ปราศจากธุลี โทสะชื่อว่าธุลี แต่ฝุ่นละออง ท่านหาเรียกว่าธุลีไม่ คำว่าธุลี นั่นเป็นชื่อของโทสะ ภิกษุทั้งหลาย ละธุลีนั่นได้ขาดแล้ว อยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้ปราศจากธุลี โมหะชื่อว่าธุลี ฝุ่นละออง ท่านหาเรียกว่าธุลีไม่ คำว่าธุลี นั่นเป็นชื่อของโมหะ ภิกษุทั้งหลาย ก็ละธุลีนั่นได้ขาดแล้ว อยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้ปราศจากธุลี " ในการจบคาถา ซึ่งพระจูฬปันถกบรรลุพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายปิฎกทั้ง ๓ มาถึงแก่ท่านพร้อมกับปฏิสัมภิทาทีเดียว บุรพกรรมของพระจูฬปันถก ได้ยินว่า ครั้งดึกดำบรรพ์ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงกระทำประทักษิณ เมื่อพระเสโทไหลออกจากพระนะลาด ทรงผ้าสะอาดเช็ดที่สุดพระนะลาดผ้าสะอาดเศร้าหมองแล้ว ท้าวเธอกลับได้ อนิจสัญญาว่าผ้าสะอาดเห็นปานนี้ อาศัยสรีระปกติแปรเป็นเศร้าหมองไปได้เช่นสังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ เพราะเหตุนั้นผ้าสำหลับเช็ดธุลีนั่นแลจึงเป็นปัจจัยแก่ท่าน ฝ่ายหมอชีวกโกมารภัจ ได้น้อมน้ำทักษิโณทกเข้าไปสู้ถวายพระทศพล พระศาสดาทรงปิดบาตร ด้วยพระหัตถ์ ตรัสว่าชีวกภิกษุในวิหารยังมีอยู่มิใช่หรือ ? พระมหาปันถกกราบทูลว่าวิหารภิกษุไม่มี มิใช่หรือ ? พระศาสดาตรัสว่ามีชีวก หมอชีวกได้ส่งบุรุษด้วยสั่งว่าถ้ากระนั้น เธอจงกลับไปดูอีกครั้ง.(วาสนาแต่ละคนต่างกัน)

พระจูฬปันถกนิรมิตเป็นภิกษุพันรูป ในขณะนั้น พระจูฬปันถกคิดว่าพี่ชายของเราพูดว่าภิกษุในวิหารไม่มี เราจักประกาศแก่ท่าน ดังนี้แล้ว จึงนิรมิต

อัมพวันทั้งสิ้นให้เต็มด้วยภิกษุทั้งนั้น ภิกษุบางพวกเย็บจีวร บางพวกย้อมจีวร บางพวกทำการสาธยาย นิรมิตภิกษุพันรูปไม่เหมือนกัน บุรุษนั้นเห็นภิกษุเป็นอันมากในวิหาร จึงกลับมาบอกแก่หมอชีวกว่า คุณหมอครับ อัมพวันทั้งสิ้นเต็มด้วยภิกษุทั้งหลาย (พระธรรมสังคาห กาจารย์กล่าวว่า) ฝ่ายเถระ ชื่อว่าจูฬปันถก นิรมิตตนพันครั้งเป็นภิกษุพันรูป ในอัมพวันนั้นแล แล้วนั่งในอัมพวันอันน่ารื่นรมย์ จนกว่าเขาจะบอกเวลา ลำดับนั้นพระศาสดาตรัสกะบุรุษนั้นว่า เธอจงไปวิหารบอกว่าพระศาสดารับสั่งหาพระชื่อจูฬปันถก เมื่อบุรุษนั้นไปบอกตามรับสั่งแล้ว ทั้งพันปากขานรับว่า ข้าพเจ้าชื่อจูฬปันถก ข้าพเจ้าชื่อจูฬปันถก บุรุษนั้นไปกราบทูลอีกพระเจ้าข้าได้ยินว่าภิกษุแม้ทุกรูป ชื่อจูฬปันถกทั้งนั้น พระศาสดาตรัสว่าถ้ากระนั้นเธอจงไป รูปใดเอ่ยก่อนว่า ข้าพเจ้าชื่อจูฬปันถก จงจับมือรูปนั้นไว้ รูปที่เหลือจักหายไป บุรุษได้ทำตามรับสั่ง ภิกษุประมาณพันรูปหายไปทันที ทีเดียว พระเถระได้ไปกับบุรุษท่านนั้น พระศาสดารับสั่งให้จูฬปันถกอนุโมทนา ในเวลาเสร็จภัตกิจพระศาสดาตรัสเรียกหมอชีวกมารับสั่ง ชีวกเธอจงรับบาตรของจูฬปันถกเถิด จูฬปันถก ซึ่งจักทำอนุโมทนาแก่เธอ หมอชีวกได้ทำอย่างนั้นแล้ว พระเถระบันลือสีหนาท ดุจสีหะอันขึ้นรุ่ง (กำลังคะนอง) ได้ทำอนุโมทนายังพระไตรปิฎกให้กระฉ่อนแล้ว พระศาสดาเสด็จลุกจากอาสนะ มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมไปสู่วิหาร เมื่อภิกษุทั้งหลายแสดงวัตร (การจำศีล กิจพึงกระทำ) แล้ว พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกจากอาสนะ ทรงยืนที่หน้ามุกพระคันธกุฎี ประทานสุคะโตวาทะตรัสบอกกัมมัฏฐานแก่ภิกษุสงฆ์ ทรงส่งภิกษุสงฆ์ ไปจึงเสด็จเข้าสู่คันธกุฎีทรงบรรทมสีห์ไสยาพระปรัศว์เบื้องขวา พระองค์ทรงเป็นธรรมราชายิ่งใหญ่ ทรงเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบธีโล

เมื่อกล่าวถึงบุคคลแล้วนั้น ต้องกล่าวถึงปรมัตถ์ธรรมด้วย เพราะปรมัตถ์ธรรม ไม่มีบุคคล ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะมีลักษณะของจิต ของเจตสิกของรูป ของพระนิพพาน การที่ศึกษามีจุดประสงค์ให้เข้าใจปรมัตถ์ เพื่อจะนำมาปฏิบัติทำให้เรืองปัญญาขึ้น บางคนปัญญามาก บางคนปัญญาพอประมาณ ปัญญาไม่เท่ากัน ศึกษาไปจนตายเกิดเป็นร้อย ๆ ชาติก็ไม่จบ แต่ถ้าเรียนเพื่อนำมาปฏิบัติทำให้กำหนดกิจซึ่งได้ รู้จักทุกข์ รู้จักเหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักธรรมเป็นที่ดับทุกข์ รู้จักหนทางไปสู่ธรรมเป็นที่ดับทุกข์ เพื่อทำกิจทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธ

ควรทำให้แจ้ง มรรคควรเจริญ คือต้องมีสัญญาที่มั่นคง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทำให้ได้ประโยชน์ในชีวิตเราละกิเลสได้ การเรียนเป็นปัจจัยให้ปฏิบัติเขาเรียกว่า ทำปริญญาเพื่อประหาณกิเลสให้เบื่อหน่ายคลายกำหนัด เพราะรู้พระสูตร รู้พระวินัย รู้พระอภิธรรม การตรัสรู้ก็จะต้องอริยสัจเหมือนกัน ถ้าใครมีนิอุปนิสัยที่จะบรรลุต้องมีภูมิปัญญา การเรียนปัฏฐานเป็นการแสวงหาปัจจัยจะเป็นปัจจัยการตรัสรู้พร้อมด้วยปัจจัย ที่ในพระสุตตันตปิฎกจึงกล่าวการตรัสรู้นามรูปพร้อมปัจจัย เวลาปฏิบัติบางคนยิ่งด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา จิตสงบอยู่แล้วซึ่งเป็นปัจจัยให้ปีติเป็นปัจจัยให้ปราโมทย์ เป็นปัจจัยให้ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ซึ่งจิตสงบยิ่งขึ้น ท่านทำวิปัสสนาก่อนนำมาทำสมถะตาม บางคนทำสมถะก่อนทำวิปัสสนาตาม บางคนทำสมถะทำวิปัสสนาควบคู่กันไป เช่นมหาสติปัฏฐานที่เป็นทั้งสมถะ สมาธิแก่กล้าขณะพิจารณาเป็นวิปัสสนา สมถะกัมมัฏฐานเป็นอารัมณูปนิชฌานผู้ซึ่งทำให้ได้ฌานก่อนทำวิปัสสนาต่อ แต่มหาสติปัฏฐานขณะบริกรรมเป็นสมาธิ ขณะพิจารณาเป็นวิปัสสนา มรรคจิตเกิดเป็นลักขณูปนิชฌาน การทำวิปัสสนาก่อนนำมาทำสมถะเพราะจากในอดีตทำฌานมามาก พระพุทธองค์ทรงตรัส ทิฏฐัง การเห็นสักแต่ว่าเห็น โสตังการได้ยินสักแต่ว่าได้ยิน มุตตัง การรู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส ท่านก็สามารถบรรลุได้ เพราะอดีตชาติเป็นปัจจัย ฉะนั้น ชาตินี้เพียรไว้ให้มาก บุรุษผู้มีตัณหาเป็นเพื่อนสองท่องเที่ยวสิ้นกาลนานย่อมไม่ก้าวล่วงความเวียนว่ายตายเกิด ผู้เรียนปริยัติศาสนาฟังพระสัทธรรมปฏิบัติวิปัสสนาเป็นแสน ๆ กัปป์ กว่าจะพ้นความตายได้จึงต้องทำให้มาก ไม่ใช่ไม่เรียน ไม่ฟังเพียงแต่ตีความเอาเอง

พระพุทธองค์ทรงตรัส โยธัมมังปัสสติ โสมังปัสสติ (ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา) เพราะซึ่งอาศัยความกรุณาของพระองค์ ทรงตรัสสัตว์ทั้งหลาย ที่เราตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ เมื่อเราตรวจโลกด้วยพุทธจักขุอยู่ เราได้เห็นสัตว์โลกผู้มีธุลีอยู่ในดวงตา เล็กน้อยบ้าง มากบ้าง คือผู้มีอินทรีย์แก่กล้าบ้าง อ่อนบ้าง อาการดีบ้าง เลวบ้าง อันอาจสอน ซึ่งรู้ได้ง่ายบ้าง ยากบ้าง และบางพวกเห็นโทษในปรโลกโดยความเป็นภัยอยู่ก็มี เปรียบเหมือนกับในหนองบัวอุบล· บัวปทุม บัวบุณฑริก ดอกบัวพวกนี้ เกิดแล้วในน้ำ เจริญอยู่ในน้ำพยุงไว้ ยังจมอยู่ในน้ำ บางเหล่าเกิดแล้วในน้ำ เจริญอยู่ในน้ำอันน้ำพยุงไว้ ยังอยู่เสมอพื้นน้ำ บางเหล่าเกิดแล้วในน้ำ เจริญอยู่ใน

น้ำอันน้ำพยุงไว้ โผล่จากพื้นน้ำ อันน้ำไม่ถูกแล้วฉันใด ราชกุมารเอย เราได้เห็นสัตว์โลกต่างๆ กัน ดังนั้น เราจึงต้องรู้จักตัวเอง ตัวเราคือพระธรรม ซึ่งมีจิตใจ มีร่างกายเป็นพระธรรมที่ ชื่อว่าปรมัตถ์คือ จิต เจตสิก รูป เพื่อปฏิบัติธรรมให้ถึงพระนิพพาน พระธรรมที่กล่าวนี้ เป็นส่วนสองรองลงมาพระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระสงฆ์ตรัสรู้ตามเป็นส่วนสาม เราเอาพระรัตนตรัย เป็นที่พึ่งอันสูงสุด ไม่ลบลู่สิ่งอื่นด้วยกุศลจิตเอื้อเฟื้อเพื่อนร่วมทุกข์ ชีวิตนั้นโดยธรรมชาติเป็นทุกข์ เป็นธรรมชาติที่ฝ่ายสังขาร เกิดจากสิ่งที่ไม่เที่ยง เกิดจากสิ่งที่ไม่เที่ยงหลายอย่างมาประชุมกันจะดิ้นรนต่อสู้ด้วยความยากลำบากเพียงใด มันไม่อาจจะคงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นปัญหาโดยตัวของมันเอง เป็นสิ่งซึ่งดูแล้วสังเวชหน้าสลดหดหู่ใจ เพราะไม่อาจหาแก่นสารจากตัวมันได้ การเกิดรวมตัวกัน ซึ่งปรากฏขึ้นเพียงชั่วคราว แล้วแก่ และตายไป แตกสลายแยกออกจากกัน แล้วก็เกิดใหม่ แล้วตายใหม่ที่เวียนเกิดเวียนตายอย่างนี้ ไม่มีการหยุดเป็นวงกลมของชีวิตหมุนไปเรื่อยๆ หาจุดเริ่มต้นหาจุดสิ้นสุดไม่มี ชีวิตเวียนเกิดอยู่นี้ ทุกข์ทรมานโดยตัวของสัตว์ถูกไฟเผาอยู่เสมอใน ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะ ประสบที่ไม่รักพลัดพรากสิ่งที่รัก ไม่ได้สิ่งปรารถนา โดยย่อขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้

เมื่อขันธ์เกิดขึ้นต้องมีชีวิตเป็นความเกิดแน่นอนความแก่ และความตายต้องตามมา ความจริงอันโหดร้ายอื่นๆ จะตามมาทุกชาติๆ นอกจากนั้นยังเป็นทุกข์เพราะกิเลสคือตัณหาอุปาทานเพิ่มขึ้นมา ชีวิตจึงเป็นผลพวงแห่งเหตุปัจจัย อันหลากหลาย ไหลเรื่อยไปอยู่ในรูปของกระแสของสิ่งอันไร้แก่นสารเป็นผลรวมของขันธ์ ๕ ที่แต่ละขันธ์ก็ล้วนเปลี่ยนแปลงและเป็นไปตามเหตุปัจจัยอยู่เสมอ ความจริงไม่มีตัวเราเกิด ไม่มีสัตว์บุคคลเกิด ไม่มีเราตายไม่มีสัตว์บุคคลตาย มีแต่กองทุกข์ เป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นความเกิดของกองทุกข์ และเป็นความดับไปของกองทุกข์เท่านั้น "ดังคาถาของวชิราภิกษุณีว่า เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ การสมมุติว่าสัตว์ก็มีได้ เหมือนคำที่ว่ารถได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน อนึ่งทุกข์เท่านั้นเกิด ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่ และแปรผันไป ทุกข์ที่เกิดนั้นมีเหตุปัจจัยหนุนเนื่องกันมาไม่มีการขาดสาย และสืบเนื่องไปไม่มีการหยุดไม่อาจจะวิงวอนร้องขอให้หยุดทุกข์ได้ แม้สักเสี้ยววินาที ดุจดังเปลวไฟของตะเกียงที่ติดอยู่ตลอด เปลวไฟ ที่เกิดจาก

น้ำมันและไส้ มีผู้เติมน้ำมัน และไส้อยู่เสมอติดต่อกันไปไม่ขาดสาย ไฟจึงลุกโพลง ไม่มีการดับลง เปลวไฟนั้นจึงเกิดจากเหตุปัจจัยสืบต่อเนื่องกัน ดูเหมือนเป็นอันเติม แต่ที่ไม่เป็นอันดับ กระแสของชีวิตจะโดยทำนองเดียวกัน สืบต่อเป็นกระแสเดียวกัน แต่ใช้เป็นคนละชีวิต ซึ่งเป็นคนละรูปนามหมุนวนเป็นวัฏฏะสงสารว่ายวนไม่มีทางสิ้นสุด เพราะไม่รู้อริยสัจ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า " ภิกษุทั้งหลายเพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลอันยาวนานอย่างนี้ " พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คือพระรัตนะตรัย เป็นที่พึ่งอันสูงสุด ผู้ศึกษาเข้าใจสามารถนำมาประพฤติ เพื่อพ้นจากทุกข์ได้ตามสมควร ให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างผาสุกเป็นธรรมรส เมื่อจากโลกนี้ไปสู่สุคติภูมิในโลกหน้าเป็นอรรถรส บุคคลซึ่งพึงละเว้นความชั่วเสียได้ เปรียบเหมือนกับพ่อค้าผู้ทีทรัพย์มาก แต่มีพวกน้อย ละเว้นหนทางที่มีภัยเสีย และเปรียบเหมือน บุคคลผู้ที่รักชีวิตละเว้นยาพิษฉันนั้นเพื่ออยู่รอด จากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คถาธรรมบท

การลำดับเขียนเรื่องชีวิตตั้งแต่การเกิดจบด้วยการตาย จึงขออันเชิญภาษิตของสมเด็จพระสมเด็จญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา สังฆะปริณายก องค์ที่ ๑๙ มรณังเม ภวิสสติ (เราจักต้องตาย) อย่างแน่นอน

เกิดเท่าไร ตายเกลี้ยง ไม่เหลือหลอ
ทั้งผู้ดี เข็ญใจ ตายเตียน ยอ (ยอ จับปลา)
แม้ตัวหมอ ก็ยังตาย วายชีวา ฯ

" เป็นพระอรหันต์แล้วไม่ต้องตาย "

ขออำนาจคุณพระรัตนะตรัย พร้อมทั้งกุศลเจตนา ที่ได้อ่านเป็นการรักษาพระศาสนาไว้คือความรู้ เพื่อเกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ท่านที่ได้เข้าใจลึกซึ้งกว่า ในพระธรรมที่ตนรู้จักโปรดช่วยแก้ไข พระพุทธศาสนาไม่ใช่เป็นของใครเป็นสมบัติของสัตว์โลก อันกว้างใหญ่ไพศาลเข้าใจไม่ผิดพลาด แม้เจตนาอันแสนดี อาจมีความผิดพลาดเพราะยังความเป็นปุถุชน แต่เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาปริยัติของผู้มีบุญ เริ่มศึกษาด้วยตัวเองคือเจตนาในการเดินทางพระนิพพานยังไม่ได้ศึกษาก็จะไม่รู้ว่าธรรมะเป็นมรดกโลก ขออำนาจคุณพระศรีรัตนะตรัยในการบำเพ็ญกุศลขอให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่นจะมีความจริงใจในการศึกษาพระปริยัติศาสนาให้มาก เพื่อรักษาพระพุทธศาสนาจงเป็นพลวะปัจจัย คือทุกชีวิตสามารถ สงเคราะห์ปริยัติ และปฏิบัติให้เชื่อมโยงกัน จงประสบความสุขความเจริญ พร้อมด้วยอายุ วรรณะ สุข พละ และมี สติ ปัญญา หยั่งลงสู่ในพระรัตนะตรัยด้วยการปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหนทางไปสู่พระนิพพานปัญญาดุจดั่งอาวุธ ย่อมสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพชอบดำรงในมหาวิชชาลัยชีวิต “ พระธรรม เป็น อนิจจตา (ความไม่เที่ยง) มิใช่เป็นธรรมของชาวบ้านมิใช่ของชาวนิคม และไม่ใช่ของตระกูลหนึ่ง ตระกูลใด หากแต่เป็นธรรมของชาวโลกทั้งหมด รวมทั้งเทวะโลกด้วย พระพุทธศาสนาสากลที่ทุกคนผู้เป็นทายาทมีสิทธิ์นำมาปฏิบัติแต่ความดีงาม มีความผาสุก ไม่พยาบาท ไม่เบียดเบียน ตรึกไปในความเมตตากรุณาใช้ได้เลย “ จาก พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา กีสาโคตรมีเถรีคาถา” มฤตยูความตายหนีไม่พ้น ละอามิสเครื่องล่อเสียมุ่งสันติ คือพระนิพพานเถิดพ้นความตาย ปรารถนาไว้ทำบุญอะไรต้องให้ผลมาก

ผู้เรียบเรียง ฉลอง เหมือนพลอย ไม่สงวนลิขสิทธิ์

แม้ซ่อนกาย	อยู่ในกลีบเมฆ	กลางเวหา
ซ่อนกายา	กลางสมุทร	สุดวิสัย
จะซ่อนตัว	ในหุบเขา	ลำเนาไพ
ณ ถิ่นใด	พ้นตาย	นั้นไม่มี
อันความตาย	ชายนารี	หนีไม่พ้น
จะมีจน	ก็ต้องตาย	กลายเป็นผี
ถึงแสนรัก	ก็ต้องร้าง	ห่างทันที
ไม่มีวันนี้	ก็วันหน้า	จริงหนาเรา
อนิจจา	สังขาร	นั้นไม่เที่ยง
เกิดเท่าไร	ตายเกลี้ยง	ไม่เหลือหลอ
ทั้งผู้ดี	เข็ญใจ	ตายเตียน ยอ
แม้ตัวหมอ	ก็ยังตาย	วายชีวา ฯ